

Vigenjc

NI ZA
IZPOSOJO
NA DOM

Glasilo Kovaškega muzeja v Kropi

Ob 100. obletnici rojstva Joža Bertoncija

Leto I, 2001

Vigénie

Glasilo Kropijskega muzeja v Kropi

Ob 100. obletnici

Fotografije so iz fotodokumentacije Kropijskega muzeja v Kropi

Slika na naslovnici: Joža Bertronec, Kropijski muzej v Kropi, foto Miran Kaniš

Joža Bertronec

B. Bertronec

Kropijski muzej Kropa

Číslo 615/1(2001)

Finančná podpora za natis tega glasila:
Občina Radviljica

Leto 1, 2001

VIGENJC. Glasilo Kovaškega muzeja v Kropi
Ob 100. obletnici rojstva Joža Bertonclja

Izdali in založili Muzeji radovljiške občine
Urednica Verena Štekar-Vidic
Sourednica številke Metka Kavčič
Lektorica Alenka Božič
Prevajalec Wolfgang Zitta, Center za prevajanje IQ d.o.o.
Oblikovalka Barbara Bogataj -Kokalj, Birografika BORI d.o.o.
Natisnila tiskarna Birografika Bori d.o.o.
Naklada 500 izvodov
Kropa 2001

ISSN: 1580-6529

Fotografije so iz fotodokumentacije Kovaškega muzeja v Kropi.

Slika na naslovnici: Joža Bertoncelj, *Kovana okenska mreža*,
Kovaški muzej v Kropi, foto Miran Kambič.

Finančna podpora za natis tega glasila:
Občina Radovljica

Vigenjč

Glasiło Kovaškega muzeja v Kropi

Ob 100. obletnici rojstva Joža Bertoncija

KOVAŠKI MUZEJ KROPA

G

ČB 615/1(2001)

OSREDNJA KNJIŽNICA KRANJ
STUDIJSKI ODELEK

DI 190101193

Leto I, 2001

Verena Stekar Vidic
direktorica Muzeja radoviške občine

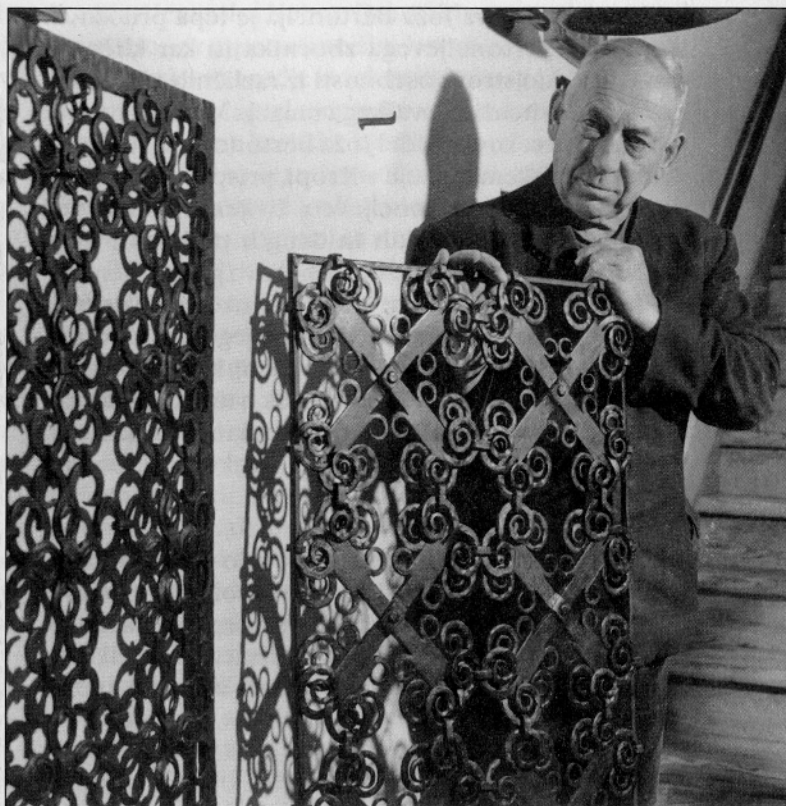
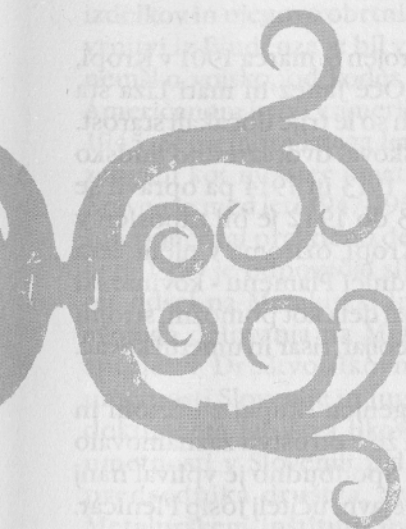
Kropa je bila v strokovni literaturi pogosto obravnavana. Dotaknila sta se je že Janez Vajkard Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* 1689 in Baltazar Hacquet v delu *Oryctographia carniolica* 1778. Njeno fužinarsko dejavnost in tehnično zgodovino je temeljito opisal Alfons Müllner 1909 v obsežnem delu o zgodovini železarstva na Kranjskem, Goriškem in Istri od pradavnine do začetka 19. stoletja, v slovenskem jeziku pa leta 1969 Ivan Mohorič v dveh delih z naslovom *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*. V Letopisu Matice Slovenske se je v *Zgodovini železarstva na Kranjskem* dotaknil Anton Koblar. Poljudno jo je predstavil Rudolf Andrejka 1924 v knjižici *Kropa in Kamna gorica*. Pozneje sta izšli temeljni obravnavi *Iz zgodovine hiše v Kropi* Franja Baša 1953 ter *Slovenska peč* Franja Baša in Cirila Rekarja 1954. Svojevrsten spomenik je kroparskemu fužinskemu žebjarstvu postavil Jože Gašperšič v knjigi *Vigenjc* 1956. Gašperšič je v šestdesetih letih objavljaj strokovne članke v Kroniki slovenskih mest in Loških razgledih. Tehni članki o Kropi v glasilu kroparske industrijske zadruge Zadrugar so z nekaj presledki izhajali od 1933 do 1946, v glasilu tovarne Plamen pa od 1972 do 1989. V slednjem je pomemben delež Janeza Šmitka, katerega obravnavi Kroepe med narodnoosvobodilnim bojem in kroparskih družin sta izšli še v dveh zbornikih, 1985 in 1998. Pomembna poglavja iz kroparske preteklosti in sedanjosti je ob 100. obletnici tovarne Plamen leta 1995 zaokrožil obsežen in slikovit zbornik. V njegovem uvodnem članku je bila izražena želja, da bi v takšni ali drugačni obliki o domačih krajih še pisali...

Zadnja leta se je okrog Kovaškega muzeja v Kropi oblikovala skupina ustvarjalnih in delovnih muzealcev in drugih strokovnjakov različnih strok, ki se z novim zagonom loteva raziskovanja različnih tem. Zato smo se odločili pri Muzejih radovljiške občine izdajati glasilo. Poimenovali smo ga *Vigenjc*, ker vigenjc kot tehnični spomenik, zgodovinski in muzejski objekt ter turistična atrakcija zaznamuje kroparsko preteklost in sedanjost. Glasilo, ki bo izhajalo občasno, bo priložnost in izziv za pisce, ki jih zanima tematika Kroepe in njene širše okolice, ter, prepričana sem, prijetna, čeprav ne vedno lahka obveza za uredništvo.

Prva številka je posvečena 100. obletnici rojstva znamenitega umetniškega kovača Joža Bertonclja. Prvi štirje članki so posvečeni neposredno Bertonclju. Umetnostna zgodovinarka, bivša direktorica Muzejev radovljiške občine Maruša Avguštin in redni profesor na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, dr. Zmago Šmitek opisujeta svojo izkušnjo z Bertoncljem ter njegovo umetniško, kovaško in pripovedniško delo, slavistka, znanstvena sodelavka Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU dr. Jožica Škofic, predstavlja jezik in izrazje v njegovih *Kroparskih zgodbah*, vodič in oskrbnik Kovaškega muzeja Joža Eržen pa v zvezi z njim naniza anekdotične spomine Kroparjev. V naslednjih treh člankih etnologinja, kustodinja Kovaškega muzeja Saša Florjančič in etnologinja, višja kustodinja Gorenjskega muzeja v Kranju, mag. Tatjana Dolžan Eržen prvič strnjeno predstavljata zgodovino kroparskega umetnega kovaštva in umetnokovaško šolo, v kateri je Joža Bertoncelj tudi odigral svojo vlogo, dr. Jožica Škofic pa še tehnično izrazje umetnokovaške stroke. Ti članki so v glavnem napisani na podlagi podatkov, zbranih v študijskem krožku umetnega kovaštva, ki je pod vodstvom mag. Tatjane Dolžan Eržen potekal v Kovaškem muzeju in o katerem v zadnjem prispevku poroča sodelavka muzeja Metka Kavčič.

Verena Štekar-Vidic

direktorica Muzejev radovljiške občine

Maruša Avguštin

JOŽA BERTONCELJ (1901 - 1976)

mojster kovaške umetnosti

Utrinki iz zadnjega leta Bertoncljevega življenja

“Mal Krobe moram dobit,” mi je dejal Bertoncelj, ko sem ga že hudo onemoglega obiskala v Domu upokojencev dr. Franca Berglja na Jesenicah. Roki je sklenil v prgišče, kakor bi hotel Kropo zajeti vanj. Nekaj pretresljivega je bilo v tej kretnji, vendar mu ni bilo več dano priti v Kropo. Ko je to spoznal, je začel sanjariti, da je doma, ... da je šel peš iz Kamne Gorice v Kropo ... Za vedno se je vrnil v svoj kraj, v družinski grob na kroparskem pokopališču, za katerega je sam skoval nagrobnik. Zaradi svoje posebne narave za življenja z mnogimi sprt, je bil kljub temu 22. avgusta 1976 pokopan kot dobrotnik Krobe, saj je v letu pred smrtjo 42 svojih kovaških del podaril Kovaškemu muzeju v Kropi in si tako za vedno postavil spomenik.

Vendar je bila pot od Bertoncljeve zamisli, da doma postavi zbirko svojih kovanih izdelkov, do njene končne predstavitve v muzeju dolga, zamotana in včasih kar komična. Ko je predlagal, naj mu Kropa postavi galerijo za njegova dela, sem mu dejala, da česa takega gotovo tudi sam ne verjame, saj si je bil z ljudmi, ki so imeli takrat politično moč v Kropi in Radovljici, v glavnem vseskozi navzkriž. Prepričevala sem ga, da bi zbirka v posebni sobi Kovaškega muzeja

lahko dostojno opozarjala nanj in se od tam morda kdaj pozneje preselila v nove prostore. Ko je omenil odkup svojih del, sem ga prepričevala, da nam občina ne bo dala sredstev v ta namen, in ga vprašala, čemu mu bo denar, saj živi tako skromno, da še pokojnine ne more porabiti. Ko je leta 1974 prevzel v Kovaškem muzeju mesto vodiča Leopold Dermota, domačin, ki je Bertonclja cenil kot človeka in umetnika, je prav on nazadnje dosegel, da je mojster podpisal darilno pogodbo za svojo zbirko in se strinjal z njeno postavitvijo v sobi Kovaškega muzeja. Zbirka je bila slovesno odprta 27. aprila 1975. Ko je kmalu nato Bertoncelj toliko opešal, da je moral v bolnišnico in nato v Dom starostnikov, sem ga sama ali skupaj s Filipom Legatom in Leopoldom Dermoto obiskovala. Tako rekoč na smrtni postelji je prebiral mojo nalogo o svoji kovaški ustvarjalnosti. Leopold Dermota, s katerim se je Bertoncelj posebej v zadnjem letu življenja iskreno spoprijateljil, je v pogrebem govoru orisal njegovo življenjsko pot in pred številnimi domačini in mnogimi uglednimi gosti poudaril Bertoncljev pomen za Kropo in slovensko okolje sploh.

Nikoli ne bo mogoče zbrati podatkov o vseh Bertoncljevih kovaških delih, ker so mnoga nedokumentirana odhajala med ljudi po Sloveniji in zunaj nje. Vendar bo marsikaj le še mogoče dopolniti. Stota

obletnicaa rojstva Joža Bertonclja je lepa priložnost za izdajo Bertoncljevega zbornika in kar kliče po osvetlitvi mojstrove osebnosti iz različnih zornih kotov. Zgodovinarica Kovaškega muzeja Metka Kavčič je poleg popisa kovanih del Joža Bertonclja, ki so shranjena v Kovaškem muzeju v Kropi, prispevala za pričujočo razpravo o Bertoncljevem življenju in delu več manjkajočih biografskih in drugih podatkov, mag. Tatjana Dolžan Eržen pa Bertoncljevo pismo Generalni direkciji kovinarske in elektro stroke LRS. Verjetno pa se bo s časom nabralo o njem in njegovem ustvarjalnem delu še več pričevanj in dognanj; k temu bi lahko bistveno prispeval študijski krožek o umetnem kovaštvu v Kropi v organizaciji Kovaškega muzeja, ki naj bi oživil tudi vsaj del nekdanj cvetoče kovaške obrti v Kropi in ji dal nov, sodobnejši izraz.

Nekoč je Jože Gašperšič kot zelo daljnoviden in široko razgledan mož videl eno od možnosti za razvoj Kroke tudi v delu nadarjenih posameznikov, ki naj bi izdelovali oblikovalsko dognane železne izdelke, za katere bi potrebovali manj železa, a veliko svežih oblikovalskih idej.

Uvod

Joža Bertoncelj je kot oblikovalec železa začel svojo pot v dobi, ko je klasično oblikovanje železa v svetu izumiralo, v času, ko je Kropa že dolgo tega izčrpala svoje železove rude na Jelovici, v času, ko je že zdavnaj prešla zenit cvetočega železarstva. Toda čas najhujše gospodarske krize, ki je naraščala od konca 18. pa vse do konca 19. stoletja, je bil prav tako že mimo. Leta 1894 je bila ustanovljena "Prva zadruga za žebljarski obrat in druge izdelke iz železa v Kropi,"* ki naj bi brezposelnemu in obubožanemu, toda ponosnemu prebivalstvu, ki je še živelo od spominov na nekdanje rudarske pravice, vrnila delo in najosnovnejšo socialno varnost.

Zadruga, ki je iskala pot za prilagajanje novim razmeram in novim možnostim delovanja, je eno od poti videla v ustanovitvi umetne kovačnice. Prvič jo je poskušala ustanoviti že leta 1901, leta 1937 pa je odprla znotraj Zadruga poseben oddelek za umetno kovaštvo. Že na začetku se je v umetni kovačnici znašel Joža Bertoncelj, ki je dotlej v vigenjcu koval žeblje. Pod dobro organiziranim strokovnim vodstvom direktorja Jožeta Gašperšiča je Bertoncelj kmalu pokazal sposobnosti, ki jih je pozneje razvil do stopnje, ki mu še zdaj zagotavljajo mesto prvega mojstra v umetniški obdelavi železa pri nas. Joža Bertoncelj je kroparsko kovaštvo iz delavniške anonimnosti povzdignil v individualno močno poudarjeno umetniško kovaško dejavnost in Kropi ohranil vlogo tradicionalnega središča umetniškega oblikovanja železa v Sloveniji.

* V pričujočem in vseh ostalih člankih sta uporabljeni krajši oznaki Zadruga ali Plamen za tovarno žeblje, vijakov idr. kovinskih izdelkov, ki je v različnih organizacijskih oblikah in pod različnimi uradnimi imeni delovala od 1894 do 1997 in močno zaznamovala življenje in delo kroparskega prebivalstva.

Biografski podatki

Joža Bertoncelj je bil rojen 8. marca 1901 v Kropi, v revni delavski družini. Oče Janez in mati Liza sta imela šest otrok, od katerih so le trije dočakali starost. V letih 1907 - 1911 je obiskoval dvorazredno ljudsko šolo v Kropi, med letoma 1913 in 1914 pa opravil še ponavljalno šolo. Od 1913 do 1942 je bil zaposlen v železo-obrtni Zadrugi v Kropi, oziroma v njeni, leta 1939 preimenovani naslednici Plamenu - kovinarski zadrugi, v kateri je opravljal dela kot pomožni, strojni in skladiščni delavec, kot žebljar, risar in umetni kovač.

Kovanje žebeljev v vigenjcu skupaj z očetom in materjo je Joža Bertonclja že v otroštvu zaznamovalo za njegovo poznejše delo. Spodbudno je vplival nanj tudi kulturno-prosvetno dejavni učitelj Josip Pleničar. Ko se je Bertoncelj po odsluženem osemnajstmesečnem vojaškem roku (23.12.1921 - 23.5.1923) vrnil v Zadrugo, se je z vso mladostno silo vključil v delo in domače kulturno-prosvetno življenje. Prebiral je knjige iz domače knjižnice, ki je kmalu postala premajhna, vendar je očitno še bolj razgibala njegovo domišljijo. Posebej so ga že kot otroka privlačevale ilustrirane knjige, ob katerih je dobil prve spodbude za slikanje. Preslikavanje barvnih razglednic označuje njegove prve slikarske poskuse, ki kažejo okorno roko, razkrivajo pa njegovo željo po likovnem izražanju. Pozneje je v okviru kulturno-prosvetnega društva razširil slikarske poskuse na slikanje kulis, nato pa se je lotil slikanja na steklo. Vmes je poskušal zaslužiti boljši kos kruha s pleskanjem, pri čemer je pogosto delal vzorce sam. Željo po likovni izobrazbi nam osvetljuje Bertoncljevo nekajmesečno obiskovanje risarskega tečaja pri arhitektu Francetu Tomažiču v Ljubljani. Vso Bertoncljevo mladeniško dobo označuje trd boj za obstanek, saj je moral doma kmalu nadomestiti očeta, ki je star komaj 43 let umrl zaradi jetike. Trdo celodnevno delo v zakajenih vigenjcih in slaba prehrana sta nasploh uničevala zdravje mladih Kroparjev. Rod Bertoncljevih staršev je bil tisti, ki je preživel najhujše čase gospodarske krize v Kropi, čase pred ustanovitvijo Zadruga. Vendar se zdi, kot bi prav trdota življenja v teh ljudeh neprestano budila željo po lepšem in boljšem svetu in prav to hotenje je obrodilo sadove na različnih poljih kulturnega oziroma umetniškega udejstvovanja njegovih prebivalcev.

Z umetniškim oblikovanjem železa se je mojster začel načrtno ukvarjati kot že zrel mož v umetni kovačnici v okviru Zadruga leta 1937, pri čemer so mu dotedanji likovni poskusi in risarski tečaj zelo koristili. Kmalu je kot risar in kovač opozoril nase.

Od 1.12.1937 - 30.11.1940 se je učil umetnokovaške obrti znotraj Zadruga in verjetno samostojno predeloval tudi snov Kovinarske strokovno-nadaljevalne šole. Od 1.10.1942 - 31.12.1944 je bil v bludenzu na avstrijskem Štajerskem, kjer je deloval kot umetni kovač in risar pri mojstru Johannu Wallisu. V spričevalu z dne 22.10.1952, ki ga je Bertonclju posredoval mojster Johann Wallis, ta posebej poudarja

Bertoncljevo izvirnost v načrtovanju umetnokovaških izdelkov in njegovo obrtniško spretnost v izvedbi. Po vrnitvi iz Bludenza je bil v začetku 1945 vpoklican v nemško vojsko, od koder je maja 1945 dezertiral k Američanom in bil v ameriškem ujetništvu do avgusta 1945. Septembra istega leta se je vrnil domov ter se zaposlil kot mojster umetnega kovaštva v Plamenu. Zraven je med leti 1947-1950 v Industrijski kovinarski šoli poučeval praktično delo in kovaško tehnologijo. Leta 1950 je odpovedal službo v Plamenu in na šoli ter odšel na Metalurški inštitut v Ljubljano. V času svojega delovanja na Metalurškem inštitutu je bil sprejet v Društvo likovnih umetnikov uporabne umetnosti Slovenije in Jugoslavije, kar je razvidno iz dokumenta Društva likovnih umetnikov uporabne umetnosti v Sloveniji z dne 23.9.1955 s podpisom predsednika društva, arhitekta Iva Spinčiča. Na Metalurškem inštitutu je deloval do 1956, nato je Ljubljano zapustil ter med leti 1957 in 1964 koval v najeti kovačnici v Kamni Gorici, od leta 1965 dalje pa v rodni Kropi v delavnici Marije Tomaževič; delal je do leta 1974, ko ga je po pričevanju Franca Jelenca prvič zadela kap. V zadnjih letih je v lastni hiši v Kropi uredil svoj „muzej“, v katerem je poleg poslikanih skrinj, slik na steklo, poslikanih panjskih končnic in pocinkane posode zbral tudi obsežno zbirko svojih kovaških izdelkov. Ponosen na bogato zgodovinsko in kulturno dediščino svojega kraja je leta 1973 izdal *Kroparske zgodbe*, v katerih je poskušal zajeti duha in podobo svojega rojstnega kraja, ki se je v času od njegovega otroštva do starosti v marsičem čisto spremenila. Bertoncljevo navezanost na kraj posebej izpričuje že omenjeno darilo muzeju, ki govori o njegovi ustvarjalnosti, raznolikosti njegovih oblikovalskih prizadevanj v železu, pa tudi o tem, kako je trdo življenje kovalo njegovo samorastniško naruro in stopnjevalo izrazno moč njegovih del.

Kot je znal biti trd in neizprosno do svoje okolice, tako tudi sebi ni prizanašal. Ko je spoznal, da njegova ustvarjalna in fizična moč pohajata, je odložil kladivo z ugotovitvijo: „Dol gori, slovo mora priti.“

Delo

Bertoncljevo delo lahko razdelimo v več obdobjih. Čas pred ustanovitvijo umetne kovačnice leta 1937 predstavlja po obliki skromen kovani lestenec v pisarni Kovaškega muzeja v Kropi, pri katerem si je mojster pomagal z varjenjem, ki pa se mu je pozneje v celoti odpovedal.

Načrtno delo v zvezi z oblikovanjem železa je bilo Bertoncljevo delovanje v Plamenovi delavnici. V njej je dobil v izobraženem in umetniško senzibilnem domačinu Jožetu Gašperšiču prvega mentorja. Jože Gašperšič je delavnici, ki je zaposlovala le nekaj kovačev, med katerimi je Bertoncelj prevzel mesto risarja, priskrbel strokovno kovaško literaturo v nemščini, ki je obujala stare kovaške tehnike, obenem pa je leta 1938 povabil v Kropo dunajskega umetnega

kovača Alexandra Nehra. Dunajski mojster je opremil kovačnico z najpotrebnejšim kovaškim orodjem, učil kovače, kako se orodje izdeluje in kako se ga uporablja. Hkrati so kovači pod njegovim vodstvom začeli kovati manjše porabne kovaške izdelke (pepelniki, svečniki itn.) Poskušali so se tudi v tolčenju železne pločevine. Vendar se ti primerki v Kropi niso ohranili.

V dobro zastavljeni in strokovno vodeni kovačnici je Bertoncelj hitro napredoval v sposobnosti kritičnega opazovanja in tudi kovanja v klasičnih kovaških tehnikah. Kovane svetilke za spomenik padlim vojakom v 1. svetovni vojni na pokopališču v Dupljah so prvi primerki umetniško oblikovanega železa v Plamenovi kovačnici, ki so nastali po Bertoncljevih risbah. Med prva večja naročila, ki jih je dobila delavnica, sodi kovan okras nekdanjega dvorca na Pokljuki. Večje delo je opravila kovačnica po naročilu takratne vlade za Cvetkovićevo vilo v Niški Banji. S predstavitvijo del na ljubljanskem velesejmu je umetna kovačnica postala zelo znana, iskana in je veliko obetala. Načrtno kontinuirano delo je pretrgala 2. svetovna vojna. Iz Bertoncljevih *Kroparskih zgodb* izvemo, kako so bile zaloge železnih izdelkov med vojno izpraznjene. Po vojni se umetna kovačnica kar ni mogla znajti. Bertoncljevo pismo z dne 6.2.1951 Generalni direkciji kovinske in elektro industrije LRS, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije (AS 279), kaže na številne težave in šikaniranje, ki so ga doživljali v umetni kovačnici, predvsem Joža Bertoncelj kot mojster umetnega kovaštva in Jože Gašperšič kot direktor, ki sta se zama trudila za nadaljevanje predvojne tradicije delavnice. Sicer so v njej med drugim izdelali kovana vrata in lestence za Vilo Bled na Bledu, veliko žaro, ki so jo skovali po Bertoncljevih načrtih in jo hrani Kovaški muzej, vendar se je zdelo, da umetnokovaška dejavnost nima prihodnosti. Za njen razvoj se je zavzemal takratni minister za industrijo dr. Marijan Breclj. Menil je, da bi bilo treba umetno kovačnico številčno okrepiti, in v zvezi s tem dosegel ustanovitev Umetnokovinarske šole v Kropi, ki naj bi skrbela za kvalitetno strokovno izobrazbo umetnih kovačev. Predlog dr. Marijana Breclja za razširitev umetne kovačnice pa ni bil uresničen. V industrijski kovinarski šoli, ki je delovala od 1947 do 1951, preimenovana v Šolo za umetnokovinarstvo pa do 1954, je poleg Bertonclja poučeval Črtomir Zorec iz Kranja modeliranje in umetnostno zgodovino, tritedenski oblikovalski tečaj je vodila kiparka Liza Hribar iz Ljubljane, poučevanje risanja je prevzel Bertoncljev nekdanji učenec Marjan Gašperšič. Joža Bertoncelj, ki ga je kot izrazitega individualista utesnjevala že predvojna umetna kovačnica, se v novih razmerah ni mogel prav znajti. Čutil je tudi, da ga domači predstavniki nove oblasti zapostavljajo. Predvsem pa je njegova samorastniška narava težila k svobodnemu ustvarjanju, v katerem ga ne bi omejevala niti pravila delavnice niti želje naročnikov. O individualni mojstrosti ustvarjalnosti v okviru umetne kovačnice je mogoče govoriti takrat, kadar se pojavlja kot avtor načrta, sicer je bilo to kolektivno delo kovačev. Vendar leta Bertoncljevega dela pod vodstvom

Jožeta Gašperšiča upravičeno lahko štejemo kot odločilna za njegovo nadaljnjo umetniško rast. V okviru Plamenove delavnice je Bertoncelj zorel in dozorel do stopnje, ko mu je ta postala ovira. Tako se zdi skoraj gotovo, da v nobenem primeru ne bi vztrajal v njej in da s svojo, v neposredno ustvarjalnost usmerjeno naravo tudi za učitelja ni bil ustvarjen.

Na svojem naslednjem delovnem mestu, Metalurškem inštitutu v Ljubljani, je Bertoncelj ustvaril vrsto kovaških mojstrov, ki sodijo v vrh njegovega oblikovanja železa. Ugodne delovne razmere in spodbude direktorja inštituta prof. Cirila Rekarja so sprostile v njem polno ustvarjalno moč. Vplivi, ki jih je do tedaj sprejel iz literature ali neposredno od mojstra Nehra oziroma mentorja Gašperšiča, in njegove dolgoletne delovne izkušnje so se v tem času združile v močno osebno obarvan slog, za katerega je značilna groba obdelava v masivnem železu. Sem sodijo prvi zmaji, tako značilni za Bertoncljev motivni svet. Dela iz ljubljanskega obdobja so se ohranila na Metalurškem inštitutu v Ljubljani (masivni lestenci z razkošnim bogastvom form; bogato oblikovani svečniki z rastlinsko in živalsko ornamentiko, na katerih se pojavljata predvsem zmajeva ali ovnova glava; mreže za kamine; kovane noge miz v obliki zmajev; pepelniki itn.). Nekaj najkvalitetnejših lestencev, svečnikov itn. je najti na nekaterih nemških metalurških inštitutih. Za ljubljanski grad je v tem času skoval zmaja. Po načrtih arhitekta Borisa Kobeta je prav v teh letih nastal spomenik žrtvam vojne v taborišču na Ljubelju kot zelo uspel, a redke primer Bertoncljevega sodelovanja z arhitekti.

Najmočnejše so v tem obdobju zastopani lestenci in svečniki. Motiv zmaja je najprej uporabil pri delih notranje opreme (noge miz oziroma oporniki med kovanimi nogami), pozneje ga je upodobil pri samostojnih okrasnih plastikah. Pri lestencih in svečnikih, pa tudi pri kovanih mrežah in drugih predmetih je bil mojster v ornamentiki relativno zelo samostojen. Tudi kadar je uporabil klasične ornamentalne oblike, jim je dal sodobnejši in osebni izraz. Na lestencih in svečnikih se na zanimiv način prepletata živalska in rastlinska ornamentika. Vrh Bertoncljevega plastičnega ustvarjanja tega časa je spomenik ljubeljskim žrtvam v obliki ekspresivno in monumentalno zasnovanega skeleta, ki kljub sodelovanju z arhitektom dokazuje mojstrovo izvirnost in njegovo obvladanje posebnih tehničnih zahtev pri kovanju.

Lestenec iz Klaustaala je primerek velikega, bogato okrašenega lestenca z živalsko, rastlinsko in abstraktno ornamentiko. Na elipsast železen obroč je prikovanih pet krakov v obliki črke U. Kraki so v sredini razcepljeni in sukani, končujejo pa se v obliki cvetnih čas, v katerih so nameščena svetila. Iz spodnjega dela krakov rasteta železna izrastka, ki se končujeta v elegantnih zavojih. Med kraki, ki nosijo svetila, so glave zmajev, ki se nadaljujejo v stiliziran palmetast list, na koncu razcepljen v dve voluti. Lestenec visi s stropa na štirih bogatih verigah, obešenih na rozeto, ki je z masivnimi, ročno kovanimi žebli pritrjena na

strop. Okras rozete sestavljajo srčaste in polsrčaste oblike. Verige so pritrjene na obok lestenca z obroči, ki tečejo skozi trupe zmajev.

Dvoramni svečnik z Metalurškega inštituta je kovan kot konzola, iz katere rasteta dva kraka, ki nosita čaši za svetila. Konzola se spodaj zaključuje s profiliranimi volutama, zgornji del pa ima obliko zmajeve glave. Nastavka za čaše svetil prekrivajo akantovi listi.

Tudi kovana mreža iz tega obdobja kaže mojstrovo samoniklost v ornamentalnem okrasu. S petimi vodoravnimi in štirimi pokončnimi palicami, okrašenimi v tehniki luknjanja, je mreža razdeljena v dvanajst kvadratnih polj. V polja so z zakovico pripeti kovani krogi, ki jih izpolnjuje na gotski štirilist in C zavoje spominjajoča ornamentika.

Za vsa dela iz tega časa je značilno bogastvo najrazličnejših oblikovnih domislic, poleg tega pa kar največja ubranost forme in materiala ter raba čistih kovaških tehnik.

Cepljenje ima v Bertoncljevem delu eno najvidnejših mest, posebno pri svečnikih pa se druži s tehniko sukanja. S tehniko tanjenja je ustvaril predvsem rastlinski okras in čaše svetil. Pri masivnem železu je dajal prednost krčenju in upogibanju. Tudi tehnika ročnega varjenja je imela v njegovem delu pomembno mesto. Bertoncljevo obvladanje te stare kovaške tehnike je povezano s kroparsko železarsko tradicijo, saj so do ustanovitve Tovarne verig v Lescah leta 1922 v Kropi ročno varili verige.

S preselitvijo iz Ljubljane se je začelo Bertoncljevo novo obdobje, vezano na Kamno Gorico. Idealne delovne razmere na inštitutu je tu zamenjala skromna podeželska kovačnica, ki mu ni dovoljevala obdelovanja tako velikih kosov železa, kot jih je zahteval npr. spomenik na Ljubelju, hkrati pa je popolna neodvisnost od delodajalca razvezala še neizživeto mojstrovo domišljijo. Ta se je izrazila predvsem v samostojni plastiki, med katero zavzemajo najpomembnejše mesto ekspresivno občuteni zmaji. Novo delovno okolje je pritegnilo tudi nove naročnike. Med domačim prebivalstvom so bili to naročniki s tradicionalnim okusom, ki so želeli okrasiti svoje domove s kovanimi okenskimi mrežami, balkonskimi ograjami, kovanimi vrati, svetilkami itn. Vezan na prostorsko zmogljivost delavnice in na pomoč enega kovača, se s predmeti velikih razsežnosti, kot so kovane balkonske ograje in kovana vrata, v glavnem ni ukvarjal. Lestenci, ki so nastali v tem obdobju, javnosti zdaj večinoma niso dostopni, ker so jih sproti pokupili tujci in domačini. Enega je mojster skoval za kabinet zveznega ministrstva za notranje zadeve v Beogradu.

Z okenskimi mrežami, ki so nastale v tem obdobju, je Joža Bertoncelj zapustil veliko število tehnično in ornamentalno zelo kvalitetnih del. Lahko pritrdimo mojstrovemu mnenju, da je prav v kovanih mrežah in plastikah dosegel svoj kvaliteten vrh.

Poleg okenskih mrež, lestencev in zmajev so za kamnogoriško obdobje značilni kovani nagrobni križi, pri katerih je mojster na svoj originalen način nadalje-

val tradicijo podeželskih nagrobnih spomenikov 19. stoletja. Žal pa veliki masivni svečniki iz kamnogoriškega obdobja, izdelani predvsem v tehniki cepljenja in sukanja železa ter značilni tudi za poznejše kroparsko obdobje, v glavnem niso dostopni.

V kamnogoriško obdobje sodi tudi ponovno Bertoncelevo sodelovanje z arhitektom Kobetom. Po njegovih načrtih je skoval 14 zmajev, ki po dva in dva držita svetilke ob Ljubljani ter noge in okovje za mizo na ljubljanskem magistratu. Zmajev je zdaj na svojem mestu še deset, na magistratu pa njegovih del ni več najti. Vendar ta dela niso ponovila uspeha njenega sodelovanja pri spomeniku na Ljubelju.

Kvantitativno in kvalitativno zelo bogato kamnogoriško obdobje mojstra Bertonceleja se bolj kot druga obdobja izmika muzejski dokumentaciji, ker je večina del nepopisanih in raztresenih po domovini in tujini.

Zadnje obdobje mojstrovega umetniškega kovanja je vezano na Kropo. V tem času (1969) je prejel Prešernovo nagrado gorenjskih občin. V Kropi je Bertoncelej nadaljeval z motiviko, ki je bila značilna tudi za Kamno Gorico. Lestenci se niso ohranili, čeprav jih je koval. Kovane okenske mreže, zmaji, stoječi svečniki in svetila pa se ne ločijo veliko od kamnogoriških. Izključno na zadnje kroparsko obdobje pa so vezane skrinje, ovnoeve glave in maske ter majhni svečniki.

Kovane okenske mreže, ki v Kamni Gorici in Kropi prevladujejo, lahko po ornamentiki ločimo v več skupin: skupina mrež, katerih plastično občuten okras sega v renesančno dobo in nas spominja na italijanske renesančne mreže, nato skupina mrež s ploskovito zasnovanim ornamentom in skupina mrež s podobno občutenim ornamentom, a s prečno postavljenimi kraki, ki spominjajo na nemške renesančne mreže; pridružujejo se jim mreže, ki se v ornamentiki naslanjajo na gorenjsko baročno tradicijo kovanih mrež in, slednjič, mreže, ki poskušajo biti neodvigne od tradicije in jih sestavlja včasih masiven abstrakten ornament, včasih pa vegetabilnejše oblike iz tanjšega trakastega železa.

Za kamnogoriško in kroparsko obdobje zelo značilne zmaje je mogoče deliti v dekorativno učinkujoče, ki presenečajo s svojo gibkostjo in eleganco ter izpričujejo mojstrovo suvereno obvladovanje kovaških tehnik, ter v rustikalnejše, ekspresivnejše primerke, med katerimi zasluži posebno pozornost zmaj, priklenjen pred mojstrovo hišo.

Tudi številne Bertoncelejeve svečnike in svetilke bi lahko razdelili v več vrst: v razmeroma enostavne primerke, pri katerih je oblikovano samo podnožje svečnika in del kraka ter čaše; v masivne svečnike, ki po okrasu spominjajo na vzore iz arhitekture, pri katerih je podstavek pojmovan kot baza stebra, krak pa se nadaljuje kot zavrt steber in zaključuje s čašo, ki sloni na kapitelu. Pri vrsti masivnih svečnikov, ki so kovani iz enega kosa železa, je kovani steber, ki ga poživljajo profilirani obroči, ovit z osmicami, ki so od njega odcepljene in sukane. Najbolj monumentalni, skoraj arhaično učinkujoči pa so svečniki, katerih

steber je oblikovan v tehniki cepljenja in sukanja, tako da nastanejo votle čaše med masivnim, enostavno profiliranim delom kraka.

Pri ovnovih glavah je Bertoncelej uporabil do tedaj zanj novo kovaško tehniko. Kovati je začel v negativu, tako da je razbeljeno železo položil nad določeno odprtino in udarjal s kladivom z zadnje strani; s tem je dobil ustrezne vzbokline. Nato je predmet obrnil in delo nadaljeval v pozitivu. Tehnika izbočenja sodi med zelo zahtevne kovaške tehnike, ker obdelovanje z obeh strani zahteva veliko spretnosti, večkrat ponovno razbeljeno železo pa rado začne pokati. Ovnova glava kot simbol mojstrovega nebesnega znamenja se pojavlja v različnih variantah skozi vrsto let.

Tudi prve maske segajo v zadnje kroparsko obdobje. Princip dela je isti kot pri ovnovih glavah, vendar se po kvaliteti ne morejo meriti z njimi. Učinek je predvsem dekorativen in ga z žlebljenjem povzročene brazde še poudarjajo.

V kovanih železnih skrinjah je Bertoncelej izrazil navezanost na tradicijo, ki sega v renesančno dobo. Značilen primer nam predstavlja v Kovaškem muzeju ohranjena pravokotna železna skrinja iz debelejšje pločevine, ojačene in okrašene s pravokotno sekajočimi se železnimi palicami, od katerih so vertikalne preluknjane, horizontalne pa vtaknjene skozi. Okras sestavljajo iksasto postavljeni C-ji in volutasti zavoji. Ročaja skrinje sta iz plastičnega, svedrasto sukanega železa. Ornamentalni okras je na skrinjo pritrjen z dekorativnimi, ročno kovanimi žebli.

Med skrinjami so tudi primerki iz bakrene pločevine, ki pa v Bertoncelevem ustvarjalnem opusu učinkujejo bolj kot tujek. Obdelava hladne pločevine s tolčenjem nima veliko skupnega s klasičnim kovaštvom, ki ga predstavlja Bertoncelejevo delo. Te skrinje so povezane z vzhodnjaškim oblikovalnim svetom, pa tudi ornament, ki jih prekriva, je vzhodnjaški.

Ko je mojstru za obdelovanje težkih kosov železa zmanjkovalo fizične sile, so se pojavili ornamentalno bogati, estetsko oblikovani manjši stenski svečniki in obešalniki ter namizni svečniki, v katerih so upodobljene figure žene, zmaja, orla itn. Poskušal se je tudi z oblikovanjem železnega in bakrenega nakita.

Vse pomembnejše mesto pa je v Bertoncelevem zadnjem kroparskem obdobju prevzemala plastika. Medtem ko je za metalurško obdobje značilno, da so plastična prizadevanja podrejena uporabnosti, da je kamnogoriško obdobje masivno in ima bolj okrasen kot vsebinski pomen, se je mojster v Kropi umaknil v manjše formate, dekorativnost pa poskušal zamenjati z vsebinsko poglobljenostjo.

Zavest o usihanju ustvarjalnosti je spodbudila pri mojstru nastanek monumentalne, moderne plastike Krucifiksa, pri kateri ni nobenega okrasa, ampak dosega svojo ekspresivno silo z uporabo najbolj skopih in enostavnih tehničnih prijemov. Tako je mojster kroparsko obdobje, ki se je sprva nadaljevalo z

nezmanjšano kamnogoriško vitalnostjo, pozneje pa je bilo v njem čutiti znake usihanja ustvarjalne moči in stilne dezorientacije, zaključil s polnovredno kiparsko umetnino, po kateri je pravzaprav vedno težil in ki mu je nazadnje prinesla tudi javno priznanje - zlato medaljo na mednarodnem sejmu obrti v Münchnu leta 1974.

Slutnja pojemajočih sil je izzvala v Bertonclju potrebo po varovanju svojih izdelkov. Žal je bilo pred tem zelo veliko najkvalitetnejših kosov nedokumentirano prodanih v tujino, pa tudi za večino izdelkov, prodanih v domovini, za sedaj ni veliko podatkov. Vendar so se zaradi mojstrove previdnosti, razen kovanih lestencev le ohranili ključni eksponati kroparskega in delno kamnogoriškega obdobja v zbirki Kovaškega muzeja in v njegovi hiši v Kropi, Metalurški inštitut pa hrani zanj ustvarjena dela.

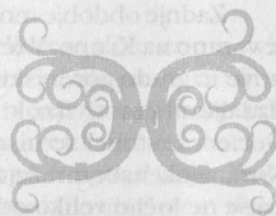
Če skušamo analizirati Bertoncljevo delo, lahko ugotovimo, da se naslanja na domačo in južnonemško ter avstrijsko tradicijo umetnega kovaštva, da pa je v okviru tradicije v ornamentiki in tudi v motiviki iskal in našel svoj izraz. Njegov kvalitetni vrh v tradicionalnem umetnem kovaštvu so kovane mreže, ki od izrazitega naslanjanja na ornamentalne vzore prehajajo v močno osebno obarvan abstraktni okras, pa tudi pri vseh drugih delih je močno poudarjena oblikovalčeva individualna črta, ki vnaša celo v uporabne ali okrasne predmete določeno ekspresivnost, včasih celo v nasprotju z namembnostjo predmeta.

Če primerjamo dosežke Bertoncljevega umetniškega oblikovanja železa z dosežki slovenske umetno-kovaške zakladnice od prvega znanega primerka otmanjskih vrat dalje, vidimo, da se je poskušal v vseh možnih kovaških smereh, in sicer z izključno funkcionalnimi deli, vezanimi na stavbarstvo, z oblikovanjem železa, vezanega na profano in sakralno stavbarstvo, s kovanjem umetniško oblikovanih izdelkov za stanovanja in cerkve, s spominsko plastiko v nagrobnih spomenikih, s kovanjem okrasnih predmetov in končno s samostojno plastiko.

Figuralika se v Bertoncljevem delu pojavlja od začetka. Čeprav je v zgodnjem obdobju vezana na uporabni predmet, se v kamnogoriškem in kroparskem obdobju osamosvoji in dokončno razkrije mojstrove kiparske ambicije. Lepo je ta razvoj viden predvsem v zmajih, nagrobnih križih in drobnih plastikah. Iz zmajev v vlogi podstavkov ali dekorativne opore se razvijejo samostojne plastike. V nagrobnih spomenikih gre razvoj od bogato okrašenih križev k pojavu plastično oblikovanega Kristusa na skromneje ornamentiranem križu, dokler križ ne postane gol, mojstrove kiparske težnje pa se pokažejo v oblikovanju figure. Manjša samostojna plastika kot npr. lokostrelci, ki jih je po tehniki in vsebini mogoče primerjati s starimi sugestivnimi primitivnimi plastikami iz Podravja, pa se je razvila iz tistih mojstrovih oblikovalskih kovaških izdelkov, v katerih so bila kiparska prizadevanja še podrejena funkcionalnosti.

Dela, ki so zdaj zbrana na Metalurškem inštitutu v Ljubljani, v Kovaškem muzeju in pri dedičih v Kropi sestavljajo bogat mojstrov opus, čeprav je to le manjši del njegovih oblikovalskih snovanj v železu.

Dobro zastavljeno delo študijskega krožka pri Kovaškem muzeju, ki smo ga omenili na začetku razprave, obeta še več novih podatkov o Bertoncljevem delu, a tudi če bi ostali samo pri dosedanjem poznavanju njegove ustvarjalnosti, mu moremo in moramo priznati prvo mesto med slovenskimi oblikovalci v železu. Bertoncljeva uglašenost materiala in tehnike, organska povezanost njegovih del s tradicijo slovenskega in evropskega umetnega kovaštva, končno pa tudi vedno opazen osebni pečat njegovih del, v katerih se rustikalnost prepleta z določeno mehko, mu to mesto zagotavljajo.

Literatura

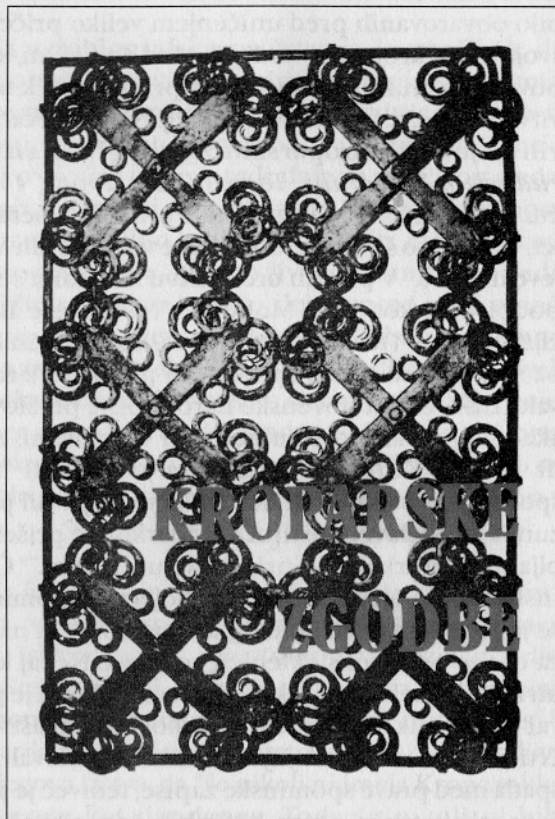
- J. Julier, *Schmiedeeisen, Elite Bibliothek, Schaetze der Jahrhunderte*, Schuler Verlagsgesellschaft mbH München 1966.
- Fritz Kuehn, *Geschmiedetes Eisen*, Verlag Ernst Wasmuth Tuebingen, 11. Auflage, 1965.
- Dr. Rudolf Andrejka, *Kropa in Kamna gorica*, Ljubljana 1924.
- Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.
- Milan Kumar, *Kovane mreže*, Ljubljana 1973, spremna beseda J. Mesesnel.
- Joža Bertoncelj, *Kroparske zgodbe*, Kropa 1973.
- Franjo Baš, *Umetniška obrada gvožđa u Sloveniji*, Muzej primenjene umetnosti, zbornik 3-4, Beograd 1958.
- Jože Gašperšič, *Loški žebli in žebjarji*, Loški razgledi 4, Škofja Loka 1957.
- Jože Gašperšič, *O oglarstvu na Jelovici*, Loški razgledi 6, Škofja Loka 1959.
- Jože Gašperšič, *Nastanek in delo Kovaškega muzeja v Kropi*, Kronika 7, Ljubljana 1959.
- Janez Šmitek, *Kratka zgodovina železarstva v Kropi in Kamni gorici*, Kropa, avgust 1971 (tipkopis).
- Janez Šmitek, *Iz naše železarske zgodovine*, Plamen, glasilo Tovarne vijakov Kropa, Kropa 1975, 10. številka.
- Miloš Magolič, *Spremno besedilo k zbirkam Kovaškega muzeja v Kropi*, Muzeji radovljiske občine, (tipkopis).

Dr. Zmago Šmitek

KROPARSKE ZGODBE

JOŽA BERTONCELJA

Ko je Joža Bertoncely jeseni leta 1973 založil in izdal svoje *Kroparske zgodbe*, se mu je življenje počasi iztekalo. Posebnih zdravstvenih težav tedaj še ni čutil, le noge so mu začele pešati. Z bojznijo je razmišljal o morebitni skorajšnji bolezni, saj je živel sam in tudi sam skrbel zase.¹ Njegovo bogato umetniško delo pa je bilo zaokroženo. Nekaj let poprej je dobil javno priznanje s Prešernovo nagrado gorenjskih občin in praznoval sedemdesetletnico, ki je bila naznanjena tudi v slovenskem tisku.² V začetku leta 1974 je na 26. mednarodnem sejmu obrti v Münchnu prejel zlato medaljo bavarske stare umetnosti, vendar za izdelke, ki jih je domislil in ustvaril že prej. Tako lahko v knjigi kroparskih zgodb prepoznamo njegovo zadnjo pomembno stvaritev, ki je bila hkrati obračun z lastnim življenjem, nostalgichen spomin na odhajajočo generacijo starih Kroparjev in nekrolog načinu bivanja, ki je imel zanj veliko moralno in simbolično vrednost. Sam je posvetil knjigo kroparskim kovaškim materam, ki pa so bile tedaj tudi samo še spomin. Oče mu je zgodaj umrl, mati, ki pri delu za družino "ne sme in ne more odnehati, da se obdrži ogenj na ješi, kakor na žrtveniku božice Veste", pa je dobila mitično razsežnost.³ V nekem pogovoru je opisal nagibe za svoje pisanje s Kristusovim napotkom: "Tako naj sveti vaša luč pred ljudmi, da bodo videli vaša dobra dela

in slavili vašega očeta, ki je v nebesih," a se je takoj zatem popravil: "Nisem luč. Velikokrat se spotaknem...".⁴ Vse te mitološko, religiozne projekcije kažejo, da je v sebi čutil nekakšno poslanstvo. Nekoliko razločneje je razodel svoje namene in občutke drugemu sogovorniku: "Starim Kroparjem je hudo pri srcu, ko novi (ne le domači) rod tako malo stori, da bi ohranil spomenik zgodovine, ki so ga skovale njihove roke. Bolj kot vse drugo jih boli to, da staro, njihovo umetno kovaštvo, izumira, da mladi ne marajo več trdega kruha in da tudi dela starih umetnikov ne ceni-jo tako, kot so ga nekoč."⁵ Avtorja je torej pripeljala do pisanja kriza kroparske (in s tem njegove lastne) identitete. Leta 1969 prvič zasledimo pisno omembo, da bi bile njegove kroparske zgodbe, skupaj s še nekaterimi neobjavljenimi, "vredne...", da bi kdaj zagledale beli dan", seveda v knjižni obliki.⁶

Zamisel o zapisovanju kroparskih zgodb je Bertoncely dobil že mnogo prej, morebiti iz predvojnega tovarniškega lista Zadrugar, v katerem je bilo objavljenih nekaj spominov na staro Kropo (med njimi so bili posebno pomembni spomini Valentina Žmitka) ali v prvem povojnem desetletju, ko je v Kropi pod vodstvom Jožeta Gašperšiča in dr. Franja Baša potekalo živahno in plodno zbiranje zgodovinskih virov,

folklornega izročila, narečnih posebnosti in predmetov materialne kulture za Kovaški muzej. Tedaj je bilo obvarovanih pred uničenjem veliko pričevanj o svojevrstni kroparski tradiciji. Med domačini, ki so se povezali v Muzejsko društvo in pripomogli k ustavitvi muzeja, je bil tudi Bertoncely. Nekatero od njegovih najboljših kroparskih zgodb (*Trdo življenje rudarjev, Koledniki, Tovornikom zvoni, Umetno kovaštvo, Nehavanje*) so nastale prav sredi petdesetih let.⁷ Sledile so še druge, objavljene v koledarjih Mohorjeve družbe.⁸ V pisnih uredništvu koledarja se je rad podpisoval kot "star Mohorjan". Nekatero Bertoncelyjeve zapise (*Kadar kurijo kres, Otroško življenje*) pa so po vsem sodeč spodbudili pogovori z raziskovalci Inštituta za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani, zlasti z dr. Nikom Kuretom. Slednji ga je spoznal "že kar spočetka, v prvih letih našega delovanja. Bil je zvest zunanji sodelavec Inštituta. Kadarkoli je prišel v Ljubljano, je potrkal in se prismejal tudi k nam."⁹ Članica Inštituta, dr. Helena Ložar Podlogar se spominja, da se je Joža Bertoncely rad oglasil na obisk in navadno za darilo prinesel steklenico žganega. Nekaj kratkih utrinkov iz nekdanjega kroparskega življenja je prispeval za Glasnik slovenskega etnološkega društva.¹⁰ Za črtico *Stari se spominjajo* bi lahko domnevali, da ne spada med prave spominske zapise, temveč je poknjžena rekonstrukcija tega, kar je bilo že zapisano v etnološki in zgodovinski literaturi. Tudi epizoda o Prešernovem prijatelju Francetu Potočniku iz Kroe je povzeta po zapisih drugih avtorjev (glej črtico *Pevci*). Zato tudi napake: Goldstein namesto Goldenstein! Manj uspešen je bil torej pri interpretaciji drugih virov; njegova vrednost je predvsem v predstavitvi lastnih izkušenj in pričevanj kroparskih rojakov.

Bertoncely je projiciral svoje občutke v kroparsko okolje. Seveda se lahko vprašamo, ali je takšna podoba pripovedovalca Kroe in Kroparjev v soglasju s podatki, ki bi jih dobili iz drugih virov. Vendar je takšno vprašanje toliko manj umestno, čim več umetniških sestavin ima literarno delo. Relativna resničnost sporočila umetniškega dela je dosežena že v avtorjevem portretiranju lastne notranjosti. Na svoj način je torej resnična avtorjeva notranja vizija. Enako "realna" kot kar koli drugega je naposled tudi kreativnost avtorja (npr. njegovo spominjanje, zapisovanje in urejanje spominov). Zato lahko sklenemo, da stopnja resničnosti izvira iz teksta samega. Včasih pa se zgodi, da na čustveno obarvanost vpliva poanta pripovedi: tako npr. v črtici *Pero proti kladivu* Bertoncely opiše baročno graščino v Radovljici (eno najlepših te vrste v Sloveniji) kot "veliko mrko poslopje, (ki se)... zlovešče dviga nad male hiše nekdanjih obrtnikov in štacunarjev".¹¹ Tako vključuje svoje misli, doživetja in čustva v zgradbo zgodbe, ki ima svoj lastni pomen in namen. Literarni "jaz" je zato le bolj ali manj zanesljiv "dvojnik" resnične osebe, saj na splošno velja, da je pripovedovalčeva osebnost v spominski prozi vselej fragmentarna, da izbira iz preteklosti le določene detajle, jih pri tem na novo interpretira in prilagaja

potrebam sodobnosti. Avtobiografska proza je tako "vir za raziskovanje ozadja objektivne stvarnosti".¹² Vse to nas opozarja, da Kroparskih zgodb ne smemo brati kot čisto fikcijo, a tudi ne kot zgodovinsko pričevanje.

Knjiga nima le nostalgичne, temveč ponekod kar pesimistično noto. Čeprav je njeno zadnje poglavje vsebinsko in ustrezno naslovljeno *Nehavanje*, pa ostaja uganka, kaj pomeni uvod *Luna lana* (kroparska različica *Mrtvaškega ljubca* ali Bürgerjeve *Lenore*). Je ta onstranska uvertura svojevrstno posvetilo neki skrivnostni ženski osebi in "čudni in silni ljubezni", ki je nesrečno strla dvoje src? Je ta nenavadni mrliški uvod našel svoj odmev v sklepnem delu, v katerem je rečeno, da bo kmalu "zbrana vsa ta pisana železarska družčina na ozko obzidanem prostoru za sv. Lenartom pod boštom" torej na krajevnem pokopališču? Je to nekrolog stari Kropi, ki umira? Ali pa je zgodbo o mrliču, ki se vrne v kraj svoje nekdanje ljubezni, pisatelj postavil na začetek svoje knjige kot dokaz svoje neminljive zavezanosti svojemu kraju? Bolj verjetno bo slednje, saj je Bertoncely sam zapisal, da ni bil nikoli cilj kakšnih silnih ofenziv nežnega spola, je bil pa zato večkrat določen za rezervista, torej za drugo železo, ki ga je vsaka kroparska kovačica (in seveda tudi kovač) grela na ognju in ga kovala, če ji je med tem prvo že omrznilo.

Naslednja poglavja (*Cesarski rudnik, Tovornikom zvoni, Kroparski trg...*) so pravi zgodovinsko-geografski uvodi v svojevrstno kulturno okolje Kroe, vendar neobremenjeni s preobiljem podatkov ter poživljeni z anekdotami in ravno pravnjno mero duhovitosti. Vmes so nanizani dragoceni drobci, kakršna je npr. razlagalna zgodbica o izvoru Kroparjev: na kroparskem "placu" je Bog delal ljudi iz ilovice in jih sušil na mostni ograji. Ko se je ena skupina dovolj osušila, jo je bog oživil in jo poslal po dolini v beli svet, za njo drugo, in tako je delo potekalo nemoteno, dokler ni nastala še zadnja serija glinastih kipcev. Angel, ki je gnetel ilovico, je po nerodnosti stresel izdelke na tla, da so se zveržili. Bogu to seveda ni bilo prav, a je dejal: "Naj ostanejo taki, kakor so. Sicer jih ne kaže pošiljati ven v svet, pa naj ostanejo kar tukaj. To bodo pa Kroparji."¹³ Sam sem v mladosti slišal skoraj enako pripoved, postavljeno v okolje Jamnika (Bog je metal pokvarjene človeške figure po bregu v Kropo), kar pa Bertoncelyjevi zgodbi ne odvzame pričevalnosti, saj je le variacija na isto temo. Ugovarjali bi lahko le pisateljevemu mnenju, da je to pripoved prinesel (ali si jo je celo izmislil) neki učitelj, ki je služboval v Kropi. O izvirnih prvinah kroparskega ljudskega izročila nas prepričajo zapisi Radivoja Poznika iz druge polovice 19. stoletja, med njimi npr. arhaična različica *Lepe Vide* s srečnim koncem, v kateri Sonce pripelje Vido spet domov.¹⁴

Bertoncely je domneval, da segajo začetki kroparskega umetnega kovaštva prav na začetek krajevnega železarstva, in obžaloval, da "imamo iz starih dni pokazati le malo kovaških izdelkov."

Vzrok sta največkrat stiska in revščina, ki sta zajeli Kropo potem, ko je propadlo njeno železar-

stvo.”¹⁵ Opozoril je na tuje vplive v času avstro-ogrškega državnega pospeševanja obrti pred prvo svetovno vojno (šolanje nekaterih Kroparjev na tečaju za umetno kovaštvo na Dunaju leta 1901), na prihod češkega obrtnega mojstra v Kropo leta 1937 in na nekajmesečni tečaj dunajskega kovaškega mojstra Alexandra Nehra. Zapisal pa je tudi dragocen podatek o izgubi kroparske materialne dediščine: že pred drugo svetovno vojno je bilo iz Kroe prodanih veliko starih slik na platnu in na steklu, kipov, rezbarij, kositrnega posodja, židanih rut in drugih oblačilnih kosov ter seveda izdelkov umetnega kovaštva. Kar je ostalo, se je porazgubilo med drugo svetovno vojno in po njej. Nekaj primerkov kovaške umetnosti se je ohranilo na oknih in vratih starih kroparskih hiš, nekaj pa jih je našlo pot v zbirko Kovaškega muzeja (okenske mreže, kovani nagrobni križi, okovje za skrinje in vrata...). Opisal je razseljevanje Kroparjev, dogodke ob birmi in koledovanju, spuščanje barčic na gregorjevo, praznovanje na dan sv. Janeza Nepomuka, postavljanje jaslic, nabiranje borovnic, malin in suhljadi, kresovanje, sejem, sokolski zlet in nakup gasilske brizgalne v začetku 20. stoletja, lovce in ptičarje, Rome, rudarje, oglarje in fužinske delavce, tovarnike, lovsko bratovščino, pevce, odnose Kroparjev z okoličani... Poglavij je 38 in vsako je zaključena celota.

V črtici *Posledice križanja* je Bertoncelj omenil svojevrstno kroparsko svetovljanstvo: “Od vseh strani in vetrov so prihajali ljudje v službo železa. Rad bi samo povedal, da je to mešanje in križanje dalo posebne rezultate, ki so še danes opazni na naših ljudeh. To je predvsem bohemska nota, veselje, petje, zapravljanje, potepuštvo. No, morda je potepuštvo narekoval propad železarstva in beda, ki je nastala vsled tega v kraju. Zato pa imajo Kroparji tudi pozitivne lastnosti: ‘talent za delo, za petje, za nastope itd.’”¹⁶ Ob tem je slutil, da tudi njegov rod izhaja iz mešanice priseljenega prebivalstva, ki jo je še mogoče prepoznati v nekdanjih in sedanjih kroparskih priimkih. Priimek Bertoncelj se pojavlja že od 16. stoletja v urbarjih iz Selške doline kot Martoncelj, Martancelj, Mertoncelj, torej izvira iz besede Martin.¹⁷ V matrikah pa sta se namesto začetnic M vrinili črki B ali W.

Da bi nas približal svoji osebni resnici in zgodovinskemu sporočilu, se je Bertoncelj opiral na domače besedišče. Njegovo delo je zakladnica predmetnih, krajevnih in ledinskih imen ter osebnih vzdevkov, npr. *bigavnca, cagelj, cajni, cjohe, čembelj, čevder, fržolovc, golant, kabarnel, kontroht, pekeljni, žonta, žganjče; Na Mev, Ovisišani, Perčev laz, Podnartovčani, Radolca, Vrlovna; Ceferinka, Črnula, Goselčova Polona, Grogova Nežca, Jernačev Nace, Kolerček, Morava, Petnakov Matevž, Poc, stari Pokelj, Prekola, Pstotar, Špranjeva Micka, Toncov Marka, Vrančev Nata, Žontovc* itn. Tu in tam so v kroparskem narečju zapisani tudi celi stavki, izreki ali pregovori. V celoti je v kroparskem narečju “dramatska slika iz preteklosti” *Žebjarjeve težave*, ki so jo pred 2. svetovno vojno predvajali na ljubljanskem radiu. Ta krajevna

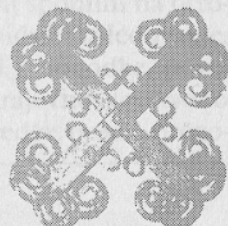
in časovna določenost daje njegovi prozi posebno barvo in čar.

Za avtobiografska pričevanja je značilno, da govorijo le o določenih obdobjih avtorjevega življenja. Tako se tudi Bertoncelj spominja predvsem zgodb iz mladosti, o njegovih kasnejših letih pa izvemo le malo in med vrsticami. Jasno je tudi, da je na preteklost gledal skozi oči sedanjosti. Odtod najbrž tudi tista otožnost, ki zaznamuje večino kroparskih zgodb. Pisatelj pravi, da je “povest Kroe... ubogo življenje, otepanje z bedo in revščino, mučno in trdo delo izpred zore v noč, kakor da si priklenjen na galejo”, kar je bilo nedvomno res, a le za določen sloj Kroparjev; podjetniki so živeli pred železarsko krizo povsem čisto dostojno življenje, o čemer nas prepriča že stavbena dediščina Kroe, brez nekakšne vizije relativnega blagostanja pa tudi ne bi moglo biti nekdanjega intenzivnega doseljavanja v Kropo.

Za Joža Bertonclja velja, da je bil “silak in dobrodušnež, včasih ostrega jezika in spet globokoumen mislec. Iskalec lepote, samotni romar skozi vse življenje”.¹⁸ Res pa je tudi, da “se je težko privajal spremembam, potrebnim in nepotrebnim, ki jih prinaša čas”.¹⁹ Novotarije mu niso ugajale, zato je nekako razumljiva tudi njegova izjava, da “še nikoli ni imela Kropa toliko inteligence kot dandanes. Toda še nikoli ni bila inteligenca tako jalova in po vrhu...”²⁰ Podobno kot Gandhi za Indijo je verjel, da Kropo lahko vzdržuje le marljivo rododelstvo, brez veliko inteligence in administracije.

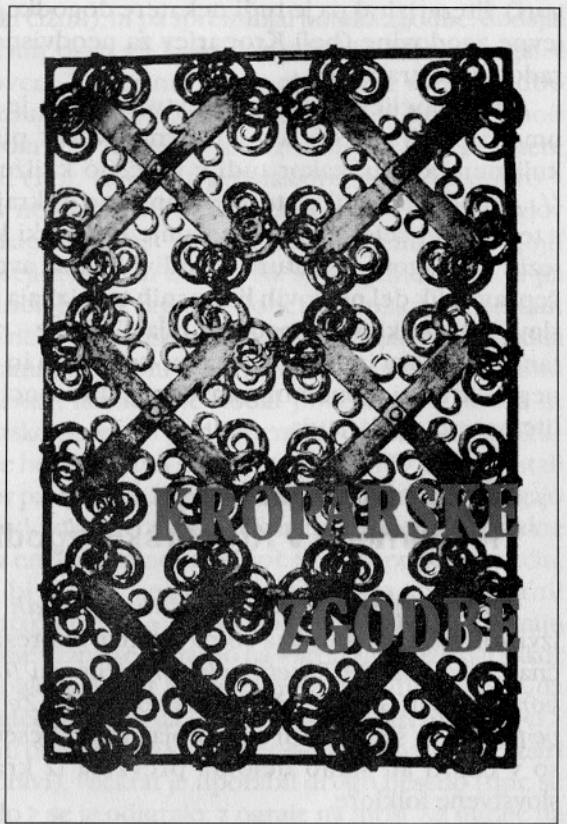
Ta njegova nezaupljivost pa ni imela srečnih posledic ne zanj in ne za Kropo. Za zgled naj navedem kar svojo lastno izkušnjo. Ko sem kot študent etnologije objavil serijo treh člankov *O začetkih železarstva v Kropi*, mi je napisal ogorčen ugovor.²¹ Pozneje je njegova beseda pripomogla k temu, da nisem dobil službe kustosa v radovljiškem oz. kroparskem muzeju, saj (po besedah novinarke Vlaste Felc) “nisem imel pravega rodovnika”. Moja izkušnja iz “svinčenih let” je bila zrcalno drugačna od tiste, ki jo ima npr. moj znanec, pisatelj Drago Jančar. Čeprav bi lahko za ohranitev kroparske dediščine napravil še veliko več, sem si moral iskati delo drugod.

Našel sem ga na Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, pri čemer mi je zelo prijateljsko stal ob strani dr. Slavko Kremenšek. S tem delom povezane obveznosti, so bile daleč od kroparske tematike in so me odpeljale v čisto drugo smer. Za Kropo sem bil izgubljen, ne brez Bertoncljeve “pomoči” in odobravanja. Še ena kroparska zgodba...

Literatura

1. *Trda je moja kovaška dlan...*, zapis Petera Colnarja, Dnevnik 1974, št. 93, str. 10.
2. *Joža Bertoncelj (ob sedemdesetletnici)*, Mohorjev koledar 1972, str. 165–166.
3. Joža Bertoncelj, *Kroparske zgodbe*, Kropa 1973, str. 82.
4. *Iz edinčkov, vzgojenih s čokolado in sladoledom ne bo zrasel rod dobrih kovačev*, Družina 1970, št. 11, str. 6.
5. Slavko Splihal, *Suha leta kroparskih kovačev*, Tovariš 1970, št. 23, str. 9.
6. *V gosteh pri kovanih umetninah*, Mohorjev koledar 1969, str. 128–130.
7. *Kropa in njeni žebjarji*, Mohorjev koledar 1957, str. 82–97.
8. *Med ugaslimi plavži in vigenjci*, Mohorjev koledar 1963, str. 95–100; *Pevci*, Mohorjev koledar 1964, str. 123–126; *Pero proti kladivu*, Mohorjev koledar 1969, str. 131–135.
9. Niko Kurent, *Joža Bertoncelj. In memoriam*, Traditiones 4 (1975), str. 314.
10. *Izumrla kroparska dejavnost*, Glasnik Slovenskega etnološkega društva (dalje GSED) 1966, št. 1–2, str. 1; *Kako so v Kamni gorici pobili psa za volka*, GSED 1972, št. 1, str. 8; *Oponašanje petja zvonov*, GSED 1972, št. 2, str. 16.
11. *Kroparske zgodbe*, str. 123.
12. *Autobiografska metoda*. Okrogla miza v okviru historičnega seminarja ZRC SAZU, GSED 1999, št. 3–4, str. 63.
13. *Kroparske zgodbe*, str. 17.
14. Zmago Šmitek, *Življenje in delo Radivoja Poznika*, Glas Gorenjske (Snovanja) 28.6.1972, str. 21–22; isti, *Kristalna gora. Mitološko izročilo Slovencev*, Ljubljana 1998, str. 124.
15. *Kroparske zgodbe*, str. 79.
16. *Kroparske zgodbe*, str. 150.
17. Rudolf Andrejka, *O postanku in razvitku rodbinskih imen v Selški dolini*, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 1939, str. 328., Franc Kanduč, Jože Gašperšič, Janez Šmitek, *Kroparske družine od 15. do začetka 20. stoletja*, Gorenjski biografski leksikon, zv. 1, Kranj 1998.
18. Črtomir Zorec, *Mojster umetnega kovaštva*, Glas Gorenjske 27.8.1976.
19. Niko Kurent, op.cit.
20. Slavko Splihal, op.cit.
21. Zmago Šmitek, *O začetkih železarstva v Kropi*, Glas Gorenjske 1.4.1970, str. 8; 4.4., str. 15; 8.4., str. 8.

Dr. Jožica Škofic

NAREČNO BESEDJE V KROPARSKIH ZGODBAH

Uvod

V prispevku so predstavljene neknjižne – narečne oz. krajevnogovorne prvine v Bertonclevih *Kroparskih zgodbah*. Predstavljeno je predvsem besedje, ki ga je avtor vpletel v svoje literarno delo z namenom, da bi bralcem učinkoviteje predstavil literarni prostor in literarne osebe – Kropo, njene prebivalce in njihov govor, ki je izrazito drugačen od vseh sosednjih krajevnih govorov. Zapisano besedje je tudi pomembno gradivo za nastajajoči slovar kroparskega govora.

Pripovedovalec, založnik in opremljevalec knjige s pomenljivim naslovom *Kroparske zgodbe* je Joža Bertoneclj (1901–1976), sicer mojster umetnega kovaštva in ljubiteljski krajevni zgodovinar ter zbiralec materialnih in duhovnih stvaritev iz Kroe na Gorenjskem. Literarne črtice je objavljajl v različnih revijah in Zadrugarju, nato pa jih leta 1973 izdal še v samozaložbi in v njih “/.../ z umetniško besedo zajel Kropo svoje mladosti in svojih prednikov.”¹

O Jožu Bertonclicu lahko preberemo,² da je bil ves zraščeen s staro kovaško Kropo in njeno tradicijo, saj je že enajst- ali dvanajstleten z očetom in materjo začel kovati žeblje v vigenjcu. V eni od zgodb omenjene zbirke piše: “Jaz sem iz poslednjega rodu, ki ga je dal vigenjc. V prvo zarjo moje mladosti utripajo iskre

iz vigenjcev in odmeva žvenk kladiv. V žaru železa raste iz mraka očetova senca, urno se giblje v ritmu dela, prestane in se utrne kmalu za vedno v mrak. Na nasprotni strani ognjišča udarja mati, ona ne sme in ne more odnehati, da se obdrži ogenj na ješi, kakor na žrtveniku božice Veste. Tako dobi tudi sin svojo dediščino – kladivo, ki pada na uporno in trdo gmoto, jo zvija in stiska kakor trdo in živo življenje človeka. Iz ognja, kladiva, trpljenja in bolečine pa zraste nova čista lepota.”³ Iz kovača žebljev se je tako oblikoval v kovaškega umetnika, njegova umetnokovaška dela pa so zdaj raznesena po vsem svetu.

Bertoneclj pa je zanimiv tudi kot pisatelj, saj so njegove *Kroparske zgodbe* – zbirka 38 kratkih pripovednih in enega dramskega proznega besedila in nekaj vanje vpetih pesmi, obsegajoča 155 strani – nekoliko nenavaden spoj avtorske leposlovne umetnosti in slovstvene folklore; v njih je prepletel izvirno literaturo (Art of Fiction) s svojimi spomini na otroštvo, vaške posebneže, krajevne običaje (koledovanje, kresovanje, nageljnov semenj itd.), dogodke, povezane s svetovnima vojnoma, in s krajevno slovstveno folkloro (anekdote, zbadljivke, povedke, pesmi, prego-

1 M. Avguštin.

2 Prav tam.

3 J. Bertoneclj, 1973, str. 82.

vori), literariziral pa je tudi nekatere dogodke iz krajevne zgodovine (boji Kroparjev za neodvisnost od radovljiške graščine).

Bertonceljevo literarno ustvarjalnost je težko umestiti tako v "čisto" avtorsko književnost, pisano v knjižnem jeziku, kakor tudi v narečno književnost, "/.../" ki po definiciji zastopa posamezno pokrajino in s tem le del celote, ki jo obvladuje slovenski knjižni jezik".⁴ Njegova literatura je individualna, avtorska, čeprav velik del njegovih literarnih tem izhaja tudi iz slovstvene folklore domačega kraja. To dvoje – prepletanje izvirnega in folklornega ter knjižnega in narečnega – je torej pomembna značilnost Bertonceljevega literarnega ustvarjanja.

Prepletanje izvirnega in folklornega v Kroparskih zgodbah

Bertoncelj je v *Kroparskih zgodbah* poleg izvirnih besedil, kakršna so na primer impresionistična črtica *Kovača Toneta velika noč*, noveli *Tovornikom zvoni* in *Gora* ter dramska enodejanka *Žebjarjeve težave* in še nekaj drugih, objavil tudi besedila, ki so v celoti ali samo deloma prevzeta iz krajevne slovstvene folklore.

Sklicevanje na tak ustni vir je lahko posredno. Tako se v zgodbi *Mi smo mi!* sklicuje na pisani vir – spomine sokrajana V. Žmitka: "V. Žmitek pripoveduje v svojih spominih o nekem kovaču, ki je koval poleg žebļev tudi pesmi, da je pogruntal tudi tole:

"Če ima v Kropi kdo za enkrat več pristavit, že gre v farovž praviti.

Fajmošter so se močno začudil,

da se je ták bogastvo v Krop' dobil."

To je skoro dobesedno vzeto. /.../"⁵ Bertoncelj je te verze prevzel iz prispevka *Vedež*, ki je bil leta 1940 objavljen v *Zadrugarju* in ga je zapisal V. Ž.,⁶ ter jih v zapisu le nekoliko priredil.

Slovstvena folklorja je bila osnovni vir tudi pri besedilu *Lovci*, v katerem je Bertoncelj pravzaprav le povzel različne lovske šale, bajke, povedke, pripovedi o dogodivščinah itd., znane med lovci v Kropi, ter jih smiselno povezal med seboj. Avtor sam z izbiro ustreznih jezikovnih sredstev opozarja na to, da gre za zapis slovstvene folklore, saj različne pripovedi "polaga na jezik" svojim literarnim osebam, na primer: "/.../"

"Zgodaj zjutraj smo lovili na Plani," je pripovedoval Luka, "potem /.../";

"To je bilo tistega leta," je povzel France, "ko se je v Poljanski dolini /.../";

Doživel je tudi vojno med ptiči. "Sredi Perčevega laza /.../";

Tudi o ribah je vedel razne zanimivosti. "Zvečer ne dobiš ribe v vodi /.../";

Pa še o kačah: "Nekoč mi je pripovedoval rajnki Konavs, da je njegov voča šel /.../" /.../"⁷

V uvodu nekaterih besedil se avtor celo izrecno

sklicuje na izročilo, pripovedovanje "starih", na primer:

- *Luna lajna*: "Stara zgodba je to! Morda jo je prinesel v Kropo vandrovec, ki se je potepal po tujem, ali odpuščen soldat /.../"⁸

- *Stari se spominjajo*: "Že dolgo je tega, kar mi je pripovedoval Urban Flavza ponižno zgodbo svojega življenja. /.../ Kar mi je ostalo v spominu, je tu zapisano: "Ko sem bil še otrok, se spominjam, smo stanovali v Kotlu pri Tovcinu. /.../." Urban je prenehal s pripovedovanjem in se zamislil."⁹

- *Srce med žebļji*: "Izročila naših starih so dokaj zanesljiva in verodostojna, tako da smemo verjeti brez pomišljanja, da je bila takrat Špranjeva Micka v Kropi najlepša /.../"¹⁰

Nekatere zgodbe je pisatelj zapisal, kot bi zapisoval pripovedovanje nekoga, ki ima pred seboj skupino radovednih poslušalcev, tudi večinoma Kroparjev (torej kot bi zapisoval govorjeno sporočilo), na primer:

- *Stiki z Železnikarji*: "Najbrž tele zgodbe ne bodo povzročile odobravanja in priznanja domače srenje. Le čemu vlačiti te pozabljene stvari spet na dan?"¹¹

- *Tesarji Štangelni*: "Tista hiša, ki s svojim bokom zapira tolikokrat imenovani kroparski plac, na spodnji strani, je Štangelnova."¹²

- *Lovci*: "Ta kozarček v spomin ali na zdravje prijateljem naše zelene gore! Tako malo jih je še živih! Ravno te dni so zapeli zvonovi /.../"¹³

- *O krivih hlačah in pretepih*: "Bo pač nekako treba priznati, da se rod naših očetov in dedov ni mogel ponašati z bogve kako lepo zunanostjo /.../"¹⁴

- *Sneg, pomlad in ljubezen*: "Hura! Spet je izvojevala stara vekovna Kropa pomembno zmago. Čujte in navdušujte se! Padlo je snega letos nad mило domovino kakor že celo stoletje ne."¹⁵

- *S trebuhom za kruhom*: "Kakor je bilo povedano, so imeli Kroparji romanje po svetu in potepuštvo že kar v krvi."¹⁶

Mnoge zgodbe je Bertoncelj zapisal v prvi osebi – piše torej o sebi, Kropi in Kroparjih, ki jim tudi sam pripada, na primer:

- *Žganjčè*: "O pustu, ko svet nori, pleše, je in pije,

4 M. Stanonik, 2000.

5 J. Bertoncelj, 1973, str. 143.

6 V. Ž. (=Valentin Žmitek), 1940 (2), str. 149: "Že pred skoraj 100 leti – kakor so nam pravili starši – je živel v Kropi neki možiček, ki je bil prav humoristično in pesniško nadahnjten in so mu zato nadeli ime Vedež. Svoje sarkastično-zbadljive verze je stresal kot se pravi kar iz rokava. Ker je bil sam prav reven kot cerkvena miška, se je ponorčeval iz takih, ki so imeli nekaj več, s sledečo zbadljivko:

Če ima v Kropi kdo za enkrat več pristavit'

Že gre v farovž praviti'

Fajmošter so se močno začudil'

Da se je tak' bogastvo v Krop' dobil' /.../"

7 J. Bertoncelj, 1973, str. 59–60.

8 J. Bertoncelj, 1973, str. 5.

9 J. Bertoncelj, 1973, str. 62.

10 J. Bertoncelj, 1973, str. 109.

11 J. Bertoncelj, 1973, str. 22.

12 J. Bertoncelj, 1973, str. 37.

13 J. Bertoncelj, 1973, str. 59.

14 J. Bertoncelj, 1973, str. 71.

15 J. Bertoncelj, 1973, str. 73.

16 J. Bertoncelj, 1973, str. 99.

delamo Kroparji po stoletni tradiciji pokoro in molimo. Župnik Silvester z Bleda nam je na svoji zadnji fari v Grahovem pripovedoval, kako to znamo.”¹⁷

– *Pevci*: “Kroparji smo zmes in usedlina vsaj treh narodnosti. Malce zlobni naši sosedje celo trdijo, da imamo tudi precejšen kanec ciganske krvi v sebi. /.../ Iz te in take kroparske usedline sem tudi sam zrasel.”¹⁸

– *Kadar kurijo kres*: “Na kresni večer je pri nas še v navadi, da po hišah nasteljejo pod mizami šope praproti in kresnic.”¹⁹

– *Karamazovska žlahta*: “Otroci smo se včasih zelo radi hodili kopat v Lipnico.”²⁰

Na meji folklornega in izvirnega je tudi metaforika, ki jo Bertoncelj rabi v svoji literaturi, na primer: /je/ pogledal, kakor hudič iz vrča (str. 18), je pa to držalo kakor pribito z največjim žebljem, kar jih je kdaj skoval (str. 110), je lilo, kakor bi se hotelo nebo izjokati (str. 30), /se je/ kadilo kakor iz plavža (str. 55) itd.

Slovstvena folklor domačega okolja, Kroepe in bližnje okolice je torej našla pomembno in zelo opazno mesto v Bertonceljevem literarnem ustvarjanju, teme za svoja literarna dela pa je iskal tudi v pisanih virih. Tako je za svojo novelo *Pero proti kladivu* uporabil zgodovinsko snov o bojih Kroparjev za neodvisnost od radovljiske graščine, o čemer je pisal tudi Joža Gašperšič v *Zadrugarju* leta 1940 v prispevku *Cesar, graščak in rudarski sodnik*.²¹

Razlike v prejšnjih in skupni objavi

Svoje prvo literarno delo, *Žebljarsko novelo*, je Bertoncelj objavil že leta 1934 v 4. številki *Zadrugarja* – v *Kroparskih zgodbah* jo je nekoliko preoblikovano objavil pod naslovom *Srce med žebli*. Kako je avtor to svoje besedilo preoblikoval za objavo v knjigi, je mogoče ponazoriti tudi z uvodom vanjo:

– *Žebljarska novela*: “Takrat je imela Špranjeva Micka 19 let in je bila kaj zal deklič. Posebno takole ob nedeljah, ko si je uredila črne kodraste lase na fru-fru, oblekla prazniško krilo in obula čevljičke na škripanje, je marsikatero oko obviselo na njej. Vsi fantje od golobradcev do plešastih postaranih samcev so bili edini v tem, da Micka nima para ne v Zgornjem, ne v Srednjem in ne v Spodnjem koncu.”²²

– *Srce med žebli*: “Izročila naših starih so dokaj zanesljiva in verodostojna, tako da smemo verjeti brez pomišljanja, da je bila takrat Špranjeva Micka v Kropi najlepša ali kakor se je reklo najbolj “grozno” dekle, in kar ni imela para od Polanke do Miklavža. Lepega stasa, modrih oči, temnih kostanjevih las, nekoliko bledega a pravilnega obraza je vidno izstopala izmed vseh takratnih kroparskih deklet. Posebno takole ob nedeljah, ko je Micka šla praznično oblečena v cerkev, v visokih čizmah, belih nogavicah “na pucke”, v svilenem krilu in so ji izpod peče nagajivo silili kodrčki po takratni modi počesani na fru-fru.”²³

Bertoncelj je torej svoje besedilo v knjigi nekoliko razširil, spreminjal je besedje (npr. čevljički na škripanje

> visoki čizmi), ni pa spreminjal poteka zgodbe, dodajal literarnih oseb ali kako drugače bistveno posegal v pripoved. Podobno je preoblikoval tudi zgodbo *Kroparski trg*, objavljeno najprej v *Kroniki* pod naslovom *Trg v Kropi*.²⁴ V knjižni objavi je krčil nekatere povedi (npr. Beseda trg v naslovu ne zveni dobro > Naslov ne zveni dobro; Na spodnjem koncu je Štanglov Justl zagrabil kos “placa”, da bo menda tam gojil sviloprejk, slive in buče > Na spodnjem koncu je pa Štanglnov Justin zagrabil dober kos placa, da bo tam uredil neke poizkusne plantaže), dodajal dele besedila (npr. jamniški pesmi zabavljici o tedenskem programu kroparskih kovačev je dodal povezovalno poved in kroparsko pesem o podobnem tedenskem dnevniku) ali dele besedila tudi izpustil (npr. zadnjo poved Ostali prostor pa uporabljajo Jamničani in konzum, da odlagajo tam hlode, drva in drugo navlako), spreminjal je besedne zveze z enakim pomenom (npr. torej na podoben način, kakor bi obrnil nogavico > podobno kot bi obrnil nogavico; so se vsi važnejši dogodki vršili na tem kraju > se je vse važnejše dogajalo na tem kraju; pogledal kakor ris > pogledal kakor hudič iz vrča; in so mi obljubili, da bodo gledali na to, da se naš “plac” razširi in popravi > in so mi obljubili, da se bo gledalo, da se naš plac razširi in popravi), večkrat je uporabil drugo besedo (npr. se je vršilo > se je odigralo; z ograje na most > z ograje na tla; zapovedi, ki so se tikale kroparske srenje > ukaze, ki so zadevale kroparsko srenjo; zelo agilno delovala > zelo pridno delovala; izraz > naziv).

Nekatere zgodbe pa je v knjigi objavil popolnoma nespremenjene – razlike je mogoče najti le v rabi ločil ipd., taka je prav tako leta 1934 v *Zadrugarju* objavljena novela *Gora*,²⁵ v zgodbi *Zabrisane slike*, objavljene v *Zadrugarju* leta 1935 v dveh delih, pa je v knjižni izdaji izpustil le zadnjo poved prvega dela: “Tudi jaz hranim tak kos orumenelega časopisa in tri karte vojne pošte, raztrgane in krvave ...”²⁶

Nekaterim zgodbam je v knjigi spremenil le naslov, tako je zgodba *Za pravdo* spremenila naslov v *Kozarska pravda*, *Trg v Kropi* je spremenil v *Kroparski trg*, *Žebljarsko novelo* v *Srce med žebli* – besedil samih pa skorajda ni spreminjal, vanje je posegal le toliko, da je spreminjal besedje v smeri bolj knjižnega (npr. naenkrat > nenadoma v *Pravdi oz. Kozarski pravdi*).

17 J. Bertoncelj, 1973, str. 44.

18 J. Bertoncelj, 1973, str. 48.

19 J. Bertoncelj, 1973, str. 88.

20 J. Bertoncelj, 1973, str. 90.

21 Po Müllnerju J. G. (Joža Gašperšič), 1940.

22 J. Bertoncelj, 1934 (1).

23 J. Bertoncelj, 1973, str. 109.

24 J. Bertoncelj, 1953. – Uredništvo je ob izidu zapisalo: “Ko je začel na pobudo Tehniškega muzeja Slovenije 1951 Kovaški muzej v Kropi z zapisovanjem krajevnih in okoliških dogodivščin, je šel /J. Bertoncelj/ prvi na delo. Iz njegove zbirke objavljamo naslednji zapis z vabilom poznavalcem izročila v drugih krajih, da pošljejo Kroniki poročila o podobni posameznega kraja ali njegovega dela v očeh ljudstva.”

25 J. Bertoncelj, 1934 (2).

26 J. Bertoncelj, 1935 (1), str. 121.

Prepletanje knjižnega in narečnega v Kroparskih zgodbah

"V naravnem okolju slovstvena folklor funkcio- nira v govornem jeziku vaše skupnosti. /.../ Vendar niso dialektizmi tisto, kar naj išče raziskovalec jezika v slovstveni folklori, to je tu drugotnega pomena. Razlo- čke med jezikom in slovstveno folkloro je iskati globlje, v določenih splošnejših lastnostih, ki jih imajo različni govori – tudi jezik slovstvene folklore kot del žive, ust- ne, nepisane govorice."²⁷

Ker je bil jezik (to je njegova glasoslovna, obliko- slovna in skladišna ravnanja) *Kroparskih zgodb* in zapis narečnega v njih že predmet ene od avtoričinih razprav,²⁸ je v tem članku obravnavano predvsem nare- čno oz. neknjižno besedje, ki ga je Bertoneclj zapisal v svojih zgodbah. Narečni (oz. neknjižni) izrazi imajo namreč v literarnih besedilih različno vrednost: če pojem in besedo zanj poznajo le v enem kraju in njegovem govoru, narečni izraz, zapisan v literarnem delu, bralcu lahko prikaže ta posebni svet – če pa je zapisana narečna beseda le sinonim k splošneje rablje- ni knjižni besedi, avtor z njeno rabo prikaže tudi svoj čustveni odnos do v literarnem delu prikazanega sveta. Bertoneclj je v *Kroparskih zgodbah* zapisal besede za pojme, ki jih drugod ne poznajo in torej tudi ne izrazov zanje, pa tudi take, za katere bi lahko uporabil sinonim- ni knjižni izraz – a je prav z njimi svoje pripovedi izrazilo krajevno ali vsaj pokrajinsko obarval. Vse v slovar uvrščene besede iz *Kroparskih zgodb* (skupaj jih je nekaj čez 200) seveda niso narečni lokalizmi, ampak jih poznajo tudi v drugih gorenjskih govorih, nekatere pa so tudi širše rabljene – v slovar so uvrščene kot neknjižne besede, značilne pač tudi za ta krajevni govor. Niso pa v slovar uvrščeni nekateri arhaizmi, ki jih pozna tudi knjižni jezik (npr. soldat, kvatre), s katerimi Bertoneclj skuša dati svojim pripovedim nekoliko starinsko barvo, prav tako pa tudi tiste besede, katerih zapis se ne sklada s pravopisno normo sloven- skega knjižnega jezika (npr. kontrobantar nam. kontra- bantar, exemplar nam. eksemplar).

Besedje je predstavljeno v obliki gradiva za nastajajoči slovar kroparskega govora: slovarski članki so urejeni tako, da poknjiženi iztočnici in enačaji sledi fonetično zapisana narečna beseda v 1. in 2. osnovni slovarski obliki (vse to v krepkem tisku), tej pa slovni- čni označevalnik (tj. oznaka besedne vrste) in stilni označevalnik (redko – redka, manj znana beseda, nov. – novejša, v rabi pri mlajših govornikih, star. – starinsko in zastar. – zastarelo, olupš. – olupševalna beseda) ter v ležečem tisku pomenska razlaga besede oz. njena knjižna ustreznica. Geselski članek ima tudi ponazar- jalni razdelek, v katerem je beseda oz. njena raba prikazana z iztržkom iz zapisa posnetka sodobnega kroparskega govora (če besedo informant²⁹ seveda še poznajo oz. uporabljajo – če torej nima označeval- nika zastar. ali star.). Nekatera gesla imajo tudi terminološko (oznaka ■) in frazeološko (oznaka ●) gnezdo. Znak ▶, ki uvaja dokumentarni razdelek, in kratice BKZ, ki označuje Bertonecljeve *Kroparske*

zgodbe (1973), sledi oznaka (ene od) strani, na kateri se pojavlja izbrana beseda in zapis te besede s sobese- dilom. Zvezdica * pomeni, da pomena besede ali besedne zveze ni bilo več mogoče ugotoviti. Če kaka Bertonecljeva (neknjižna) beseda v Kropi ni več znana, je v to gradivo za slovar vseeno uvrščena v želji, da bi bil izpis takih besed čim popolnejši. Besedje je v članku predstavljeno v obliki, ki je uveljavljena v sodo- bnem slovenskem narečnem slovaropisju – taka je tudi narečna, tj. fonetična transkripcija. Kako tak zapis beremo?

Dvopičje za samoglasnikom pomeni, da je samo- glasnik dolg (npr. *té:ta*); ker pa je za gorenjsko narečje (torej tudi kroparski govor) značilno razlikovanje med rastočim (akutiranim) in padajočim (circumfle- ktiranim) naglasom na dolgih zlogih, to tonemsko nasprotje označujemo z ostrivcem nad akutiranim in krativcem nad circumflektiranim dolгим samoglas- nikom (*tú:ršca* 'koruza' – *naklà:dat* 'nakladati'). Kratki naglašeni samoglasnik označujemo z znakom ' (*kəp* 'kup'). Polglasnik pišemo z znakom ə (*pəs* 'pes'). Pika pod črkama e in o pomeni, da sta to ozka samoglasnika (*Krô:pa* 'Kropa', *Brê:zje* 'Brezje'). Znak ū pomeni dvoustnični u (*usà:k* 'vsak', *zmê:rjōu* 'zmerjal'), znak i pa pišemo za samoglasniški j (*običà:i* 'običaj', *já:ic* 'jajce'). Znak ą označuje ajevsko obarvan polglasnik (*fąnt* 'fant'). Znak r je (kroparski) jezičkov r, znak i pa kroparski temni i. Z znakom ŋ označujemo izgovor n pred mehkonebniki k, g, h (*mà:ŋkat* 'manjkati'). Glas, ki ga v knjižnem jeziku pišemo s h, v narečnem zapisu pišemo s x (*xí:ša* 'hiša'), z znakom ʔ pa izgovor h pred zvonečimi nezvočniki (*ʔdô:* 'hudo'). Z znakoma ' in ' označujemo 'pomen' besede.

27 M. Stanonik, 1990, str. 189. – Povzeto po: Jerzy Bartmin'ski, O jeziku folkloru, Wrocław, 1973.

28 J. Škofic, 2001. – Tu je predstavljen tudi način vnašanja narečnih prvin (tudi besedja) v sicer knjižno pisano literarno delo.

29 Za pomoč pri pojasnjevanju nekaterih manj znanih (pred- vsem starinskih in zastarelih) besed se zahvaljujem Nacetu in Miheli Blaznik ter Janezu Šmitku.

30 V. Ž. (=Valentin Žmitek), 1940 (1): "Pri obeh hišah so bile tudi trgovine; pri Potočniku špecerija in glavna trafika, pri Johanu pa tudi blago za obleko. Zadnji je imel na spodnji strani zraven velike hiše v mali hiši, ki so jo imenovali "beriška" (od tržnega ali fužinskega biriča, ki je tu stanoval), tudi majhno tovarno za milo in lojave sveče."

31 V prvi objavi te zgodbe je bil stavek zapisan narečno pravilneje: "Tok hudič, četne delam!" – kroparščina namreč nima švapanja.

32 Zmago Šmitek, 1972, piše, da je bila igra "/ā/prepris klājnenis /.../ podobna igra /...kot lōškanka.../, le da so kotalili "méče" k približno 25 cm dolgi in 10 cm široki deščici, ki je stala pokonci, prslonjena na kamen. Zmagal je tisti, ki je deščico največkrat podrl. To je bila igra že bolj odraslih fantov." Za igro nebeškance pravi, da je zanjo izvedel le ime, ne pa tudi načina igranja.

ajaks = à:jaks -a m, zastar. *vrsta kladiva* ► BKZ, str. 24: Pozneje je delal tudi v tovarni pri starem izrabljenem ajaksu – kladivu, ki mu je stalno nagajalo /.../

aplepliz = à:plepliz medm., zastar. *vzklik pri igri nebeškance* ► BKZ, str. 105: Igro začne igralec, ki vrže »nebeškance« v zrak in zakliče »aplepliz«.

avfar = á:ufar -ja m, zastar. *delavec v vigenjcu/starešina, ki je napovedoval začetek in konec dela ob jedeh*: k je á:ufar ustá:u kolò:, so jé:nal dè:lat ► BKZ, str. 154: Še nekaj deset žebjarjev čaka na ukaz neizprosne »avfarja«, da napove nehanje in ustavi kolo.

basovec = bá:souc -a m, zastar. *fužinski delavec, ki je pri plavžu polnil peč z rudo in ogljem* ► BKZ, str. 125: Prišli so pa tudi delavci iz fužin, basovci, ogomoštri, plajarji ter kovači iz vigenjcev.

begavnica = bəgà:uəncə -e ž *cvetnonedeljska butara*: ta nē:juē:č bəgà:uəncə səm i'mou ► BKZ, str. 95: Ko je prodal tovor, je poleg drugih drobnarij kupil tudi nekaj pomaranč, da bo za »bigavnico«.

bogati = bō:gat -am nedov. *na prošnjo ali ukaz iti po kaj*: k səm biu uà:jenc, səm bō:gou po žgan'če ► BKZ, str. 45: Prvo koristno delo, ki sem se ga tam naučil in ki mi ga je vigenjc naložil, da sem bogal po žganjče.

bolcmajstrovo = bō:lcmá:istrōu -ga s *žganje/špirit, v katerem je namočeno zelišče dišeča perla*: bō:lcmá:istrōuga pa 'že dō:ux nī:səm pī:u ► BKZ, str. 45: Razen teh je bilo močno priljubljeno tudi pelinovo ali »bolcmajstrovo« tj. žganje, ki je bila v njem namočena dišeča perla.

boršt = bō:ršt bō:ršta m *gozd*: pod bō:rštəm səm tī:če loui:u ► BKZ, str. 24: Janček je bil tudi strelec, ki je pri različnih slovesnostih »pod borštom« grmel na svoje možnarje.

bosagebar = bō:sagē:bar -ja m, zastar. *fužinski delavec – vodar, ki je spuščal vodo po žlebu na vodno kolo in tako skrbel, da ni kladivo tolklo v prazno* ► BKZ, str. 154: Potem so šli gospodje, fužinarji in trgovci z ogomoštri, plajerji, basovci, bosagebarji, štrekarji in cajnarji.

briška = brī:ška -e ž, zastar.* ► BKZ, str. 34: Zato sem jih nalepil kar na Grogovo »briško« tam okoli dimnika.¹

brkonica = bərkō:nca -e ž *trobentica*: bərkō:nce žē: cvetē:jo ► BKZ, str. 84: Bregovi ob poti so posejani z rumenimi brkonicami /.../.

budlati = bù:dlat -am nedov. *prepričevati*: bù:dlat so jo, da j u'se za'nəč ► BKZ, str. 147: Veš kaj, frdamanc, takole me pa tud navš budlov!

bukuca = bú:kuca -e s mn., zastar. *knjižice* ► BKZ, str. 20: Pridno so hodili kupovat, seveda povečini na bukuca – knjižice, in kadar so bile polne, so se bukuca rade zgubile.

cajn = cá:in / cá:jən cá:ina m *železna palica, iz katere se kuje žeblice*: cá:in se j u uó:gnə zbē:lu ► BKZ, str. 26: Pa jo podreza Žontovc s cajnom preko ješe.

cajnar = cá:inar -ja m, zastar. *izdelovalec cajnov* ► BKZ, str. 85: Pomignil je cajnarju, naj mu da kleščce, da on potegne žareči »cagelj«.

ceparle = cē:parle -a m, zastar. *vrsta plesa* ► BKZ, str. 63: Oglarji so imeli na štebalah ostro kovane podkvice in ker so med polko in ceparlem tudi skakali in tolkli v taktu krepko z nogami ob tla, je razumljivo, da je bil leseni pod zjutraj sesekljan v trske.

cesar = cé:sar cesá:rja m *cesar* ■ *vreči cesarja vreči precepljeni palici pri igri nebeškance tako, da sta oba precepljena dela obrnjena navzgor* ► BKZ, str. 105: Prvi je, da sta oba precepljena dela obrnjena navzgor, to pomeni za igralca, ki jih je vrgel v ta položaj, da je sedaj »cesar«.

cimaraka = cí:maraka -e ž, zastar. *vrsta tesarskega orodja* ► BKZ, str. 37: Okrog hiše leže deske in tramovi, pripravljeni za tekoča tesarska dela, zakaj odkar kdo pomni poje v tej hiši in okrog nje iz jutra v večer cimaraka.

cirkelj = cí:rkol -na m, zastar.* ■ *biti cirkelj vrsta otroške igre z lesenimi količki* ► BKZ, str. 104: Koliko smo mi znali iger, ki jih danes ni več: parenga, loskonca, nebeškance, bili smo cirkelj in rihtarja, zbijali kozo, spuščali jelena.

cjoha = cjō:xa -e ž, zastar. *vreča za oglje*: ► BKZ, str. 15: Beraču je pokazal kup oglja, mu vrgel nekaj oglarskih cjoh za pod vzglavje, zatem pa šel pomagat tovarišem spodaj.

cofana = cō:fana -e ž, zastar. *vrsta pokrivala* ► BKZ, str. 25: Pocu se zdi, da ne zalezeta ne debeli jopič, ne cōfana, potegnjena čez ušesa.

cvangarica = cvā:ngarca -e ž, zastar. *srebrnik za dvajset krajcarjev, cvangarica* ► BKZ, str. 66: Na Veliki Šmaren je prošt štifital tudi za pokanje z možnarji. Dva kilograma smodnika in po eno cvangarco za strelce.

čedalica = čē:dalca -e ž, zastar. *vrsta pipe* ► BKZ, str. 62: Ob robu gozda sem zadel na Urbana, ki je ležal v mahu in spuščal dim iz svoje čedalice.

četna = čē:tna -e ž *veriga*: 'pəs je na čē:tne, 'nəč se na bō:i ► BKZ, str. 18: Tok, hudič, četne devam!²

čevder = čē:udə -dra m *klet*: u čē:udə g'rem po jà:pka ► BKZ, str. 60: Pa sem se zvečer ravno spat odpravljal, ko nastane v čevdru pri putah strašanski vrišč.

činž = 'čənz čī:nža m, zastar. *denar, najemnina* ► BKZ, str. 146: Gospodar pa voče č'nž, če ne, práv', da m' bo vrata zvez.

čizmi = čī:žmə čī:žmou m mn., zastar. *visoki čevlji* ► BKZ, str. 109: /.../ v visokih čizmih, belih nogavicah na »pucke«, v svilenem krilu /.../

čofati ga = čofá:t ga čofá:m ga nedov., star. *piti ga*: ► BKZ, str. 19: /.../ v nedeljo ga pa mal' čofajo.

čomorad = čomo'rǝd čomorá:da m *močerad*: čomo'rǝt je čó:rǝn pa r'men ▶ BKZ, str. 46: Resnici na ljubo moram tu zapisati in za pričo kličem še prijatelja Franceta, da sva oni dan na Štoku sredi poti zadela na zmrznjenega čomorada – tako pravijo Kroparji močeradu – ki je očitno ušel kmetiču iz kotla.

čomoradovec = čomorá:douc -a m *žganje*, v katerem je bil namočen močerad: dǝ:i mo 'mal čomorá:douca ▶ BKZ, str. 46: Zadnje čase so Jamničani pogruntali novo žganjico, ki so jo Kroparji krstili za čomoradovec.

čpina = čpí:na -e ž, slabš. *glava*: čpí:no mǝ:rkej ▶ BKZ, str. 149: No, če b biv pa še dovǝ roju dol u vež, mo b biv pa tud kar morajno prekucnu na čpino, sej tok' prazna ...

darkle = da:rk'le prisl., star. *dokler* ▶ BKZ, str. 147: Tokole, zej pa grejo vrata z mnoj, darkle se v'n na zgbiš!

dila = dǝ:la -e ž *deska*: dvǝ: dǝ:le rǝ:bǝm ▶ BKZ, str. 59: To je bilo tistega leta, /.../ ko se je v Poljanski dolini prikazala na nebu kufrena dila, no, potem pa so žage ven prišle.

dimpelj = dí:mpǝl -na / dí:mpla m, zool. *kalin*, *Pyrrhula pyrrhula*: dí:mpǝl je r'deč po trebú:x ▶ BKZ, str. 60: Sredi Perčevega laza, na dveh jesénih, se je kar šibilo dimpelnov.

durhcug = dù:rxù:g -a m *prepih*: kǝ:šǝn dù:rxù:x mǝ:te ▶ BKZ, str. 147: Samo durhcug pa bo zej pa nas.

fabrika = fá:ba:rka -e ž *tovarna*: u fá:ba:rk sǝm dé:lou dvǝ:ist lǝ:t ▶ BKZ, str. 99: Še danes vedo Jeseničani, kako je povedal doma Cenderjev France, ko so ga vprašali, kaj dela v fabriki.

fajmošter = fá:jmoštar -tra m *župnik*: 'zej mamo pa že dǝ:uy d'ga fá:jmoštra ▶ BKZ, str. 62: Oče je delal v Zgornji fužini kot plajer, mati je bila s kmetov in je hodila v dnino k fajmoštru in k Jarmu.

faloment = falo'ment falomé:nta m, star. *razlika med zasluženim in že vnaprej več porabljenim denarjem*: falo'ment je nardí:la, k je zasluží:la mǝ:ixnǝ, zaprá:ula pa 'mal pre'ueč ▶ BKZ, str. 146: /.../ tkujle ste vn uzel, tkujle ma pa von na žganč', tkujle j blo foršusa, tkujle pa falomenta /.../.

farovski = fá:rǝuškǝ -a -ǝ prid. *župnijski*: tǝ: i fá:rǝuška ní:ua ▶ BKZ, str. 115: : Drugi dan je prinesla farovška dekla tudi Špranji vabilo, da naj pride v farovž na razgovor.

farovž = fá:rǝuž -a m *župnišče*: fá:rǝuž je z'raǝn cǝ:rkve ▶ BKZ, str. 115: Drugi dan je prinesla farovška dekla tudi Špranji vabilo, da naj pride v farovž na razgovor.

fejst = fǝ:ist fǝ:ist fǝ:ist prid. *dober, močen*: 'uon je pa rǝ:s fǝ:ist člǝ:uk ▶ BKZ, str. 21: Tu doli je tudi meni ena fejst krava crknila.

ferajn = ferǝ:in -a m, zastar. *zadružna trgovina* ▶ BKZ, str. 20: Prvi poskus je bil ustanovitev Konzuma, »ferajn« so mu rekli.

fertik = fé:rtik povedk. *konec*: sǝm žǝ: fé:rtik ▶ BKZ, str. 146: Naka, je fertik.

finfar = fi:nfar -ja m, zastar. *denarna enota*: ▶ BKZ, str. 20: Njegova hči Micka je pripovedovala, da je Krek večkrat prenočil pri njih in da je ob slovesu vedno podaril finfar (10 kron).

firbec = fi:rbǝc fi:rpca m *radovednost*: fi:rbǝc je grǝ:x ▶ BKZ, str. 146: Firbc me ima koko ji bo dons zavjon obrajtov, za kulk jo bo spet vokajnov ...

firenk = fi:rǝnk -a m *zavesa*: še fi:rǝnje mǝ:rǝm oprǝ:t ▶ BKZ, str. 147: Tok bova naredla, kukar majo u žagrod na vrat'h. Na firnče.

firšt = fi:ršt -a m, zastar. *knez* ▶ BKZ, str. 25: To so bili zakoniti lovci, ki so služili zakupniku ali pa naravnost »firštu«.

flavzarija = flauzarǝ:ja -e ž *govoričenje*: do'uaǝl mam 'tǝx flauzarǝ:i ▶ BKZ, str. 152: Toda vsaka stvar ima svoj konec, tako je tudi teh »flavzarij« enkrat zmanjkalo in se je Neža spomnila, da bi morala biti že davno doma in da bo oče robantil.

flavzati = flau'zǝt flauzǝ:m nedov. *govoričiti*: samǝ flauzǝ: ▶ BKZ, str. 149: Ragla, ti pa nka v pondelk ne flavzej v vigenc, kašne vrata imamo /.../.

foršus = fǝ:ršus -a m, star. *predplačilo, predujem*: je pa:rš'la uprá:šat, a uš 'kej fǝ:ršusa uǝ:u – tǝ: sǝm ga 'še 'jes jemǝ:u aneká:t, pó: i bla pa kouǝ:rta 'bǝl mǝ:ixna, k smo ponú:cal ▶ BKZ, str. 146: /.../ tkujle ste vn uzel, tkujle ma pa von na žganč', tkujle j blo foršusa, tkujle pa falomenta /.../.

frdamanec = fa:rdǝ:manc -a m, ekspr. *prekleti*: tǝ: fa:rdǝ:manc tǝ: ▶ BKZ, str. 147: Veš kaj, frdamanc, takole me pa tud navš budlov!

fremt = frǝ:mt -a m, zastar. *tujina* ▶ BKZ, str. 100: Stric Erženov Jaka jo je tistikrat tudi mahnil v »fremt«. Tam nekje za Ljubeljem ga je ustavil c. kr. žandar.

gašperica = gǝ:špa:rca -e ž, bot. *vrsta hruške*: gǝ:špa:rce so z'lǝ dó:bre xrǝ:ške ▶ BKZ, str. 41: To so kosmači, ki so dobri za zimo, ona hruška je gašperca in to so domače češplje, ki pa letos nimajo dosti.

gašperle = gǝ:šparle -a m *gašperček – šaljiva gledališka figura* ▶ BKZ, str. 148: /.../ jest bom pa gašparle špilov na tele vrata /.../.

gate = gǝ:te gǝ:t ž mn. *moške spodnje hlače*: gǝ:te j i'mou čǝ:st umǝ:zane ▶ BKZ, str. 60: Tarklet hodič, kaj pa je zdaj, pravim, pa jo rinem kar v gatah dol pogledat.

glavtik = glǝ:utǝk povedk. *kos*: ní:sǝm mo glǝ:utǝk ▶ BKZ, str. 146: /.../ jm nam glavtk.

gloncati = glǝ:ncat -am nedov. *loščiti, drgniti*: u sobǝ:tax tlǝ: glǝ:ncamo ▶ BKZ, str. 19: /.../ v četrtak kladva gloncajo /.../.

gmajnar = gmǝ:inar -ja m, zastar. ■ *vreči gmajnarja vreči precepljeni palici pri igri nebeškance tako, da ležita na tleh neenako* ▶ BKZ, str. 105: Tretji met, ki je največkrat možen, je, da ležita

oba kosa neenako, to je, da ima en kos obrnjen navzgor precepljeni del, eden pa hrbet. Igralec je vrgele »gmajnarja«.

golant = go'lant go'lant go'lant prid. *vesel, zabaven*: tò: i biu aŋ go'lant gospò:t ► BKZ, str. 45: Vi ste pa res en golant gospod.

golant = go'lant go'lant go'lant povedk. *veselo, zabavno*: tò: i blə go'lant ► BKZ, str. 101: Vsi stari Kroparji so mnenja, da je bilo »na ta lep smn učash zl golant«! (veselo, zabavno)

grozen = grò:zən -zna grò:zən prid., zastar. *zelo lep* ► BKZ, str. 109: /.../ da je bila takrat Špranjeva Micka v Kropi najlepša, ali kakor se je reklo najbolj »grozno« dekle, in kar ni imela para od Polanke do Miklavža.

gvišno = gvi:šnə členek *zagotovo*: gvi:šnə m pa:r'šou ► BKZ, str. 148: Če b biv sam šov, me gvišn na biv tok zaviv.

hodič = hodič -a m *hudič*: a z ga uá:du, hodič:ča ► BKZ, str. 60: Tarklet hodič, kaj pa je zdaj, pravim, pa jo rinem kar v gatah dol pogledat.

jeger = jé:gar -gra m *žebelj planinčar*: jé:gre səm kouà:u ► BKZ, str. 30: Kropa je za trenutek pozabila vojsko in v ospredje je stopil razgovor, kdo vse bo šel na Štajersko kovat »jegre«, po vigenjcih se je čula nova beseda /.../

jegrut = jegrù:t -a m *rekrut, vojaški novinec*: mó:i b'rať je biu gli:x jegrù:t ta'kať ► BKZ, str. 71: Hodič, Janez, s tojmo vočam sva vkp jegruta, oba sva bla anga leta rojena.

jejšta = jè:išta medm. *vzklik presenečenja*: jè:išta, 'ko pa i tò: ► BKZ, str. 29: »Jejšta, jejšta, kdo pa jih je dal toliko?« se čudi Črnula in po malo srka iz kozarca.

ješa = jé:ša -e ž *kovaško ognjišče*: u uí:gencə i 'ueč jè:š ► BKZ, str. 26: Pa jo podreza Žontovc s cajnom preko ješe.

jimc-jamec = ji:mejá:me m, zastar. *vrsta otroške igre* ► BKZ, str. 105: Poleg tega smo se šli često šelmov in žandarjev, jimc-jamec itd.

kabernel = kabar'noy kabarné:la m *shramba za oglje in kovaško orodje v vigenjcu*: ► BKZ, str. 25: Godrnjaje tipa po kabrnulu za sekiro in kobali skozi majhna vrata h kolesu.

kamelar = kamè:lar -ja m, zastar. *podkovski žebelj za orientalski trg* ► BKZ, str. 147: Tokole, pa še kle an kamelar.

kaplar = ká:plar-ja m, zastar. *korporal, kaprol, desetnik* ■ *vreči kaplarja vreči precepljeni palici pri igri nebeškance tako, da sta oba dela obrnjena s hrbti navzgor* ► BKZ, str. 105: Drugi met je lahko, da sta oba dela padla na tla narobe, to je, da sta obrnjena s hrbti navzgor. To pomeni za igralca, da je vrgele »kaplarja«.

kapselj = ká:psəl -na m *naboj, metek*: ká:psəlnoy m je zmà:ŋkal ► BKZ, str. 75: V tem času sem na smrt prestrašil brhko Katrico iz Kotla, kateri sem na zadnjih

»dreh« glumil zlom in obup srca ter si pritiskal na sence staro zmlinčeno cev brez »kapseljna«.

kasa = kà:sa -e ž *blagajna*: na kà:s dè:la ► BKZ, str. 148: /.../ nej pa spodej u tap'rumo štuk kaso iše.

kembelj = kè:mbəl -na m *utež na stenski uri*: na ú:r so kè:mbəlnə ► BKZ, str. 58: Nekateri so trdili, da je imela zlata sončna ura dve, drugi štiri kembelje.

kešt = 'kešt ké:šta m, star. *hrana* ► BKZ, str. 95: Končno smo imali tudi nekaj posebnih exemplarjev, ki so se odlikovali po množini zaužitega kešta.

koj = kò:i prisl. *takoj, najprej*: kò:i prì:demo ► BKZ, str. 60: Koj sem mislil, da je krt, poj pa pogledam še pri drugem razoru – ravno tako, pa še naprej, kar prst je znarazen letela.

kolparen = kò:lpaxən -rna m, zastar. *shramba za oglje pri kopišču, ogljarnica* ► BKZ, str. 135: Če je bilo lepo vreme, je sedel na vrhu v mehkem mahu, če je pa deževalo, se je stisnil v napol podrti 'kolparen', našgal čedalco ali zložil čik in se prepustil sanjarjenju.

konjak = ko'ŋak koná:ka m *podkovski žebelj*: s koná:kəm so pót:tkuə pa:rbijá:l ► BKZ, str. 26: Dvanajst tavžent konjakov sem vlekel Štritku.

kontroht = kontrò:xt -a m, zastar. *pogodba* ► BKZ, str. 76: Samo do smrti sva imela controht s staro.

korajža = korà:iža -e ž *pogum*: má:l səm korà:ižo nabé:rou ► BKZ, str. 11: Tu so se shajali fantje, ki so hodili na pretepe v sosednje vasi, pa so si v gostilni prej nabrali korajže /.../.

kovter = kò:utar -tra m *prešita odeja*: stá:re kò:ut're 'maua žè: ► BKZ, str. 147: Kar kovtar parbijem, vsaj pant najo cv'lil.

kravopas = kravopà:s -a m, slabš. *zmerljivka za preveč požrešnega človeka* ► BKZ, str. 128: Ženske, ki so zasedle okna, mostovže in prehode po bližnjih hišah so pričele napad z jeziki: »Graščinski razbojniki, kravopasi, ušivci, lačenpergarji, smradljivci!«

kregan = krè:gan -a krè:gan prid. *ošet*: če ná:uš prì:dən, boš krè:gan ► BKZ, str. 41: Ob studencih in starih kopiščih so bili napravljeni sedeži – zdevci, kjer je bilo počivanje, ki se je včasih zavleklo, da smo bili potem zaradi prepozne vrnitve doma kregani.

kriščov kopanče = krì:ščou kopà:nče krì:ščouga kopà:nča m *vrsta žganja, ki se pije na sveti večer*: mal krì:ščouga kopà:nča naré:t ► BKZ, str. 45: Ob koledvah in na božični večer so pili neke vrste punč, imenovan »kriščov kopanče«, ali pa »tastrden« – špirit s primesjo vode in medu.

krunkelj = krú:ŋkəl -na m *suh štor*: ane pá:r krú:ŋkəlnoy pa:rné:s za u pè:č ► BKZ, str. 41: Nekoč sem pod Perčovim lazom obdeloval s kratko sekirico suh štor ali krunkelj, kakor pravimo, pa se mi je postavil vrh štora pokonci velik modras.

kufren = kəfren kəfré:na kəfren prid., star. *bakren*: na urá:təx 'mam kəfren p'lex ► BKZ, str. 59: To je bilo tistega leta, /.../ ko se je v Poljanski dolini

prikazala na nebu kufrena dila, no, potem pa so žage ven prišle.

kumeren = **kú:marən -rna kú:marən** prid. *slaboten*, *suh*: tá:ka kú:marna žé:nska je ► BKZ, str. 147: Kar nes jih, prekleta lakota, kumarna.

kurica = **kù:rica -e** ž, bot. *teloh*: kù:Rice že lox'ka jà:nuarja nabè:ramo ► BKZ, str. 74: Črne lise v snegu se večajo in kar nenadoma bodo prikukale iz njih belo-rdeče kurice /.../.

kvit = **k'uit k'uit k'uit** povedk. *enak*, *izenačen*: pó:ĩ sua bla pa k'uit ► BKZ, str. 26: Ker pa sem imel za dva goldinarja in 38 krajcarjev ven vzetega, mi je porinil še dobre tri goldinarje, pa sva bila »kvit«.

lačenpergar = **lá:čənpè:rgar -ja** m, star., slabš. *lakotnik*: 'lej ga, lá:čənpè:rgarja, kokó: se bà:še ► BKZ, str. 128: Ženske, ki so zasedle okna, mostovže in prehode po bližnjih hišah so pričele napad z jeziki: »Graščinski razbojniki, kravopasi, ušivci, lačenpergarji, smradljivci!«

lampica = **là:mpica -e** ž *majhna svetilka*: là:mpico pa:Rž'gə. ► BKZ, str. 83: Vsako leto na cvetni petek zberejo kovači po krajcarju za olje in nažgejo pod sliko lampico in zapoje staro pesem.

loskonca = **ló:skonca -e** ž, zastar. *vrsta otroške igre* ► BKZ, str. 104: Koliko smo mi znali iger, ki jih danes ni več: parenga, loskonca, nebeškance, bili smo cirkelj in rihtarja, zbijali kozo, spuščali jelena.

malica = **mà:lca -e** ž **1. malica 2. žganje**: če na bō: mà:lce, pa sà:ĩ večē:rjo skomāndi:rēj ► BKZ, str. 45: Po takih malcah se je rado zgodilo, da je mož, ko je prikolovratil domov, premlatil ženo.

mejlibar = **'mejli:bar** medm., star. *vzklik obupa* ► BKZ, str. 146: Ja, mejlibar, na bo, na bo, jm nam glavtk.

merkati = **mé:rkāt -am** nedov. *paziti*: mé:rkej, da na pá:deš ► BKZ, str. 147: Pa merki, da te po štengah na vržejo, švedar!

modrolej = **modro'lej modrolè:ja** m, zastar. ► BKZ, str. 56: Že na pragu so mu povedali, da danes ne bo jedel modroleja, marveč pečenko.

morajna = **morà:ina -e** ž *nizka omara z enimi vrati in več predali*: u morà:ina j u'se suò:rte šá:ra ► BKZ, str. 98: Francelj skoči od mize, kakor da ga je pičil gad, in začne brskati po morajni.

mujzda = **mù:jzda -e** ž, star. **1. prostor pod plevnico, kjer se mehča, dozoreva sadje**: xRù:ške sēm dā:u u mù:jzdo **2. sadje, spravljeno v plevnici** ► BKZ, str. 93: Kot zadnjo poslastico, takorekoč kompot ob koncu gostije, naj navedem še mujzdo, to so bile več ali manj zrele hruške, ki smo jih paglavci narabutali po tujih vrtovih in skrili pod slamnjačo, na kateri smo spali, da so se zmečile.

nagaditi = **nagá:dēt nagà:dēm** dov., zastar. *naostriti*, *nabrusiti* ► BKZ, str. 78: Nato je doma poiskal zarjavelo britev ter jo »nagadil« na oglu peči, da si

je potem za silo porezal ščetinasto brado, da bi bil videti mlajši.

nagliho = **nagli:xo** členek *naravnost*: nagli:xo do'mu g'rem ► BKZ, str. 148: /.../ pa nagliho h nam jo seka, štebala.

najneniz = **nà:ineni:z** medm., zastar. *vzklik pri igri nebeškance* ► BKZ, str. 105: Ostali igralci odgovore: »Najneniz!«³

namalati = **namà:lat -am** dov. *naslikati*: ano slì:ko i namà:lou ► BKZ, str. 146: V prekleto bukuca j' bo namalov: tkujle ste vn uzel /.../.

narabutati = **narabù:tāt -am** dov. *natrgati*, *nabrati na tujem*: do'ūəl sá:dja smo narabù:tal ► BKZ, str. 93: Kot zadnjo poslastico, takorekoč kompot ob koncu gostije, naj navedem še mujzdo, to so bile več ali manj zrele hruške, ki smo jih paglavci narabutali po tujih vrtovih in skrili pod slamnjačo, na kateri smo spali, da so se zmečile.

naštiman = **naští:man -a naští:man** povedk. *urejen*: kokó: s tò: dó:ns naští:mana ► BKZ, str. 100: Razume se, da so hodili na dopust posebno imenitno naštimani.

nebeškance = **nebè:škance nebè:škanc** ž mn., zastar. *vrsta otroške igre in paličice, ki se pri njej uporabljajo* ► BKZ, str. 105: Kadarkoli vržejo »nebeškance«, vselej jim pokažejo – »gmajnarja« in že se je treba nastaviti, da »kaprol« udari.

nehavanje = **nexà:vane -a** s, zastar. *končevanje z delom, konec kovanja* ► BKZ, str. 102: Popoldan pa je bilo kmalu nehavanje – to je, z delom se je preje prenehalo kakor druge dni.

oberpav = **ò:bərpau ò:bərpava** m, zastar. *delo na tujem* ► BKZ, str. 26: Kar imam las na glavi, mi je žal, da nisem spomladi odšel z drugimi na »oberpav«.

obrajtati = **obraj:itāt -am** nedov./dov. **1. ceniti, oceniti**: urá:pcou əldjē: 'nəč na obraj:itajo ► BKZ, str. 92: Da razgretemu človeku voda škoduje, je samo ob sebi umevno in jo zato običajno ne obrajtajo. **2. obračunati**: ► BKZ, str. 146: Firbc me ima koko ji bo dons zavjon obrajto, za kulk jo bo spet vokajnov ...

odrajtovati = **odrajt'vāt odrajtù:jem** nedov., star. *plačevati* ► BKZ, str. 126: Kako naj živi graščak in odrajtuje najemnino, če mu fužinarji ne bodo plačevali davkov.

ofer = **ò:fəR ò:fra** m *darovanje v cerkvi*: k ò:fRə sēm 'šou ► BKZ, str. 102: Kakšna je bila Micka v novi obleki, kako so škripali čevlji Franceljnu pri ofru in zakaj so se pri Marički fantje stopli.

ogomošter = **ò:gomò:štər -tra** m, zastar. *fužinski preddelavec, obermojster* ► BKZ, str. 125: Prišli so pa tudi delavci iz fužin, basovci, ogomoštri, plajarji ter kovači iz vigenjcev.

ohteljček = **ó:xtəlčək -čka** m, zastar. *kozarec ali steklenička s prostornino osminke litra* ► BKZ, str. 45: Ali bi mi dali za en ohteljček, da bo za pusta?

okajinati = **okaɪˈnət** **okaɪnà:m** dov., zastar. *ogoljufati* ▶ BKZ, str. 146: Firbc me ima koko ji bo dons zavjon obrajtov, za kulk jo bo spet vokajnov ...

oštirka = **oštɪːrka** -e ž, redko *gostilničarka*: **negó:ua má:t** je bla **oštɪːrka** ▶ BKZ, str. 86: Zato je često zavil gospod Bertl čez most k »Tončku«, kjer je stregla gostom postavna oštirka Marička.

pant = **ˈpant pá:nta** m *okovje za vrata ali okna*: **urá:ta i uə:rgu s pá:ntou** ▶ BKZ, str. 147: Kar kovtar parbijem, vsaj pant najo cv'lil.

parenga = **pá:rəŋga** -e ž, star. *igra z žogo*: **pá:rəŋgo smo bí:l** ▶ BKZ, str. 104: Koliko smo mi znali iger, ki jih danes ni več: parenga, loskonca, nebeškance, bili smo cirkelj in rihtarja, zbijali kozo, spuščali jelena.

pargacija = **pargà:cja** -e ž, star. *sitna ženska* ▶ BKZ, str. 149: No, pargacija, se vem, da bo toja obvelala.

parikelj = **pari:kəl** -na m, zastar. *poleno* ▶ BKZ, str. 141: Bliskovito je potegnil izpod usnjatega predpasnika težak parikelj, dolga roka je zamahnila in sredi gneče se je opotekel visoki gospod od komisije.

part = **pà:rt** -a m, star. *zemlja, posest* ▶ BKZ, str. 135: Spravil je čredo na noge, jo počasi gnal ob robu gore skozi kroparske parte in pozno popoldne se je čreda spustila skozi Zeleno dolino nazaj v Kotel.

paržon = **pa:ržō:n** -a m, zastar. *zapor* ▶ BKZ, str. 13: Če te pa še dobim v svojem okolišu, ti povem, da ti ne uide graščinski paržon in še pred rihtarja prideš.

pekelj = **pé:kəl** -na m *kovaška žlindra*: **pé:kəl 'deɪ** **ˈuən**, se d bo pa **blí:l** ▶ BKZ, str. 72: Ko se je ta vračal, so nenadoma začeli nanj frčati skozi line težki pekelnji (kovaška žlindra).

pisker = **pí:skər** -kra m *lonec*: an **pí:skər** **fa:ržō:louca skù:xəɪ** ▶ BKZ, str. 110: Da, skoro nov lubenjski pisker za tri groše.

plac = **pˈlɑc plá:ca** m *trg*: na **plà:c səm biu** ▶ BKZ, str. 18: Toda središče in srce Kroepe je ostal vedno njen plac.

plajer = **plà:jar** -ja m, zastar. *plavec*; *glavni delavec pri plavžu, ki je skrbel, da se je ruda lepo talila* ▶ BKZ, str. 62: Oče je delal v Zgornji fužini kot plajer, mati je bila s kmetov in je hodila v dnino k fajmoštru in k Jarmu.

poganet = **poganè:t** **poganè:ta** m, zastar. *bajonet* ▶ BKZ, str. 140: Nocoj se mi je sanjalo, da te je hotel Gašperin z nožem in mesarico, mene pa Jakelj s poganetom.

pogrunatati = **pogrú:ntat** -am dov. *ugotoviti, izmisliti si*: **bəm žə: 'keɪ pogrú:ntou** ▶ BKZ, str. 46: Zadnje čase so Jamničani pogrunatili novo žganjico, ki so jo Kroparji krstili za čomoradovec.

poj = **pó:i** prisl. *potem*: **bəm pó:i pa:rʃou** ▶ BKZ, str. 60: Tostar je utegnil samo enkrat udariti po najbližjem in mu odsekal glavo, poj pa je pustil cikle, pa ščiro, pa koš in je ušel.

poštalec poganeta = **poštaˈlenc pogané:ta** zastar. *vzklik pri otroški igri enakega imena, ki pomeni »V imenu postave (stoj)!«* ▶ BKZ, str. 105: Pod ta no'vm cesarjem gor pa dol, poštalenc poganeta, gospod kaj zašafajo.

poštimatei = **poští:mat** -am dov. *urediti*: **má:l 'še poští:mam po bà:it** ▶ BKZ, str. 147: K bo mal bol rajtnga, bova pa vse poštimala.

povojen = **poʊoˈjen poʊoɹjé:na poʊoˈjen** prid., star. *podmeden in dušen*: **poʊoˈjen gò:laš; poʊoɹjé:na žō:nta** ▶ BKZ, str. 149: Rajtam, da maš še mal jetar neč povojenh pa mal žonte barž parcvarkn – pridu!

prementav = **premenˈtou** -ntó:ua -nˈtou prid., zastar. * ▶ BKZ, str. 19: Ponedeljek je plov, torek je prementov /.../

pridu = **prì:du** medm., star. *kletvica* ▶ BKZ, str. 149: Rajtam, da maš še mal jetar neč povojenh pa mal žonte barž parcvarkn – pridu!

priftošelj = **prì:ftó:šəl** -na m, zastar. *denarnica* ▶ BKZ, str. 148: Marbit bo pa Klobasnek mislu, da je priftošel.

primejzeksen = **pa:rmeːjzé:ksən** medm., zastar. *kletvica* ▶ BKZ, str. 147: Ja, prmejzeksn, bol rajtnga!

pubič = **pù:pč** -a / **pù:bəč pù:pča** m star. *fantič*: **tá:kle mē:ixən pù:bəč səm biu** ▶ BKZ, str. 22: Taprkukrat sm šov z vočam u Železnče, k sm biv še tokole mejhn pubč.

pucka = **pù:cka** -e ž, zastar. *bunkica* ▶ BKZ, str. 109: /.../ v visokih čizmih, belih nogavicah na »pucke«, v svilenem krilu /.../

rabutanje = **rabù:tane** -a s *trganje, nabiranje na tujem*: **samò: z rabù:tanəm səm pa:rʃou do sá:dja** ▶ BKZ, str. 30: Na sejmu sem srečal gručo tovarišev, ki je imela po opravljenem romanju še v načrtu rabutanje zakasnelih češenj.

rajtati = **rá:itāt** -am nedov. 1. *računati* 2. *dobiti plačo*: **dó:ns mo rá:itāt** ▶ BKZ, str. 147: A s že rajtov?

rajtenga = **rá:itəŋga** -e ž *plača*: a i za **'keɪ** **rá:itəŋga** ▶ BKZ, str. 147: K bo mal bol rajtnga, bova pa vse poštimala.

ramarica = **rà:marca** -e ž, zastar. *ženska, ki je nosila oglje, oprtano na glavi in hrbtu* ▶ BKZ, str. 63: V poletju so pa nosile oglje tudi ženske, ki so imele vreče tako oprtane, da je ležalo breme deloma na hrbtu, deloma na glavi. Tem ženskam so rekli ramarce.

ratati = **rà:tāt** -am dov. *nastati*: **'nəč mo na rà:ta** ▶ BKZ, str. 144: Če s coklje kaj rata, je hodič!

ravbšic = **rà:ʊpšic** -a m *divji lovec*: **aŋga** **rà:ʊpšica səm pa pozˈnou** ▶ BKZ, str. 61: Večina naših lovcev pa je pripadala »raubšicom«.

retur = **retù:r retù:r retù:r** prid., zastar. *povraten* ▶ BKZ, str. 148: Drujga na dobi kokar retur karto za Podblico.

rihtar = **rí:xtar -ja** m, zastar. ■ biti rihtarja *vrsta otroške igre* ► BKZ, str. 104: Koliko smo mi znali iger, ki jih danes ni več: parenga, loskonca, nebeškance, bili smo cirkelj in rihtarja, zbijali kozo, spuščali jelena.

rihtati = **rí:xtat -am** nedov. *urejati*: **kó:ga tó:lk** **rí:xtaš** ► BKZ, str. 111: Zdaj je menda Lah vrgel ven dvanajst švadrinov, pa mislim, da s tem ne bo dosti rihtal...

robeliš = **robé:liš robé:liš robé:liš** povedk., zastar. *vzvišen, prevzet, grob, napadalen, neprijazen* ► BKZ, str. 147: Tok vndar, vndar, gospodar, nkar na bodte tok robeliš!

scagati = **scá:gat -am** dov. *obupati*: **čì:st** je **scá:goṽ** ► BKZ, str. 9: Veselo srce ne scaga, če nima, pa strada.

sedevec = **zdè:ṽc -a** m, zastar. *sedež, sedišče* ► BKZ, str. 41: Ob studencih in starih kopiščih so bili napravljeni sedeži – zdevci, kjer je bilo počivanje, ki se je včasih zavleklo, da smo bili potem zaradi prepozne vrnitve doma kregani.

stari = **ta stà:r ta stà:rga** m *stari, oče*: **ta stà:rga i mō:gu** u'se **uprá:šat** ► BKZ, str. 60: Tostar je utegnil samo enkrat udariti po najbližjem in mu odsekal glavo, poj pa je pustil cokle, pa ščiro, pa koš in je ušel.

strdeno = **ta stərdè:n ta stərdè:nga** s *špirit/žganje, premešano z vodo in medom*: **ta stərdè:n** je **dō:bar** za **pí:t** ► BKZ, str. 45: Ob koledvah in na božični večer so pili neke vrste punč, imenovan »kriščov kopanče«, ali pa »tastrden« – špirit s primesjo vode in medu.

Strelavnica = **Stā:rlā:ṽanca -e** ž *ledinsko ime*: na **Stā:rlā:ṽanc** smo z **mō:žnarjəm** **strelá:l** ► BKZ, str. 102: Daleč je še jutranja zora, ko zagrmí na strlavnici možnar.

strojenje = **stró:jene -a** s, star. *popravljanje* ► BKZ, str. 147: Jest mam tačele vnkoštnže, pa davče, pa strojene vod hiše, ti pa se še zmenš ne.

šajtrga = **šā:jtərga -e** ž *samokolnica*: s **šā:jtərgo** **pē:sək vō:zəm gó:r** ► BKZ, str. 70: Ala, s šajtrgami ven!

šansa = **šā:nsa -e** ž *možnost*: **ní:səm i'mōṽ** **nobè:ne šā:nse**, da p **'kej narè:du** ► BKZ, str. 116: Kaj bi bilo boljše, da daš šanso Tonetu, skrben mož bi bil.

ščira = **ščí:ra -e** ž *sekira*: z ano **ščí:ro i 'šōṽ** u **'bošt** ► BKZ, str. 60: Tostar je utegnil samo enkrat udariti po najbližjem in mu odsekal glavo, poj pa je pustil cokle, pa ščiro, pa koš in je ušel.

šelm = **šē:ləm/šē:lm šēlma** m, zastar. *tat* ► BKZ, str. 24: Brž, gospod, brž, šelma lovit, danko so nam ukradli!

škarta = **škà:rta -e** ž *izmet*: **'təl žbələ** so **škà:rta** ► BKZ, str. 71: Janez, a zastopš, trinajst jegrutov, pa vsh trinajst – škarta.

šmir = **šmì:r -a** m *kolomaz*: **'vəs səm** ot **šmì:ra** ► BKZ, str. 47: /.../ pa smrdi po drek in po šmir.

šendar = **šəndá:r -ja** m, star. *žandar* ► BKZ, str. 100: Če ne bi znal takrat tako dobro tajčat, bi me šentnar šndar gotovo ustrelil.

špaga = **špá:ga -e** ž *vrvi*: z ano **špá:go ga pa:rué:š** ► BKZ, str. 46: Tak je, da bi ga kar na špago privezal in vlačil po grlu gor in dol.

špiretovo = **ta špì:retou ta špì:retouga** s *pijača iz špirita*: **ta špì:retouga** so **pì:l** za **mā:lco** ► BKZ, str. 22: /.../ sam peln je rasu za ta špiretovga; ti ga pa morjo pospravt desetkrat več kakor Kroparji.

špital = **špōtā:ṽ / špitā:ṽ špitā:la** m *ubožnica*: u **špitā:lə** so bli **sá:m rē:ṽežə** ► BKZ, str. 35: V »špitalu« zgoraj je ležal v revni krsti, ena sama sveča mu je gorela, zataknjena v odbito steklenico, in uši so mu drugovale.

štacuna = **štacú:na -e** ž *trgovina*: še **ṽ** **štacú:no** **g'rem** ► BKZ, str. 40: Ta denar je šel za dolgove po štacunah in vsakdanje potrebe ljudi, ki so še naprej životarili v teh dveh krajih.

štacunar = **štacū:nar / štacná:r -ja** m *trgovec*: za **štacná:rja** se **i 'šōṽ** u'čət ► BKZ, str. 123: Veliko, mrko poslopje je to; zlovešče se dviga nad male hiše nekdanjih obrtnikov in štacunarjev.

štant = **š'tant štá:nta** m **1. stojnica**: na **štá:nte** smo **š'lə** po **má:š** ► BKZ, str. 30: Med štetjem sem zatipal v žepu v robec zavezan groš in misli so mahoma krenile pred cerkev na »štante«. **2. stojišče, opazovalnica**: **ṽsà:k tì:čar** je **i'mōṽ sō:ī** **š'tant** ► BKZ, str. 61: Znani lovec Vladimir Kapus je vedel povedati, da je naš Lenart na glavarjevem štantu videl gamsa /.../.

štatljivost = **štá:tlivost -i** ž *neubogljivost, trma (konja)*: d bomo žē: **pregná:l štá:tlivost** ► BKZ, str. 68: Konjenica bi sedaj lahko razvila svoje sposobnosti, da ni tega preprečil Trohov »Deškelj«, ki je imel poleg obtočlenih kolen tudi štatljivost.

štebala = **štebā:la -e** ž, zastar. **1. škorenj** **2. ekspr. zmerljivka** ► BKZ, str. 148: /.../ pa nagliho k na jo seka, štebala.

štecelj = **štē:cəl -na** m *nizek škaf brez ušes*: **'pej** po **štē:cəl** ► BKZ, str. 95: Za zajtrk mu je prinesla teta Rotija podrobno kar v šteceljnu (nizek škaf brez ušes).

štelenga = **štē:lənga -e** ž *vojaški nabor*: na **štē:ləngo** **gre'jo** ► BKZ, str. 71: Tistga leta nas je šil' dvanajst u Radolco na štelngo.

štenge = **štē:nge štē:ng / štē:nže štē:nž** ž mn. *stopnice*: po **štē:ngax** **g'rem** mal **'bəl** **teškō:** ► BKZ, str. 147: Pa merki, da te po štengah na vržejo, švedar!

štiftati = **štì:ftat -am** nedov., zastar. *darovati, prispevati denar* ► BKZ, str. 66: Na Veliki Šmaren je prošt štiftal tudi za pokanje z možnarji. Dva kilograma smodnika in po eno cvangarco za strelce.

štrekar = **štrē:kar -ja** m, zastar. *tezalec železnih palic za velike ladijske žeblje* ► BKZ, str. 154: Potem so šli gospodje, fužinarji in trgovci z ogomoštri, plajerji, basovci, bosagebarji, štrekarji in cajnarji.

štuk = š'tək š'tú:ka m *nadstropje*: u t pè:rumo š'tù:k mam stanvà:ne ► BKZ, str. 148: /.../ nej pa spodej u tap'rumo štuk kaso iše.

štupa = š'tú:pa -e ž *prašek, posip*: 'mal š'tú:pe posù:ī, bō pa bō:l ► BKZ, str. 97: Ata, to pa ni ta prava štupa..!

šunder = šú:ndar -dra m *hrup*: tá:k šú:ndar je biu, da se ní: 'nəč slí:šal ► BKZ, str. 23: To je vzrok samo sonce, ki podnevi v svojem teku dela šunder in ropot.

tajčati = tà:īčat -am nedov. *govoriti, pojasnjovati v tujem (nemškem) jeziku*: dó:brə ī tà:īčōu ► BKZ, str. 100: Če ne bi znal takrat tako dobro tajčat, bi me šentan šndar gotovo ustrelil.

tajfelj = tá:īfəl -na m *hudič*: da p te tá:īfəl ► BKZ, str. 147: Koko me j ta tajfl napasu.

talenga = tá:ləŋga -e ž *obdaritev*: tá:ke tá:ləŋge še ní: blə ū Kró:p ► BKZ, str. 107: Včasih je bilo nevarno zastaviti Kroparjem vprašanje, kako so izpeljali »tal'ngo«, ker je ob tem vprašanju stopila vsakemu zavednemu Kroparju kri v glavo ter je vsak smatral to vprašanje za grobo izzivanje.

taprkukrat = tapə:rkukrat prisl., redko *prvič*: tapə:rkukrat səm biu 'təm ► BKZ, str. 22: Taprkukrat sm šov z vočam u Železnče, k sm biv še tokole mejhn pubč.

tarklet = ta:rkłē:t -a ta:rkłē:t prid. *prekleti*: ta:rkłē:t mù:lc, ā ná:ūš tí:x ► BKZ, str. 60: Tarklet hodič, kaj pa je zdaj, pravim, pa jo rinem kar v gatah dol pogledat.

tavžent = tà:ūžənt števnik *tisoč*: tà:ūžənt komà:dōu səm narē:du ► BKZ, str. 26: Dvanajst tavžent konjakov sem vlekel Štritu.

tkujle = tkú:īle prisl. *toliko*: tkú:īle səm žē narē:du ► BKZ, str. 146: /.../ tkujle ste vn uzel, tkujle ma pa von na žganč', tkujle j blo foršusa, tkujle pa falomenta /.../.

tobakon = tobakō:n -a m, zastar. (*nepravi*) *tobak* ► BKZ, str. 33: Če smo včasih poslušali možakarje pri »Studenčku«, kjer so premlevali vojne dogodke /.../ in puhali »tobakon«, so nam nehote stopile solze v oči.

trohnati = troxná:t troxnà:m nedov. *zapravljati*: na smē:mo troxná:t, da ná:mo lā:čnə ► BKZ, str. 146: Pa b še nč na reku, če b prov trohnal pa zapravlal /.../.

vaga = vā:ga -e ž *tehtnica, tehtanje*: na vā:go 'deī pa zvā:geī ► BKZ, str. 137: Pri prevzemu blaga, pri obračunu, vagi in v prodajalni, povsod se je čutila njihova močna roka.

vagoven = vā:govən -ūna -vən prid., zastar. *merilen, tak za tehtanje* ► BKZ, str. 19: /.../ v petek je vagovn, v soboto pa rajtamo.

vahta = vā:xta -e ž *straža* na vā:xto səm mò:gu ī'tə ► BKZ, str. 115: Pokorno javim, da ni, niti za krompirjevo vahto ni dober.

vandrovec = vā:ndrōuc -a m, star. *popotnik*: tì: pa 'sə n vā:ndrōuc ► BKZ, str. 5: Morda jo je prinesel v Kropo vandrovec, ki se je potepal po tujem /.../.

varžet = vā:ržet -a / vā:ržet vā:ršta m žep: na 'tələx xlā:čax ní:mam vā:rštou ► BKZ, str. 147: Še rok na bo treba z varštov djat.

veha = vē:xa -e ž *zapornica na rakah*: vē:xo mò:rəm otrpē:t, da ū do'uel ūo'de ► BKZ, str. 25: »Zlezi no gor na veho, da mi boš posvetila.« No, končno kolo zaškriplje in se premakne.

verbati = vē:rbat -am nedov. *dedovati*: a ī 'keī vē:rboū ► BKZ, str. 147: Pa b ti tud na biv imov, k na biv verbov.

vestja = vē:stja -e ž *moški telovnik*: ano stā:ro vē:stjo mam še ū morà:īnə ► BKZ, str. 100: Ko boš spet prišel na dopust, boš pa imel že celo vestjo (telovnik) iz tega ruskega srebra.

voča = vó:ča vó:ča m *oče*: mò:ī vó:ča je ī'mōu jē:tko ► BKZ, str. 22: Taprkukrat sm šov z vočam u Železnče, k sm biv še tokole mejhn pubč.

venkoštenga = 'vənkō:štəŋga -e/'vənkō:štəŋže ž, zastar. *izdatek* ► BKZ, str. 147: Jest mam tačele vnkoštēže.

vržela = vəržé:la -e ž, zastar. *jekleni drog za obračanje železa v peči* ► BKZ, str. 128: S 30 kilogramov težkim jeklenim drogom »vrželo« je igraje mesil in obračal do 300 kilogramov »težkega volka« v peči.

zafrkancija = zafa:rká:ncija -e ž *draženje, norčevanje*: tò: ī bla 'le zafa:rká:ncija ► BKZ, str. 101: Za kazen, ker je bil prepozen, bo moral skozi celo leto »nositi žajfo« in bo deležen zbadljivk in zafrkancij.

zašafati = zašā:fat -am dov., zastar. *zaželeti, ukazati* ■ gospod kaj zašafajo *vrsta otroške igre* ► BKZ, str. 105: Pod ta no'vm cesarjem gor pa dol, poštalenc poganeta, gospod kaj zašafajo.

zavijon = zaujō:n -a m, star. *zvitež* ► BKZ, str. 146: Firbc me ima koko ji bo dons zavjon obrajtov, za kulk jo bo spet vokajnov ...

zažingati jo = zaži:ŋgat jo zaži:ŋgam jo dov. *zapedi jo*: a'no smo zaži:ŋgal ► BKZ, str. 29: Tako smo jo zažingali, kakor kapeliški zvonovi, ki imajo v sebi mernik stolpljenih srebrnih cvangarc.

zeksar = zē:ksar -ja m, zastar. *denarna enota – šestica* ► BKZ, str. 111: Precej visoke, suhe postave, prijetnega obraza, živih rjavih oči, črnih las, ki so bili ob senceh počesani na »zeksarje«, kakor se je temu takrat reklo. • biti počesan na zeksarje *

znarazen = znā:razən prisl. *narazen*: 'kar znā:razən peī'te ► BKZ, str. 60: Koj sem mislil, da je krt, poj pa pogledam še pri drugem razoru – ravno tako, pa še naprej, kar prst je znarazen letela.

zrihtati = zrí:xtat -am dov. 1. *urediti*: ū'se t je zrí:xtōu, 'kər s ūó:tu 2. *izmučiti*: tò: səm ga

zrí:xtou ▶ BKZ, str. 103: Cesarska oblast je vedela, kaj Kropo preveč »zrihta«.

zvoziti jo = zuó:zət jo zuó:zəm jo dov. *biti pijan*: spē:t jo i zuó:zu ▶ BKZ, str. 113: Mojster Špranja pa brez hlapca jo je zvozil za tri dni, razsajal in razbijal doma, vrgel coklo v Mickino zrcalo.

žagrod = žá:grođ -i ž, zastar. *zakristija* ▶ BKZ, str. 147: Tok bova naredla, kukar majo u žagrod na vrat'h. Na firnče.

žajfa = žà:ifa -e ž *milo*: žà:ifa ma lè:p dù:x • nositi žajfo * ▶ BKZ, str. 101: Za kazen, ker je bil prepozen, bo moral skozi celo leto »nositi žajfo« in bo deležen zbadljivk in zafrkancij.

žiher = ži:xar členek *lahko*: ži:xar səm 'šou do'mu ▶ BKZ, str. 42: Oh, oh, a žihar mal poberemo, voča?

žirgelj = ži:rgəl -na m, star. *mera za oglje, ki drži šest mernikov* ▶ BKZ, str. 148: Poglej no na plac, a na gre tist hribovc, k sva mo še štir žirglne vogla dovžna.

žganjče = žgan'če -a s *žganje*: Za mà:lco so mé:l 'kəř žgan'če. ▶ BKZ, str. 38: Za moške obiskovalce je pa bilo pripravljeno v stenski omarici žganče, da ga je vsakdo srknil požirek ali pa dva.

žlahta = žlà:xta -e ž *sorodstvo*: Čè:la žlà:xta u pa:rš'la. ▶ BKZ, str. 90: Karamazovska žlahta

žnidar = žni:dar -ja m *krojač*: Žni:dar m je oblè:ko narè:du. ▶ BKZ, str. 71: Kje pa je tisti žnidar, ki vam krive hlače dela?

žonta = žò:nta -e ž *jed iz jeter, vode ali mleka in moke*: Žò:nto smo jè:dlə. ▶ BKZ, str. 149: Rajtam, da maš še mal jetar neč povojenh pa mal žonte barž parcvarkn – pridu!

Kroparske zgodbe so tudi po skoraj 30 letih po izidu še vedno zanimivo branje ne le za ljudi, ki so kakor koli življenjsko povezani s Kropo, ampak tudi za etnologe in morda zgodovinarje, ki v njih lahko najdejo mnogo gradiva za raziskovanje krajevnega izročila in torej tudi slovstvene folklore, ter (kljub mnogim nedoslednostim v zapisu) za jezikoslovce – dialektologe in sociolingviste, ki jim je lahko v pomoč pri raziskovanju krajevnega govora – tako besedja kot tudi drugih jezikovnih ravnin (glasoslovne, oblikoslovne, skladenjske). Ta razprava tako prinaša predvsem rezultate raziskave v *Kroparskih zgodbah* zapisanega narečnega/neknjižnega besedja in njegove živosti v sodobnem kroparskem govoru.

Literatura in viri:

- Maruša Avguštin, *Joža Bertoncelj, mojster leta 1974*, Kovaški muzej Kropa, Zgibanka k razstavi, Radvljica 1993.
- Joža Bertoncelj, *Žebljarska novela*, Zadrugar. Glasilo Prve žebljarske in železoobrtne zadruge v Kropi in Kamni gorici, Kranj, 16.2.1934, leto I, št. 4, str. 37-39.
- Joža Bertoncelj, *Gora*, Zadrugar. Glasilo Prve žebljarske in železoobrtne zadruge v Kropi in Kamni gorici, Ljubljana, 29.9.1934, leto I, št. 11, str. 120-122.
- Joža Bertoncelj, *Za pravo*, Zadrugar. Glasilo Prve žebljarske in železoobrtne zadruge v Kropi in Kamni gorici, Kropa, 16.11.1934, leto II, št. 1/2, str. 27-31.
- Joža Bertoncelj, *Zabrisane slike (Spomini izza vojne)*, 1. del, Zadrugar. Glasilo Prve žebljarske in železoobrtne zadruge v Kropi in Kamni gorici, Kropa 16.7.1935, leto II, št. 9, str. 119-121.
- Joža Bertoncelj, *Zabrisane slike (Spomini izza vojne)*, 2. del, Zadrugar. Glasilo Prve žebljarske in železoobrtne zadruge v Kropi in Kamni gorici, Kropa, novembra 1935, leto II, št. 10, 11, 12, str. 151-152.
- Joža Bertoncelj, *Koledniki*, Zadrugar. Glasilo "Plamena" kovinske zadruge v Kropi, Kropa, februar 1940, leto III, št. 1, str. 21-23.
- Joža Bertoncelj, *Kovača Toneta velika noč*, Zadrugar. Glasilo "Plamena" kovinske zadruge v Kropi, Kropa, maj 1940, leto III, št. 2, str. 61-62.

- Joža Bertoneclj, *Križ na hribu*, Zadrugar. Glasilo "Plamena" kovinske zadruge v Kropi, Kropa, november 1940, leto III, št. 3, str. 104-105 (nepodpisano).
- Joža Bertoneclj, *Žebjarjeve težave. Dramatična slika iz preteklosti*, Zadrugar. Glasilo "Plamena" kovinske zadruge v Kropi in Kamni Gorici, Kropa, 31.1.1946, leto V, št. 1, str. 29-30.
- Joža Bertoneclj, *Trg v Kropi*, Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana 1935, I. letnik, št. 1, str. 63-64.
- Joža Bertoneclj, *Kroparske zgodbe*, Kropa 1973.
- J.G. (Jože Gašperšič), *Cesar, graščak in rudarski sodnik*, Zadrugar. Glasilo "Plamena" kovinske zadruge v Kropi, Kropa, december 1940, leto III, št. 4, str. 135-139.
- Matjaž Kmecl, *Mala literarna teorija*, Ljubljana 1976.
- Breda Pogorelec, *Regionalnost jezikovnega izraza v slovenski besedni umetnosti*, Zbornik VI. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1970, str. 185-195.
- Marija Stanonik, *Jezik in slovstvena folklor (v interdisciplinarni luči)*, Razprave - Dissertationes XIII, Ljubljana 1990, str. 181-201.
- Marija Stanonik, *Slovenska slovstvena folklor*, Ljubljana 1999.
- Marija Stanonik, *Med slovstveno folkloro in literaturo*, v: Milan Vogel, Slovenska narečna književnost (1). Premalo raziskana, priznana in spoštovana, Delo, Ljubljana, 8.11.2000, str. 28.
- Jožica Škofic, *Fonološki opis govora Kroke* (SLA 202), Jezikoslovni zapiski III, Ljubljana 1997, str. 175-188.
- Jožica Škofic, *Od krajevnega govora h knjižnemu jeziku v literarnem delu*, Zbornik Slavističnega društva Slovenije 11, v tisku (2001).
- Zmago Šmitek, *Otroške igre v stari Kropi*, Glasnik Slovenskega etnografskega društva, Ljubljana 1972, leto XIII, št. 2, str. 9-13.
- Peter Weiss, *Slovar govorov Zadrebke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami*, Poskusni zvezek (A-H), Ljubljana 1998.
- Valentin Žmitek, *Spomini*, Zadrugar. Glasilo "Plamena" kovinarske zadruge v Kropi, Kropa, november 1940, leto III, št. 3, str. 97-98.
- Valentin Žmitek (=V.Ž.), *Vedež*, Zadrugar. Glasilo "Plamena" kovinske zadruge v Kropi, Kropa, december 1940, leto III, št. 4, str. 149.

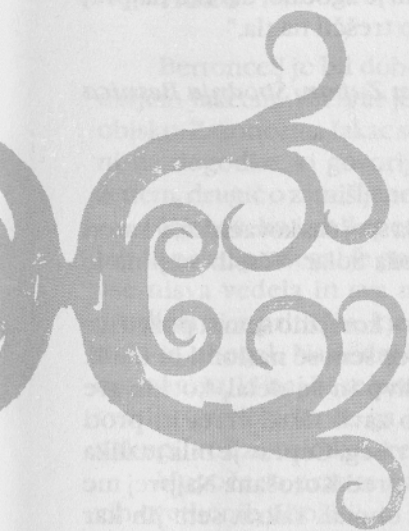
SPOMINI NA JOŽA BERTONCLJA

Spomin na Jožo Bertoneclja lahko torej pravi zapisal v svojih kroparskih zgodbah, da je radnji iz rodu, ki ga je dal vigenje, si tudi jaz upam napisati, da je moja generacija zadnja, ki ona se živi pred seboj podobna moža, ki je bil dovolj hiter, da mi marsikdo se enkrat mlajši ni ušel, moža ki ni dovolil norčevanja. Ni čudnega, saj so kroparski žebjarji morali vedno na poslušati življenja na račun svoje sključene postavbe.

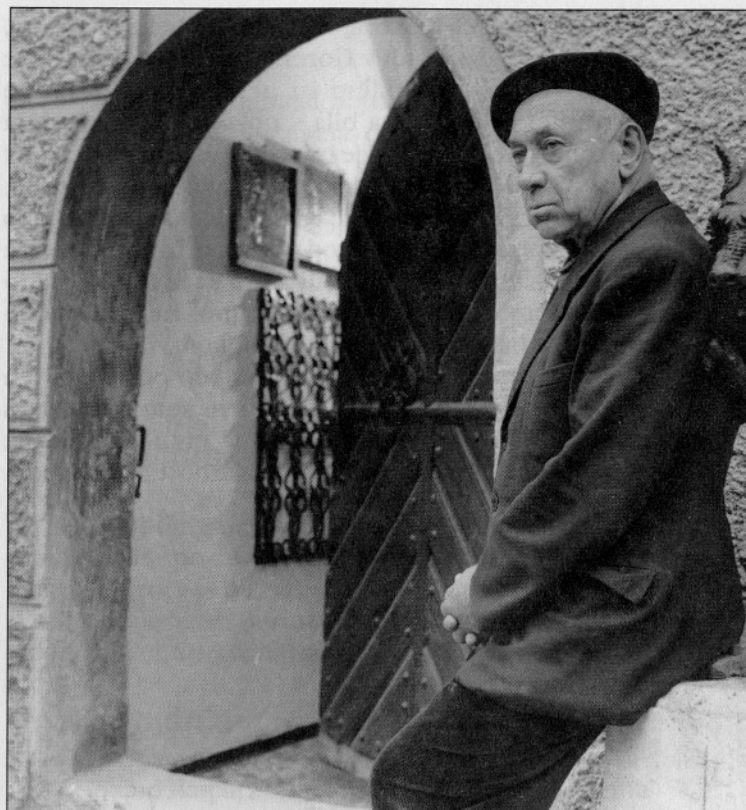
Zgodbe sem zbiral predvsem v Kropi, je ko sem sirdil njegovih poznanstvom, sem jih dobil tudi zunaj Kroparja sreča povsod, karbur greš - to sem sam doživel v Berlina, kjer sem jih pomenku dobil tudi zgodbo za ta članek.

Joža Bertoneclj je zaradi svoje iskrenosti in načina življenja - pozabili na pripravo in inharca in bo hodili po snegu - dobil nekaj posmeha, izstopal je od drugih, zato so tudi zgodbe o doživljanju in srečanju z njim, nekda vsakdanik, zdaj nekaj posmeha, privlačnega. Ko se ga spominam, sem prepričan, da je v sebi živel tako, kot so živel njegovi stari, njegovi predniki, tudi še njegova generacija. Lahko bi živel veliko bolj razkošno, pa je bil, kakršni je, pač bil. Bogat v duhovnem življenju in skromen v fizičnem, in tudi to ga dela tujega načina življenja pod tiskurko materialnih dobrin, kakršno prevladuje zdaj.

Ko sem zbiral zgodbe, se je velkokrat pogovor razširil na splošno življenje v Kropi v preteklosti. Čeprav so imeli zave - pridobivanjem tega potovanja za življenje, pa so se Kroparji znali prevečiti, veliko bolj so znali doživljati *hruzelno* (s to je pomenje). Prijateljevanje s trdatimi prijatelji so nadomestili s stili z natavo, kajti zaradi celodnevne dela si niso mogli privoščiti lakotnosti v okolici. Ob teh srečanjih sem si toliko bolj prepričan, da njihovo resnično povezanost v Kroparsko goro, Vojkova, pečinami in las, pome na jelovico. Potacije, ko so bile življenjske razmere boljše, so lahko vrabili bližnje, pa tudi gozdov in planin, poltije, pozimi. Med prvotnimi vzgledni pa je skupina ljudi, Adam, Joža Bertoneclj, Filip Legat in tudi precej mlajši Janez Simčič, saj so v tisti razsevali rudne jare na Jelovici. Jože Gašperšič pa je spodbudil, da se zbirajo predvsem na nuzci, ki so ga v Kropi imenovali ogreva pred več kot sto let. Zato ni čudno, da so njihovi člani skupine tudi med ustanovitvijo Slovenskega muzeja leta 1952. Veliko del so opravili pri odkritju slovenskega prvega Druha na Kropi. Niso pozabili, vedno se je našel vzrok, da so dobili, pomagali pri razvoju muzeja in ohranili stare Kroke. Njihovo delo je bilo težko, tudi nevarno. Zgodilo se je, da je Bertoneclj pripravi svojo vojnjo zametava vnotrini vrat, da je nato imel sam - zavr na sodišču.

Joža Eržen

SPOMINI NA JOŽA BERTONCLJA

Spomin na Joža Bertonclja. Tako kot je on zapisal v svojih kroparskih zgodbah, da je zadnji iz rodu, ki ga je dal vigenjc, si tudi jaz upam zapisati, da je moja generacija zadnja, ki ima še živo pred seboj podobo moža, ki je bil dovolj hiter, da mu marsikdo še enkrat mlajši ni ušel, moža ki ni dovolil norčevanja. Nič čudnega, saj so kroparski žebjarji morali venomer poslušati žaljivke na račun svoje sključene postave.

Zgodbe sem zbiral predvsem v Kropi, le ko sem sledil njegovim poznanstvom, sem jih dobil tudi zunaj. Kroparja srečaš povsod, kamor greš – to sem sam doživel v Berlinu, kjer sem ob pomenku dobil tudi zgodbo za ta članek.

Joža Bertoncelj je zaradi svoje iskrivosti in načina življenja – pozimi na primer je v irharicah in bos hodil po snegu – dobil pečat posebneža. Izstopal je od drugih, zato so tudi zgodbe o doživljajih in srečanjih z njim, nekdanj vsakdanjik, zdaj nekaj posebnega, privlačnega. Ko se ga spominjam, sem prepričan, da je v sebi živel tako, kot so živeli njegovi starši, njegovi predniki, tudi še njegova generacija. Lahko bi živel veliko bolj razkošno, pa je bil, kakršen je pač bil. Bogat v duhovnem življenju in skromen v fizičnem. In tudi to ga dela tujega načinu življenja pod taktirko materialnih dobrin, kakršno prevladuje zdaj.

Ko sem zbiral zgodbe, se je velikokrat pogovor razširil na splošno življenje v Kropi v preteklosti. Čeprav so imeli težave s pridobivanjem vsega potrebnega za življenje, pa so se Kroparji znali poveseliti. Veliko bolj so znali doživljati *trate zelene in zarje rume-ne*. Prijateljevanje s krilatimi prijatelji so nadomestili s stiki z naravo, kajti zaradi celodnevne dela si niso mogli privoščiti izletov v okolico. Ob teh srečanjih sem si toliko lažje predstavljal njihovo resnično povezanost s Kroparsko goro, Vodicami, pečinami in lazi, potmi na Jelovico. Pozneje, ko so bile življenjske razmere boljše, so lahko izrabljali bližino jelovških gozdov in planin poleti in pozimi. Med svetovnima vojnama pa je skupina Justin Ažman, Joža Bertoncelj, Filip Legat in tudi precej mlajši Janez Šmitek sistematično raziskovala rudne jame na Jelovici. Jože Gašperšič jih je spodbujal, da so zbirali predmete za muzej, ki so ga v Kropi nameravali odpreti pred več kot 60 leti. Zato ni čudno, da so bili ravno člani te skupine tudi med ustanovitelji Kovaškega muzeja leta 1952. Veliko del so opravili pri odkritju Slovenske peči v Dnu nad Kropo. Niso počivali. Vedno se je našel vzrok, da so delali, pomagali pri razvoju muzeja in ohranitvi stare Kroke. Njihovo delo je bilo težko, tudi nevarno. Zgodilo se je, da je Bertoncelj prijavil svojevoljno zamenjavo vhodnih vrat, pa je nato imel sam težave na sodišču.

Bertoncelj je skoraj vsak ponedeljek šel v Kranj, kjer se je oglasil tudi v Gorenjskem muzeju, da se je pogovoril o preteklem in prihodnjem delu. Še posebno prijatelja sta bila s pokojnim profesorjem Črtomirom Zorcem, ki je bil tedaj kustos v Prešernovi hiši. Vsak teden. Tako zelo mu je bilo mar za Kropo, za žebljarsko Kropo, za katero je živel in ki jo je tako čutno opisoval v svojih zgodbah. Ali ni to za nas zaveza in obveza? Ali nam ne sporoča na tak način, naj jo spoštujemo in naj je ne izkoriščamo. Tudi mi smo jo dobili in tako moramo pustiti vnukom.

Verjamem, da mi bo še marsikdo po branju teh zgodb izročil tudi svoje. Zagotovo sem marsikoga izpustil. Mogoče nisem vedel, da hrani spomin na Beretonclja, ali pa sem pozabil. Vsake nove zgodbe bom vesel.

Snemanje

Leta 1969 so snemali kratkometražni film Koledniki. Režirala sta ga Milka in Metod Badjura. Za film je glasbo kroparskih kolednic priredil Bojan Adamič. Pevce je Adamič hotel poiskati v Ljubljani, ker so bili po njegovem le tam pevsko izobraženi. Bertoncelj pa mu je rekel, da naj on samo glasbo napiše, dobre pevce pa imamo tudi v Kropi.

V filmu je tudi prizor, v katerem se Adamič uleže v posteljo. Ker pa se kakšna nezgoda rada zgodi, se je tudi tokrat. Postelji je odpadla noga, pa so jo nadomestili kar z lesenim zabojem – "kišto".

Silvo Jelenc, Kropa

Dva kovača

Konzum (t.j. trgovina) je bil v stanovanjskem bloku, kjer je še zdaj. Ko še ni bilo samopostrežbe, ampak so naročeno blago prodajalci prinesli na prodajni pult, je bilo tudi srečevanje kupcev bolj pristno. Zdaj je vsak v drugem oddelku, zato se poredko srečamo.

"Enkrat sem bil v konzumu, ko je bil tam tudi Bertoncelj. Prosil sem ga, če mi da dva kovača; to je bilo dvajset dinarjev. Z roko je že segel v žep. Pa me vpraša, zakaj mi bo. Jaz sem bil pa še mulc in ko sem mu rekel, da za cigarete, je dal denar nazaj v žep. V naslednjem trenutku pa me je najprej vzdignilo s tal, potem pa sem se kar sem bil dolg in širok, zvrnil na tla. Tako močno me je udaril.

Tudi v kinu (kinodvorani) sem eno tako dobil. Stal sem pri glavnih vratih. Ko sem ga zagledal, je bil še daleč. Bil sem prepričan, da me ne bo ujel, pa sem se zadril: "Janeza!" Še nisem do konca izgovoril, pa je

bil že pri meni, in spet se mi je zgodilo, da sem najprej poletel in potem z vso silo treščil na tla."

Dušan Zupan, Spodnja Besnica

Žvižganje

Na Placu v Kropi je bila svoj čas kovačnica, v kateri sta delala Filip Legat in Joža Šolar. Včasih se jima je pridružil tudi Bertoncelj.

"Nekoč sem šel mimo – korajžno sem si požvižgal. Celó na okno kovačnice sem se naslonil in frulil. Bertoncelj je odložil kladivo in se delal, kot da gre nekaj iskat. Pa je na hitro zavil skozi vrata in proti meni. Takoj sem se spustil v beg. Čeprav je bila razlika v letih velika, me je ujel že pred Korošam. Najprej me je oklofotal, potem pa še obrcal. Takrat sem jih kar dosti staknil."

Marjan Jelovčan, Kropa

Piču-piču

V Kropi je bila odbojka zelo priljubljena. Vsak jo je igral, pa naj je bil velik ali majhen. Še po vojni je bila telovadnica na kraju, kjer je zdaj stanovanjski blok s poštnim uradom, takrat pa se mu je reklo V polju.

Velikokrat jo je igral tudi Bertoncelj. Jaz sem bil še majhen, ko sem hodil gledat, kako so igrali. Takrat je bilo v navadi, če je kdo slabo udaril ali zgrešil, da smo rekli "Piču-piču!". Nekoč sem stal pod mrežo. Naneslo je, da bi moral Bertoncelj odbiti žogo, ker pa je bil manjše postave in ni mogel toliko skočiti, da bi bil nad mrežo, se mu ni posrečilo zabiti žoge v trimetrski prostor, ampak jo je poslal daleč čez igrišče. Nastala je tišina. Če bi bil to naredil kdo drugi, bi bilo veliko zabavljanja. Jaz pa sem bil še majhen in sem mislil, da velja za vse enako, pa sem se zadril: "Piču-piču!". Že prej je bilo tiho, zdaj pa je nastopila grobna tišina. V trenutku sem spoznal, da je nabolje pobrati jo. Še dolgo po tem dogodku sem se Bertonclju izogibal.

Branko Praprotnik, Berlin

Pranje kopalk

Kroparji oz. tovarna Plamen je imela počitniško naselje v Pacugu nad Fieso na slovenski obali. Marsikaj se je poleti tam dogajalo, marsikatera dogodivščina se je zgodila.

Zvečer sva po navadi z Bertoncljem prala kopalke. Ko jih je pral, je drgnil in drgnil, potem pa je rekel, da ta rja noče dol. Nič čudnega - bile so rjave.

Učiteljici Barbka Blaznik in Danica Zupan sta peljali šolarje v Fieso na kopanje. Na sredi klanca so se srečali z Bertoncljem. Pa ju je vprašal: "Kam peljeta to telegenco?"

Joža Zupan – Kolerčkov, Kropa

Rože

Bertoncelj je bil dober prijatelj s slikarjem Božidarjem Jakcem. Večkrat je bil pri njem v Ljubljani na obisku. Zakoncema Jakac so se za zmeraj vtisnili spomini na dogodke, ki govorijo enkrat o dobro razpoloženem, drugič o zamišljenem, celo potrtem Bertonclju.

“Nekoč, ko je bil spet na obisku, je na mizi videl lep šopek. Spraševal je po imenih rož. Toda midva za vse nisva vedela in sva mu svetovala, naj vpraša v cvetličarni v pritličju, kjer sva jih kupila. Bertoncelj naju je ubogal. Naslednjega dne sva povprašala po možakarju, ki naj bi se prejšnji dan zanimal za imena cvetic. Cvetličarka se ga je še kako spomnila, saj je nakupil rož za celo košaro.”

Mogoče so prav te naslikane na enem od njegovih cvetličnih tihožitij.

Na Jamniku

Tudi v tej vasici je Jakac slikal. Zanj je bil Jamnik kraj, ki ga je navdihoval.

Prišel je še Bertoncelj in mu takoj potožil, da je Jakcu lahko priti na Jamnik, ko ima avto. Pa mu je Jakac odgovoril, da bi ga tudi on lahko imel.

“Ampak to je težko, ker nimam žene, ki bi me vozila.” Jakac namreč ni imel voznškega izpita, vsepovsod sem ga vozila jaz.

“Pa se oženi!” mu je svetoval Jakac.

Gostilna

Ko je bil spet na obisku, sva ga povabila v gostilno Kolovrat. “Grem, če boš ti plačal,” je odgovoril Bertoncelj. “Ne skrbi, bom, zate je glavno, da si plačal vlak.”

Portret

Božidar Jakac je Bertonclja tudi portretiral. Ta portret je pred kratkim za Kovaški muzej v Kropi odkupil zavod Muzeji radovljiske občine.

Ko je hotel Jakac portret izročiti portretirancu, mu je le-ta dejal: “Ti, ga ne maram! Sem grd!” “Kakor češ,” mu je dejal Jakac.

Studenček

Stari Kroparji so hodili vodo pit na Studenček (tako se imenuje izvir pod Kapelco, obnovljen 1974). Verjeli so, da je ta voda zdravilna. Večkrat so tudi prinesli tja koga, ki mu je bilo pri Fužini slabo, da se je je napil.

Bila je suša. Ko je Bertoncelj hodil na Studenček pit, ga je najbolj motilo, da je bila voda vedno onesnažena. Zvečer je šel, da bi očistil studenec. Ko je že nabral polno košaro raznovrstnih smeti, tudi človeških, mu je spodrsnilo. Padel je v vodo, košaro pa je vseeno obdržal v roki, ničesar ni stresel.

Prijatelja

Jakac ga je spodbujal, naj dela, snuje, saj ima ideje. Toda Bertoncelj je zagrenjeno dejal, da ga ljudje ne razumejo. Pa mu je Jakac rekel, da tudi njega večkrat ne razumejo, pa vseeno še dela.

Večkrat je tudi opisoval revne razmere, ki so bile v Kropi. “Bili smo lačni, bi kaj drugega pojedel kot pa samo žganc.”

Tatjana Jakac, Ljubljana

Smučarski skoki

Na Dolini, kjer so zdaj hiše, je bila smučarska skakalnica še po drugi svetovni vojni. Okrog 15 metrov velika. V Kropi so bili smučarski skoki zelo priljubljeni. Vsak je skakal, tudi Bertoncelj. Pri doskoku pa je skoraj vedno padel. Spraševali smo ga, ali išče regrat.

Zavajanje

Ko smo skupaj z Bertoncljem kartali, smo svojemu soigralcu na razne načine dajali vedeti, kakšne karte imamo. Nasprotnika pa smo na isti način lahko zavajali. Rekli smo na primer: “Kamele se že brijejo.” Ko zdaj kartam z vnuki, uporabljam prav take metode.

Jabolka

Bil je stalen gost v naši hiši. Ko smo bili še otroci, smo mu radi prinesli jabolka. Všeč nam je bilo, ker jih je grizel tako sočno, da je hrustalo po vsej kuhinji.

Marjan Gašperšič, Ljubljana

Izlet na Bled

Z nadučiteljem Francem Hafnerjem sta peljala otroke peš na Bled – na kopanje. Taki izleti so bili vedno zelo kratkočasni in sila zabavni. Pa se srečajo z brhkim dekletom. Pravi nadučitelj Hafner: “Ta bi bila pa fest zate.” Tudi Bertoncelj mu ne ostane dolžan: “Tud zate bi bila fest!”

Kipar Grošelj

Bertoncelj je bil bolan. Ob tej priložnosti je prišel na obisk Grošelj s Koroškega. Najprej se je oglasil pri Hafnerju. Le-ta ga je prosil, da bi fest govoril, da se bo ja prej pozdravil. Skupaj sta šla k Bertonclju in Grošelj je take pripovedoval, da je Bertoncelj čez čas prosil Hafnerja: “Samo ven ga pelji, hudiča, če ne, ne bom več vstal.”

Učitelj plavanja

Kroparji so hodili v Opatijo, preden je Plamen kupil Pacug. Zgodilo se je, da je Bertoncclj učil plavati neko mlado dekle. Vse razlage niso nič pomagale, dekle je znova in znova potonilo. Na koncu pa se je tudi dekle utrudilo potapljati in je zaplavalo. Izkazalo se je, da je bila že pred Bertonccljevimi učnimi urami izvrstna plavalka.

Švicar

V Iskrinem obratu Mehanizmi Lipnica se je mudil naš partner. Spraševal me je, kaj naj kupi hčerki za rojstni dan. Peljal sem ga k Bertoncclju. Najprej me okrega, zakaj sem pripeljal tega reveža, ki komaj stoji. Pa ga je slabo ocenil, kajti pripeljal se je z rolsrojsem. Ko sta izbrala svečnik za 500 nemških mark, mu je naš partner plačal dvojno. Zato mu je Bertoncclj podaril še en svečnik – majhen, za tri marke. Kupčijo smo potrdili z žganjem čomoradovcem. Ampak je imel močnega, kar gost je bil. Pa bolcmajstra tudi.

Kartanje

Veliko dogodivščin se je zgodilo pri "kartanju". Pri nas se je zbiralo stalno omizje; moj oče nadučitelj Franc Hafner, Joža Bertoncclj in Smrekar, njegov bratranec, pa tudi že mlajši rod. Precejkrat so potegnili dolgo v noč. Moja mama jih je vedno tiho opazovala od štedilnika in ko je kdo kaj potreboval, je tudi takoj dobil.

Vedno so igrali lustik. Imeli so svoja pravila, ki so za ene morala popolnoma držati, za druge pa kakor kdaj. Pri popolni zmagi je zmagovalec rekel poraženec: "Da bi te hudič vzel, pa si dobil *kuglo*!" Ko so se nabrale tri *kugle*, se je moral poraženec prikloniti in čestitati. Vendar se je Bertoncclj redko tako ponižal. Je raje prej odšel.

Damjan Hafner, Kropa

Mal Kroke

Ko je bil Bertoncclj nekaj časa v bolnici na Jesenicah, smo ga večkrat obiskali vsi, ki smo bili kakor koli povezani z muzejem. Nekoč spet, ko sem ga obiskala, mi je rekel: "Mal Kroke mor[m] dobit." Tako zelo si je želel biti v Kropi. Naslednjič pa, ko sem bila pri njem, mi je rekel, naj se počutim kar domačo. Obrnil se je v steno in začel domišljijso pripovedovati, kako gre iz Kamne Gorice domov.

Zamuda

Ko sem pisala seminarsko nalogo, sem bila večkrat pri njem doma. Zmenjena sva bila za uro, toda nanese je, da sem zamudila manj kot 10 minut. Ko sem pozvonila, se je skozi okno zadril, da zmeraj zamudim.

Ogovorila sem mu, da drugače ne more biti, ker imajo eni časa preveč, drugi pa premalo. Pomiril se je, me povabil in sva opravila tisto, zaradi česar sem prišla.

Dolg

Sestre v Radovljici so odlašale s plačilom za oken-sko mrežo. Takrat je bil že v bolnici in mi je rekel: "A ne, kakšen sem, na pol sem že v grobu, pa še terjam za plačat."

Darilo

Tečajniki nemščine smo na koncu šli v Nemčijo. Za družino, pri kateri naj bi živela, sem želela nesti darilo. Prosila sem Bertoncclja za svečnik. Želela sem izvedeti za ceno, pa je rekel: "A sem te kaj vprašal?" Tako lahko rečem, da ni bil vedno pripravljen pogovarjati se le o denarju.

Razstava v graščini v Radovljici

Po prvi njegovi razstavi v graščini nas je povabil k Lectarju. Na sredi pogovora pa je kar vstal in odšel. Gašperšičeva gospa se je ustrašila, da nam je kaj zameril. Jaz pa sem odgovorila, da nima kaj zameriti. Če pa je, bo pa še odmeril.

Maruša Avguštin, Radovljica

Moj mojster

Bil sem prva generacija po vojni v Industrijski kovinarski šoli v Kropi. Že kmalu je Bertoncclj prišel k meni, me prijel za mišice in mi rekel, naj nadaljujem za umetnega kovača. Bil sem prvi njegov vajenec. V umetnokovaški delavnici smo bili trije: Bertoncclj kot mojster, Marjan Gašperšič in jaz.

Takrat so nam malico nosili od doma ali pa smo jo že sami prinesli. Velikokrat ali pa največkrat je bila bela kava s kruhom ali pa žganci, seveda, saj je bil v tistem času *pomankovc*. Bertoncclj je rekel, da je za tako težko delo treba dvakrat podrobit.

Nekoč sem brusil na veliki brusilni stroj v fužini. Naenkrat me je nekdo močno udaril po hrbtu. Moral sem prenehati z brušenjem. Ker sem se prehitro vrnil, me je Bertoncclj spraševal, ali sem že vse naredil. Povedal sem mu, kaj se mi je pripetilo. Šel je do tega ključavničarskega mojstra. Hudo sta se *zbesedala*. Brusiti pa sem moral prenehati zato, ker naj bi preveč uničeval brusilno ploščo.

Pozneje se mi je delovna pot drugače zasukala in sem samo varil. Ker ta način ni pravi za umetnega kovača, mi je Bertoncclj rekel, da me variti ni učil.

Prijatelja sva ostala do konca. Ko sem zaradi bolezni moral pustiti učenje in sem bil priklenjen na posteljo, me je večkrat prišel obiskat v Dražgoše. Tudi potem, ko sem prišel nazaj v Kropo, h Koroščku, se je velikokrat oglasil.

Knajpanje

Metod Staroverski

Bertoncelj je velikokrat tudi pozimi hodil bos. Rekel je, da se knajpa. Nekoč sem delal klobase pri Mihovem Poldetu v Kolombartu, na Jamniku. Prišel je bos in v irharcah. Najprej je popil enega ta češnjevega, potem pa je šel za peč, da se je pogrel.

Janko Jelenc, Kropa

Obisk

Ko je bil v Ljubljani v bolnici, smo ga šli obiskat. Dopoldne smo najprej šli na Šmarno goro, kjer smo nabrali šopek zanj. Lepo smo ga pozdravili, mu dali šopek in ga vprašali, ali ve, kje smo te rože nabrali. Takoj je rekel, da so s Karlovca, iz Kroke.

Zofka Peternel, Kropa

Povabilo

Nekoč me je poklical, naj takoj pridem v Kropo, ker mi mora nekaj pokazati. Vse sem pustila in šla v Kropo. Na Placu sem ga videla, kako se pogovarja z Legatom in Dermoto. Bertoncelj je prišel k meni in mi rekel, da so sklenili, da me povabijo na kavo.

Odgovor

Bertoncelj je bil velikokrat pri nas v Gorenjskem muzeju, zato smo bili dobri znanci. Ko sem bila pri njem na obisku, me je vprašal, če vem, zakaj je zmaj pred njegovo hišo priklenjen? In mi je povedal, da zato, da ne leta po Kropi za kıklami.

Beba Jenčič, Kranj

Telovadba

Počitnice sem preživel pri starih starših. Nekoč sem pozimi videl moža, ki je na Placu telovadil. Tudi sam sem začel telovaditi tako, kot je on. Toda kar naenkrat je bil pri meni in me stresel za ramena. Ker sem ponavljal, je mislil, da ga oponašam. Za to pa pri njemu ni bilo opravičila.

Zelenje

Vsako leto je Janeza, tako smo po domače rekli Jožu Bertonclju, pa tega imena ni maral slišati, za veliko noč prinesel zelenje – vejo z listi. Nikjer ga še ni bilo, nobeno drevo še ni ozelenelo, on pa ga je dobil. Ne vem, kje, ampak on ga je vedno dobil.

Angela Eržen, Kropa

Pri nas temu drugače rečemo

Znameniti kroparski kovač Joža Bertoncelj je vedel celo vrsto *vicov* na račun Kroparjev, ki so za časa Avsto-Ogrske služili vojsko na Dunaju. Čeprav so nekateri zlobneži trdili, da je bil za vojsko redkokateri Kropar potrjen, češ da so imeli skoraj vsi krive noge.

Kroparski Janez se je kot soldat tako izkazal, da je bil dodeljen sami cesarici Mariji Tereziji, Kroparji pravijo Mariji Koleziji, v spremstvo. Nekoč sta jezdila nekje po parku ali gozdu, pa je cesarica kar nenadoma padla s svojega konja. Vsa dolga krila, spodnja in zgornje, so se ji zavihala navzgor. Kropar je brž pogruntal, da tudi cesarica nima spodnjih hlač, kakor je bilo takrat v navadi pri kmečkih ženskah. A preden ji je v zadregi utegnil pomagati, si je že *poglihala* vse te *kikle*, se ponosno vzravnala in bliskovito zavihtela na konja. Ponosno je stegnila vrat in se dostojanstveno obrnila proti soldatu Janezu: "Kajne, kakšna energija!"

Janez pa jo je debelo gledal in obotavljajoče se najprej kar po kroparsko povedal: "Pr nas temu drugač rečemo... No, pr nas takmu rrt prpravmo."

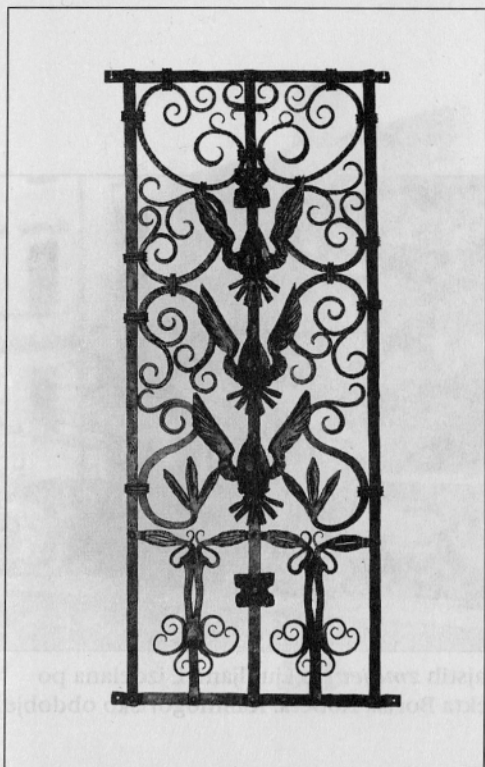
Marija Cvetek, Srednja vas v Bohinju

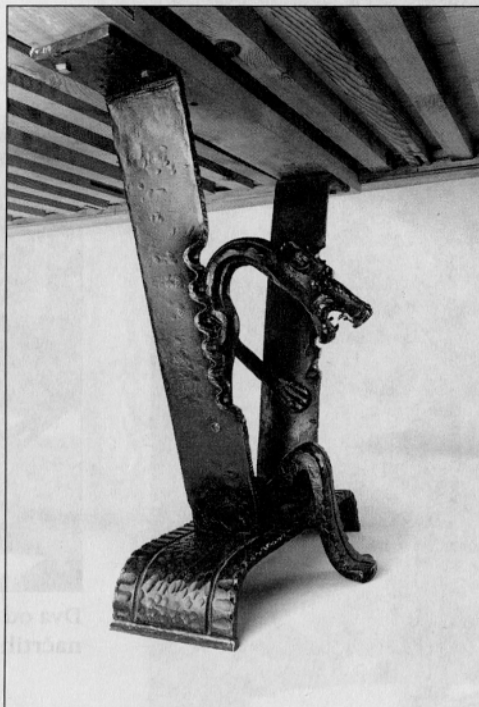

SLIKOVNA PRILOGA

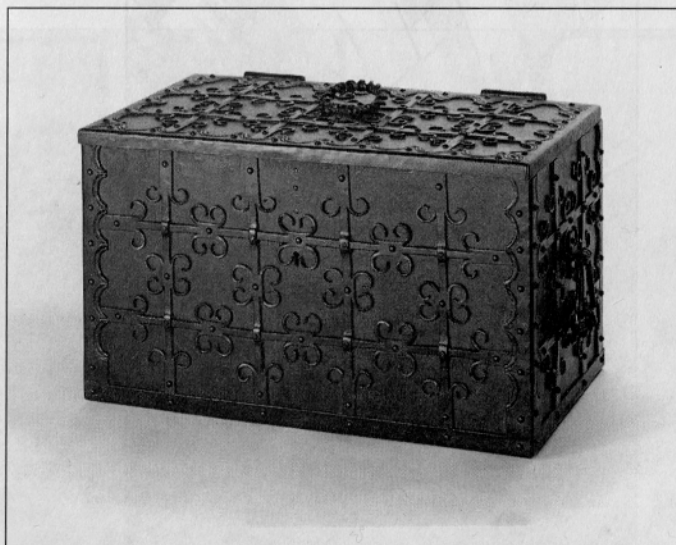
JOŽA BERTONCELJ IN NJEGOVO DELO

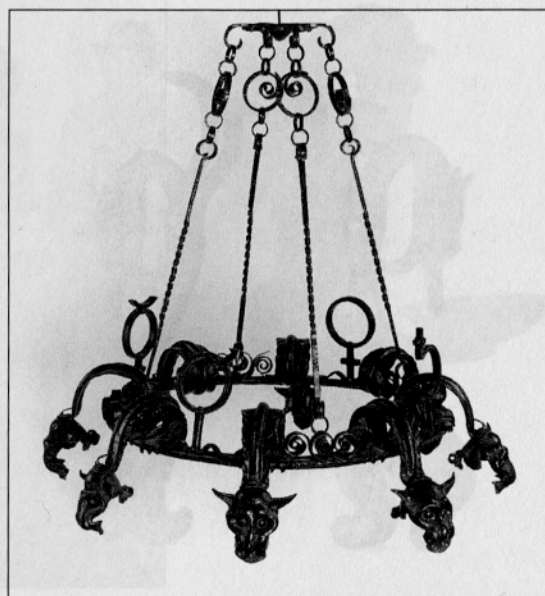
Kovana mreža s kombinacijo vegetabilnih in živalskih oblik. Kovaški muzej v Kropi

*Zmaj v funkciji nog za mizo. Metalurški inštitut v Ljubljani**

Železna skrinja iz debelejše pločevine, ojačena z železnimi palicami. Okras je tradicionalen v obliki iksasto postavljenih c-jev. Kroparsko obdobje. Metalurški inštitut v Ljubljani.

Lestenec iz obdobja mojstrovega delovanja na Metalurškem inštitutu v Ljubljani. Metalurški inštitut Ljubljana.

* Inštitut za kovinske materiale in tehnologije

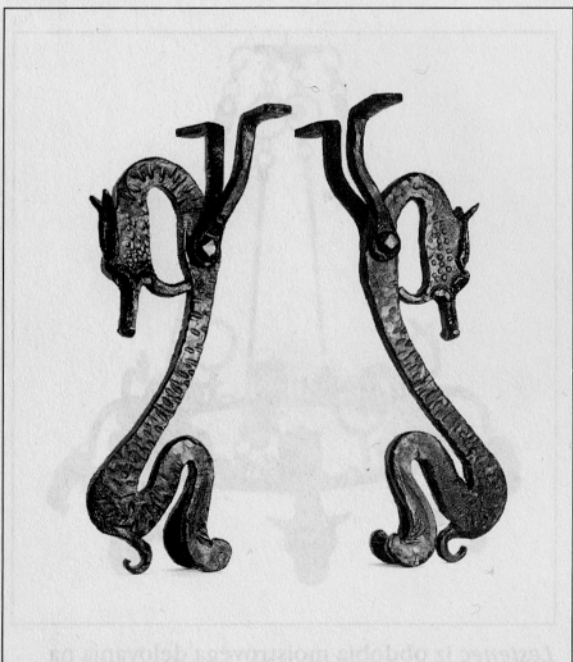
JOŽA BERTONCELJ IN NJEGOVO DELO

Bertoncljev *skelet taboriščnika* za spomenik žrtvam vojne v taborišču na Ljubelju, po načrtih arhitekta Borisa Kobeta.

Dva od štirinajstih *zmajev* ob Ljubljani, izdelana po načrtih arhitekta Borisa Kobeta. Kamnogoriško obdobje.

Dekorativno občutena *zmaja*, kakršni so služili kot noge miz ali opore za knjige. Metalurški inštitut v Ljubljani

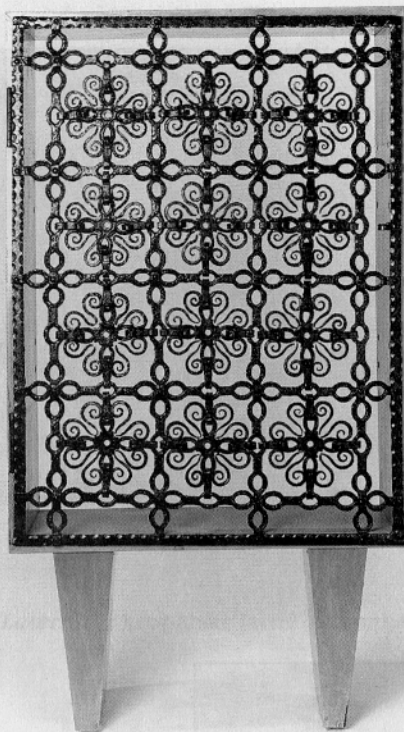

Zmaj s čašo za sveto na ljubljanskem gradu iz časa mojstrovega delovanja na Metalurškem inštitutu v Ljubljani.

JOŽA BERTONCELJ IN NJEGOVO DELO

Kristus na križu, za katerega je Joža Bertoncclj prejel zlato medaljo na Mednarodnem sejmu obrti v Münchnu leta 1974.

Okenska mreža s ploskovito oblikovanimi rozetami. Kamnogoriško oz. kroparsko obdobje. Metalurški inštitut v Ljubljani

Otvoritev razstave del mojstra umetniškega kovanja Joža Bertoncclja 25. aprila 1975 v Kovaškem muzeju v Kropi.

Stenski svečnik z ovno glavo iz kroparskega obdobja. Metalurški inštitut v Ljubljani

UMETNOKOVAŠKA, CIZELERSKA IN GRAVERSKA OBRT V KROPI

Ignac Blaznik in Ivan Zupan – tečaj na Dunaju

Ljubljanski velesejem

Kovane plastike – konjiček

Graverska delavnica

UMETNOKOVAŠKA, CIZELERSKA IN GRAVERSKA OBRT V KROPI

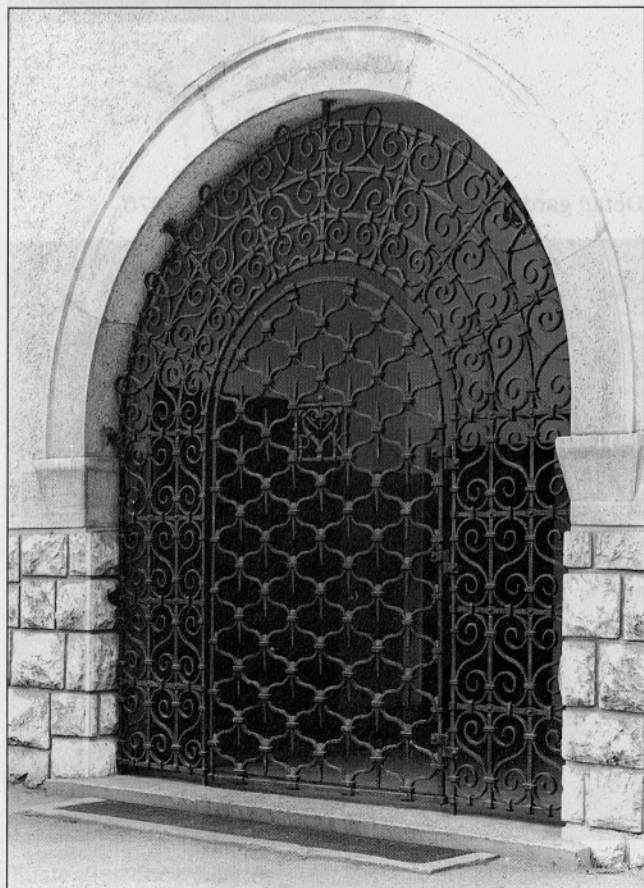

Svečnik – 4x pretaknjen

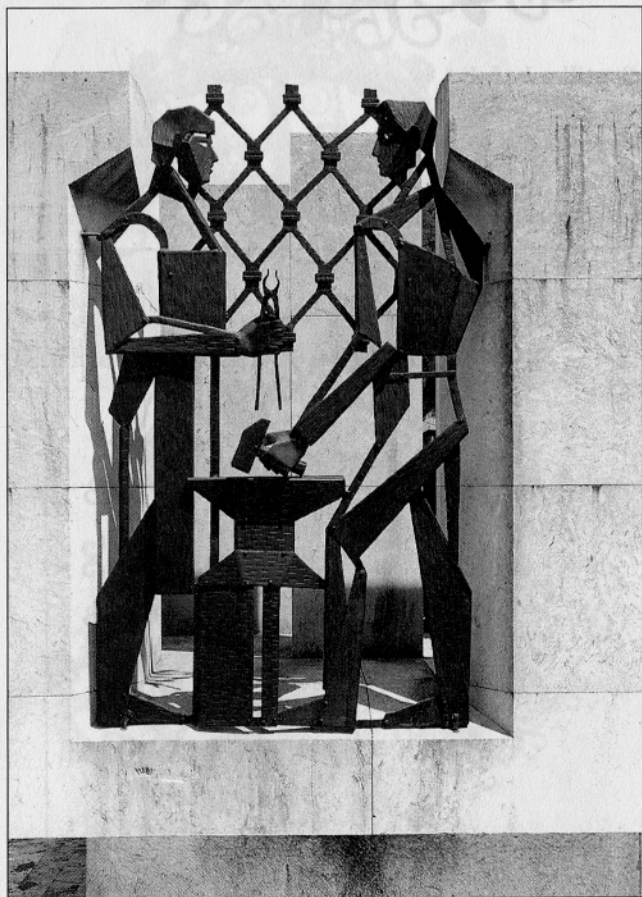

Laterna iz kroparske javne razsvetljave.

Kovana vrata Sindikalnega doma v Kropi

Spomenik NOB v Kropi

UMETNOKOVAŠKA, CIZELERSKA IN GRAVERSKA OBRT V KROPI

Svetilka košek

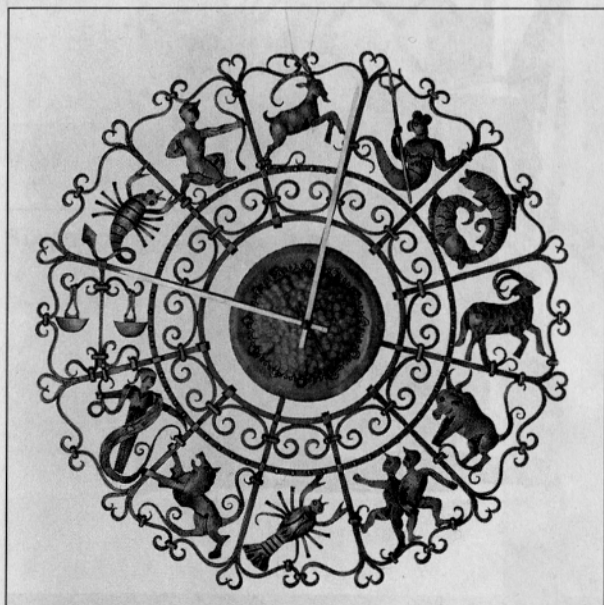

Pepelnik kozorog
(po A. Nehru)

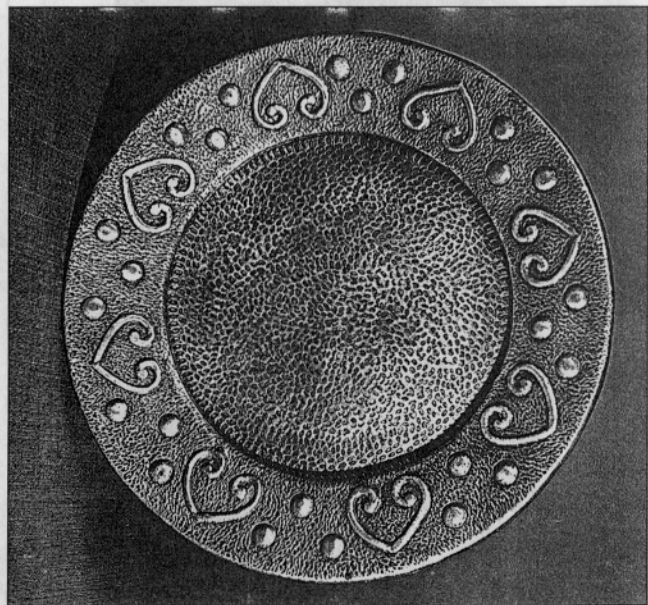

Okovje

Ura horoskop (po M. Žaberlu)

Detajl garderobne stene iz kataloga UKO, 1970

UMETNOKOVAŠKA, CIZELERSKA IN GRAVERSKA OBRT V KROPI

Stropna svetilka *košek*

Znamenji v horoskopu - *vaga* in *punčka*

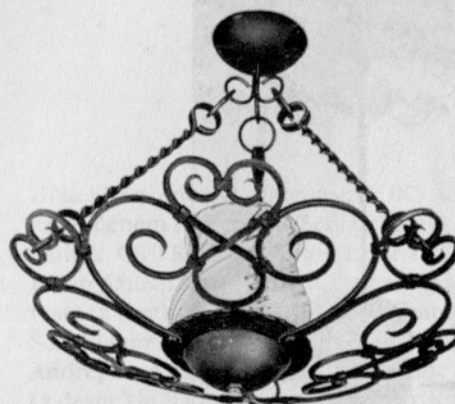
Stenska *laterna*

Lestenec na šest *ram*

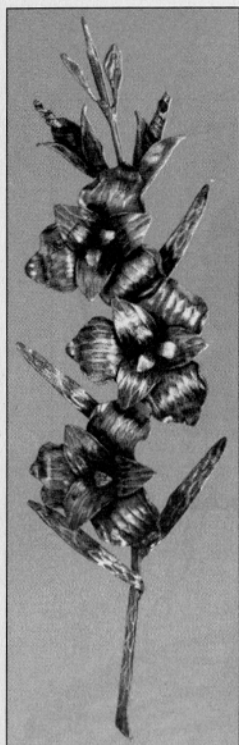

Luster/lestenec *petelin*

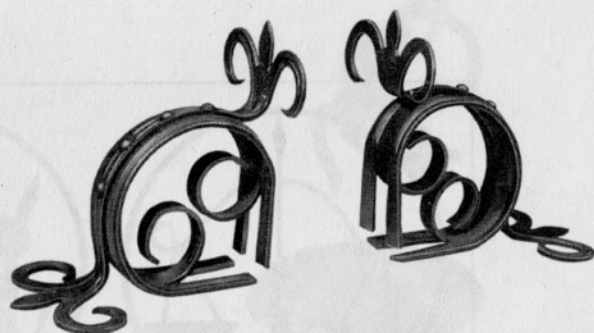

Lestenec/luster *pumpreža*

UMETNOKOVAŠKA, CIZELERSKA IN GRAVERSKA OBRT V KROPI

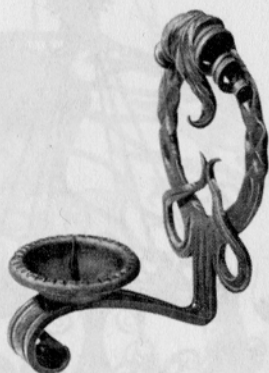

Gladiola

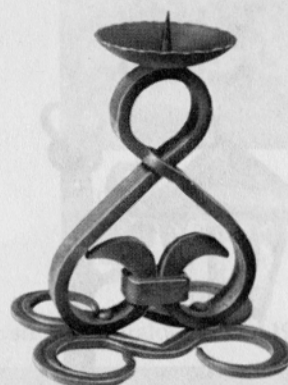

Opirač glavica

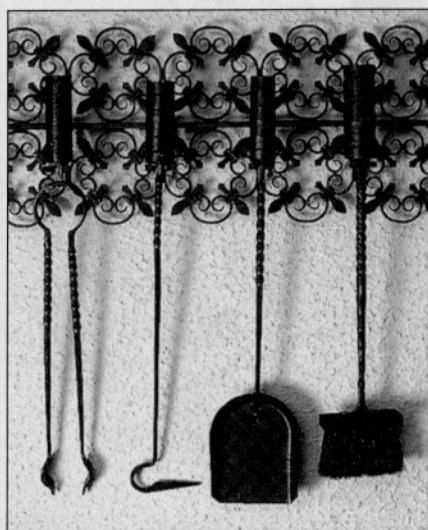
Pepelnik ritka

Stenski svečnik kodrček

Svečnik AK

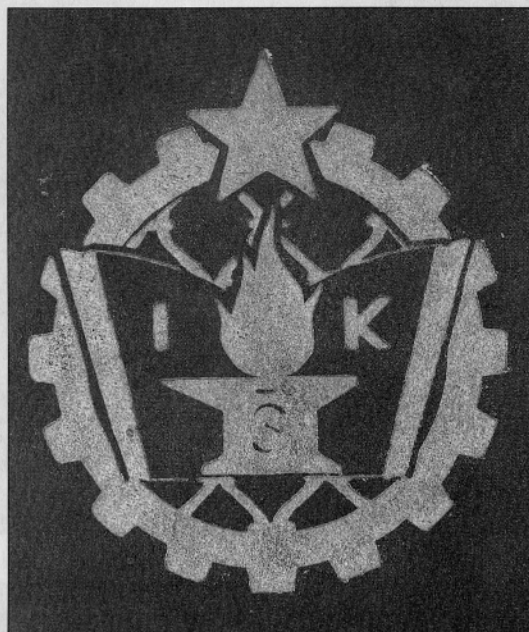
Kaminska garnitura

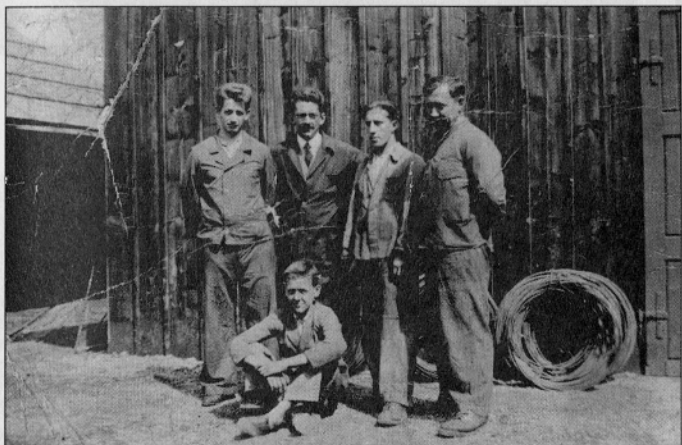
Poročni svečnik

STROKOVNA ŠOLA V KROPI

Učenci prve generacije Strokovnonadaljevalne kovinarske šole pri telovadbi z učiteljem Jernejem Praprotnikom. Čepijo (z leve): Anton Tomaževič, Franc Fister, Ciril Rozman, Filip Kavčič, Drago Zupan, Zdravko Mihelič. Stojijo (z leve): Janez Zupan, Alojz Staroverski, Jože Kokalj, Ivan Varl, Gašper Dermota, Blaž Ažman, Miha Lotrič, Ivan Kordež, Peter Zupan.

Znak Industrijske kovinarske šole (1945–1951), odtisnjen v usnju spominskega albuma s fotografijami.

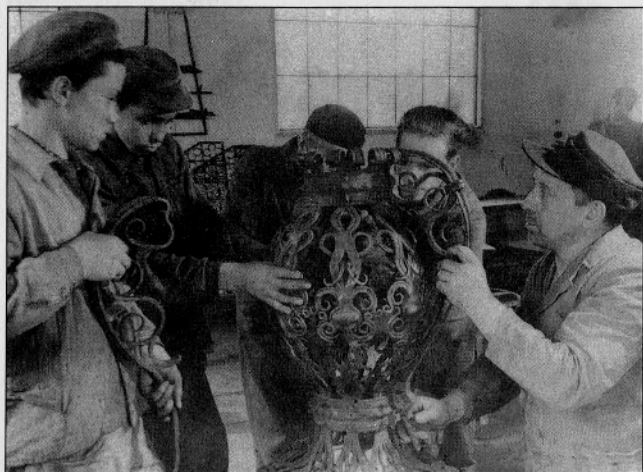
Vodja umetnokovaške delavnice Alojz Justin, dunajski učitelj Alexander Nehr, učenec Drago Zupan, Joža Bertoncely, sedi učenec Tone Čavs. Fotografirali so se v spomin na učenje umetnega kovaštva leta 1938.

Učitelji z učenci prve generacije IKŠ leta 1948 po zaključenem III. letniku. Sedijo učitelji (z leve): Janez Šmitek, Ciril Rozman, Anton Lazar, inž. Jože Bandel, Justin Ažman, Tone Šmitek, Janez Zupan-Radko. 2. vrsta (z leve): Joža Rešek – Jakon, Tomaž Lazar, Slavko Šolar, Janez Štalc, Janko Peternelj, Zdravko Berce, Andrej Resman, Janko Pogačnik, Franc Šolar. 3. vrsta (z desne): Miha Berce, Anton Zupan, Karl Gašperin, Šlibar Jože, Vinko Jerala, Zdravko Štular, Marjan Šolar, Tadej Lazar. Manjka Franc Varl.

STROKOVNA ŠOLA V KROPI

GRAVERSKA OBRT V KROPI

Učni mojster Joža Bertoncely (skrajno desno) z učenci tretjega letnika umetno kovaške stroke, šol. leto 1950/51.

Učenci umetnokovaške stroke IKŠ Kropa v šol. letu 1950/51. 4. vrsta je tretji letnik: Peter Pesjak, Urh Zupan, Zdravko Štalc, manjka Milan Žaberl. 3. vrsta je drugi letnik: Davorin Bratuš, Jože Dobre, Franc Kapus, Zdravko Petrač. 2. in 1. vrsta je prvi letnik: Adam Kržišnik, Franc Kordež, Franc Varl, Kuko Ibrahim, Joža Gartner, Pekič Milan, Berghaus Fran, Jevšek Martin.

Učenke in učenci graverske in cizelerske stroke Šole za umetno kovinarstvo okrog leta 1953. Sedijo: Adam Petrač, Gregor Šolar, Nace Žbontar, Bernard Gašperšič, Kozma Gašperšič. Stojijo: Albina Nardin, Francka Štalc, Magda Peternelj, Eva Kržišnik, Draga Jeraša, Tilka Habjan.

Nakit – broške, vajeniška vaja za učenke cizelerske stroke Šole za umetno kovinarstvo (1951-54); izdelane so iz srebrne pločevine.

MED OBUJANJEM SPOMINOV IN RAZISKOVALNIM DELOM: ŠTUDIJSKI KROŽEK

Predavanje arheologa Andreja Valiča

Predavanje arheologinje dr. Verene Vidrih Perko - Železo v antiki

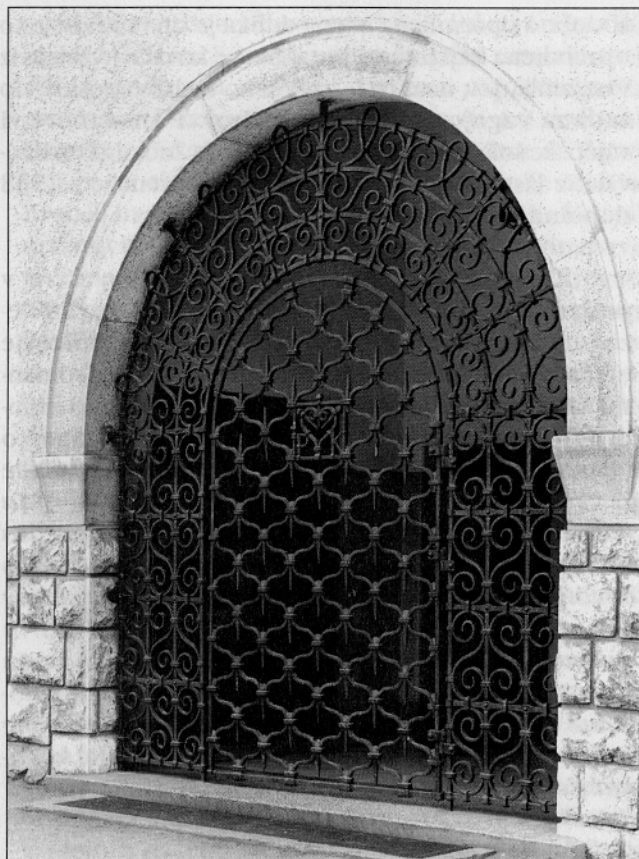
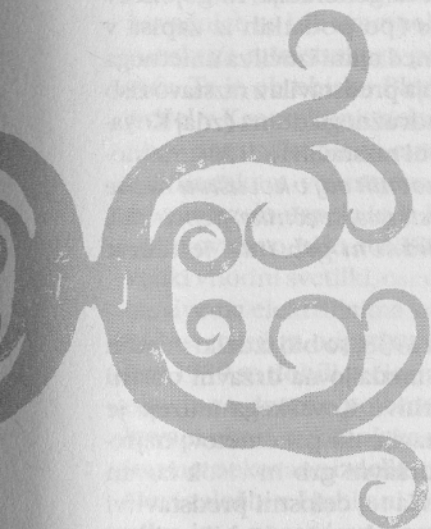
Obisk študijskega krožka na razstavi Danila Fürsta, Ljubljana, november 2000

Na razstavi

Utrinek s srečanja študijskega krožka

Saša Florjančič

UMETNO KOVAŠTVO V KROPI

(1901 - 1991)

PRED ZADRUGO

V dobi fužinarske Kroe umetno kovaštvo ni bilo samostojna obrt kot je bilo to značilno za cehovsko organizirana mesta. Skoraj poltisočletna proizvodna usmerjenost naselja je bilo množično izdelovanje žebeljev, ki se je ob postopnem prehodu na strojno delo v prvi polovici 20. stoletja razvilo v vijačno industrijo. Posamezniki so sicer obvladali tudi umetno kovaštvo in so opravljali razna občasna naročila (o tem priča tudi razno kovano okrasje na kroparskih hišah), a se v tej kovaški panogi še niso specializirali. Med najstarejšimi umetnokovaškimi izdelki na zunanjščinah kroparskih hiš so protipožarne polknice iz kovane pločevine, s pločevino obita vrata, v kamnite okenske okvire vdelane mreže, vratna nasadila, tolkala in okovje ključavnic. Oblikovno se ti izdelki zgledujejo pri gorenjskemu baročnemu izročilu.

ZADRUŽNA UMETNA KOVAČNICA

Prvi poskusi uvajanja umetnega kovaštva v zadrugi proizvodni program se prekrivajo z začetki načrtnega izobraževanja zadrugskega delavstva že v prvih letih obstoja zadruga. Leta 1901 sta se mlada

delavca Ignac Blaznik in Ivan Zupan, naslednje leto pa še Valentin Šolar, ki je bil tovarniški obratovodja in med leti 1904 in 1919 tudi zadrugi načelnik, udeležili večmesečnega tečaja Obrtno-pospeševalnega urada ministrstva za trgovino na Dunaju (Gewerbeförderungsdienst des k.k. Handelsministeriums). Medtem ko sta prva dva na Dunaju izučila za umetna kovača, je Šolar tam obiskoval ključavničarski mojstrski tečaj.¹ Čeprav ni bil umetni kovač, naj bi prav po njegovi zaslugi nato v Zadrugi nastal prvi oddelek za umetno kovanje.² Vendar pa je v tej delavnici prevladovalo bolj "umetno ključavničarstvo z uporabo pile in varilne tehnike," širše pa se dejavnost še ni razmahnila.³ Dokumentiranih umetnokovaških predmetov iz te dobe žal ni.

Strokovne podlage za razvoj umetnega kovaštva je nato 1936 prispeval takratni zadrugi ravnatelj Jože Gašperšič. S široko razgledanostjo in čutom za umetnost je zbral potrebno študijsko gradivo, zlasti o zahodnoevropskem stilu v tej kovaški panogi, in pripravil tudi materialne pogoje za razvoj dejavnosti. Osnovni namen je bil poudariti ustvarjalno moč sposobnih kroparskih kovačev nasproti množični proizvodnji, ki pa je v zadrugi prevladovala.⁴ Po letu dni priprav je bila v prizidku obstoječega tovarniškega obrata, imenovanega "Fužina", konec leta 1937 odprta prva takšna kovačnica. Delavnica je bila za tisti čas

sodobno opremljena, njena odlika je bila tudi bogato opremljena knjižnica. Prve umetne kovače je zajela iz vrst žebjarjev, nato pa je združno vodstvo poskrbelo tudi za vzgojo strokovnih kadrov. Po ustanovitvi vajenske šole za ključavničarje, ki jo je Zadruga vzdrževala iz lastnih sredstev, so šolski program leta 1938 dopolnili z oddelkom za umetno kovaštvo.

Zadruga ob uvajanju umetnega kovaštva v proizvodnem programu ni izhajala le iz domače železarske tradicije. Že pred odprtjem kovačnice je ravnatelj Jože Gašperšič na podlagi študija tuje (romanske in germanske) in domače literature dne 23. novembra 1937 izpeljal predavanje s skioptičnimi slikami o umetnem kovaštvu po Evropi. Na predavanju je mlade kovače opozoril: *"Resnična umetnost le nerada posnema preminule oblike in želi iz svojega časa ustvarjati. Tako je tudi v umetni obrti. Treba se bo čuvati pred golim posnemanjem tako starih slogov kakor tudi takozv. narodnih motivov. Od starih načinov in oblik pa se moramo učiti kljub temu, in sicer tega, kako so reševali razna tehnična, izdelovalna vprašanja. V kovaški obrti so nekdaj in bržkone v obilnejši meri obvladali vsakovrstne načine kovanja. Zato se je treba ob starih spomenikih učiti novega dela."*⁵

Delavnica je pred začetkom vojne imela 9 delavcev: mojstra, pomočnika, risarja in 6 vajencev. Po več virih je moč povzeti, da so v umetni kovačnici delali do 1943: Alojzij Justin, Joža Bertoncelj, Drago Zupan, Milan Gašperšič, Janko Leš, Tine Staroverski, Peter Zupan, Štefan Skalar, Marjan Pretnar, Janko Koselj.^{6,7} Prvi mojster delavnice je spomladi 1938 postal združni član Alojzij Justin, ki se je v Kropo priselil iz bližnjih Otoč. Čeprav ni bil domačin, je bil kot izučen stavbni ključavničar najprimernejši za to delovno mesto, poleg tega se je že izkazal kot sposoben delavec.⁷ Mesto risarja je prevzel Joža Bertoncelj, ki je bil v zadrugi sprva delavec pri stiskalnicah vijakov in žebjar. Kot samouk se je poskušal v različnih slikarskih tehnikah, pri snovanju novih umetnokovaških izdelkov pa mu je bil v veliko pomoč tudi risarski tečaj, opravljen pri arhitektu Francetu Tomažiču v Ljubljani.²

Teoretični pouk so vajenci imeli v kovinarski šoli, praktičnega pa v kovačnici. Prvih nekaj mesecev jih je v delavnici učil mojster Valentin Šolar, ki je že imel nekaj znanja iz časa prvih združnih poskusov uvajanja umetnega kovaštva. Da pa bi pridobili ustrezno tehnično znanje, so se sprva dogovorili z Rudolfom Wernerjem, ključavničarskim mojstrom z Dunaja; ker je ta odpovedal, so se nato obrnili na Alexandra Nehra, prav tako z Dunaja. Ta je poleti 1938 v Kropi prebil 7 tednov in tedaj močno izpopolnil tehnično znanje kovačev v umetnokovaški delavnici.⁷ Dunajski mojster je kovačnico opremil z najpotrebnejšim orodjem in naučil kovače, kako se le-to izdeluje in uporablja. Pravilo kovačev, da si vsak sam izdelava potrebno orodje, v podjetju UKO velja še zdaj.

Ko se je leta 1938 prva generacija 16 gojencev strokovne kovinarske šole (po podatkih iz zapisa v Zadrugarju se je šele eden med njimi izučil za umetnega kovača⁸) ob zaključku šolanja predstavila z razstavo risb in izdelkov v šolski sobi Zadrúžnega doma (zdaj Kovaški muzej), so v posebni sobi razstavili tudi že umetnokovaške izdelke; *"poleg osnovnih vaj v kovaštvu razne predmete, kakor mreže, lestence, svečnike, pepelnike, kurilne garniture, lep državni grb itd."* je takrat poročal Slovenec.⁹

Še istega leta, oktobra 1938, so bili izdelki mladih kovačev nagrajeni z zlato medaljo na državni obrtni razstavi v Beogradu.⁷ V arhivu Kovaškega muzeja je ohranjen seznam 50 razstavljenih predmetov; najreprezentativnejša sta bila državni grb in visok kovan nagrobnik s podstavkom. Na tej celostni predstavitvi združne umetnokovaške delavnice je bilo videti največ svetil (različno zahtevni svečniki in stropne svetilke, lestenci), potem nekaj mrež, razpelo, kaminsko garnituro, nekaj pohištvenega okovja (kljuke, spone, tolkalo) ter drobnih uporabnih predmetov (pepelniki). Razstavljenih je bilo tudi nekaj poskusov oblikovanja malih železnih plastik, to je več živalskih figur (konjiček, kozorog, pepelnik hrt), sicer pa je bil v krašenju večjih svečnikov in lestencev z rastlinskimi motivi viden vpliv dunajskega učitelja Nehra (lestenec grozd, lesteneč nagelj, svečnik trta).¹⁰ Izdelki so delovali lahko tno, večidel so bili izdelani iz paličastnega železa z okroglim prerezom.¹¹

V podjetju UKO Kropa se je ohranil popis 400 starih načrtov umetnokovaških izdelkov, ki ga je kot risar načrtovalec izdelal Joža Bertoncelj.¹² Po večini gre za Bertonceljeve risbe, v posameznih primerih pa so to načrti dunajskega učitelja Alexandra Nehra, arhitektov Domicijana Serajnika, Tomaža Štruklja, Ivana Pengova, Franceta Tomažiča in Danila Fürsta ter nekaj risb po nemškem vzorcu. Čeprav seznam najverjetneje ni popoln, pa pokaže strukturo izdelkov umetnokovaške delavnice v prvih letih njenega delovanja. Popis zajema risbe masivnih in bogato krašenih lestencev, skromnejših obesnih in stenskih svetilk, latern, namiznih svetilk in svetilk za nočno omarico, talnih svetilk, večnih lučk in nagrobnih svetilk, stenskih in namiznih svečnikov, pohištvenega okovja (spone za vrata, polkna, omarna vrata, ročaji in ščiti za omare, spone za skrinje, kovane karnise, kljuke in ščiti za vhodna in notranja vrata, obešalne kljuke, trkalca za vrata), drobnih uporabnih predmetov (pepelniki, opirala za knjige, obešala za cvetlične krogle, kropivčki), kovanih mrež za okna in vrata, okvirjev za ogledala, kaminskih garnitur (orodje in rešetke), stojal za dežnike, čajnih mizic, razpel in nagrobnih križev in celo votivnih figuric (prašiček, govedo, žena). Reprezentativnejši kosi so bili izdelani po naročilu in so jih v evidenci vodili z imenom naročnika: npr. viseča svetilka - Legat Lesce, svetilka, kandelaber, stenski svečnik, spone, nasadila in kljuke vrat za graščino v Radovljici, stenski lesteneč, stropna in stebriščna svetilka Cvetković, okovje za omaro - Savnik Radovljica, mreže za g. Zabreta, mreža cerkvenih vrat v Poljanah...

Med prvimi večjimi naročili zadružne umetne kovačnice so bili umetnokovaški predmeti za jugoslovanskega ministrskega predsednika Dragišo Cvetkovića. Ta je ob obisku Bleda junija 1939 prav posebej prišel v Kropo kupiti nekaj kovanih izdelkov, nekaj pa jih je nato odkupil na razstavi kroparskih izdelkov na ljubljanskem velesejmu (3.–12. junij 1939), ki je nasploh zelo uspela in je kovačnici veliko obetala.⁷ Za Cvetkovićevo hišo v Niški Banji so nato izdelali dve veliki vhodni svetilki, osem stenskih svečnikov s tremi oz. dvema električnima svečama, kaminsko garnituro in šest mrež za odprtine v podpornem zidu.¹³ Konec leta 1939 so dobili večje naročilo za izdelavo kovanega okovja za dvorne poletne hiše, tedaj so izdelali tudi kovani okras nekdanjega dvorca na Pokljuki. Zadruga je umetnokovane izdelke prodajala tudi komisijsko: pri Novi založbi v Ljubljani, pri tvrdki Grkavac v Dubrovniku in s posredovanjem dr. Marjana Wolfa v Beogradu.⁷

Komaj rastoč kovaški podmladek je kmalu zajela druga svetovna vojna. Tedaj so že bila končana pripravljala dela za zgraditev nove delavnice. Gradnjo je nato preprečila vojna, pa tudi sicer za takšno poklicno usposabljanje še ni bilo večjega zanimanja. O delovanju kovačnice med vojno ni dokumentacije, arhitekt Danilo Fürst pa se spominja, da so tu po njegovih načrtih skovali precej izdelkov, med drugim tudi veliki lesteneč v avli kranjske občinske stavbe leta 1942.¹⁴ Mojster Alojz Justin je vodil delavnico do oktobra 1941, ko je bil aretiran in odpeljan najprej v Begunje, nato pa v Dachau in Berlin, kjer je 1945 tudi umrl. Namesto njega je nato delo mojstra prevzel Janko Koselj, stavbni ključavničar, doma s Spodnje Lipnice. Delavnica je delovala verjetno do 1943, ko je tudi Koselj odšel v partizane.⁶ Med 50 Plamenovimi delavci, ki se iz vojne niso vrnili, je bilo kar 7 kovačev, poleg mojstra Justina še Milan Gašperšič, Janko Leš, Tine Staroverski, Drago Zupan, Peter Zupan, za posledicami vojne je kmalu umrl tudi Anton Čaus, skupaj torej 8 mož, povečini mladih in komaj dobro izučenih.¹⁵

V OKVIRU PLAMENA (1945–1956)

Od prvih delavcev iz zadružne umetne kovačnice so preživeli vojno le Joža Bertoneclj, ki je bil med vojno v Avstriji in Nemčiji in se tam še izpopolnil v kovanju, mojster Janko Koselj, poznejši mojster Štefan Skalar in Marjan Pretnar. Jože Gašperšič navaja, da je Joža Bertoneclj, potem ko se je jeseni 1945 vrnil v Kropo, moral tako rekoč sam obnoviti delavnico, novi delavci pa, ker niso imeli veselja za tako delo, sprva niso obstali. Šele 1947 je dobil dva mlajša delavca, 1948 so se začeli prijavljati tudi novi vajenci (do 1951 vključeni v Industrijsko kovinarsko šolo).⁶

O delovanju umetnokovaške delavnice v prvih dveh povojnih desetletjih je ohranjenih le malo dokumentov. Tisti, ki so se ohranili, govorijo o velikem

prizadevanju domačinov, predvsem Jožeta Gašperšiča in Joža Bertoneclja, ohraniti in dvigniti raven kroparskega umetnega kovaštva, pri tem naj *„obseg Uko proizvodnje izhaja iz potreb kraja, ki naj ima ljudi doma in ki naj tudi uspeva in raste.“* Dne 11.7.1949 je Kropo obiskal minister za industrijo dr. Marijan Breclj in podprl razvoj umetnega kovaštva v Kropi z ustanovitvijo posebne šole za umetno kovinarstvo, umetna kovačnica pa naj bi se razširila in kadrovsko okrepila. Na sestanku o napredovanju umetnega kovaštva v Kropi dne 29. julija 1949 v Kropi so se sestali pomočnik ministra za industrijo Ljudske Republike Slovenije ing. Janko Kolar, zastopnik Glavne direkcije kovinske industrije Vladimir Veber, direktor ljubljanske Šole za umetno obrt Mirko Šubic, zastopnika podjetja DOM Freyer in ing. arh. Miha Osolin, direktor Plamena Lojze Koder, komercialni ravnatelj Plamena Jože Gašperšič, upravnik IKŠ Ludvik Šmitek in Joža Bertoneclj. Pogovarjali so se o prostorskih rešitvah, pridobivanju naraščaja, risanju osnutkov, organizaciji in programu proizvodnje. Poleg kovanja v ognju oz. obdelave železa so predvideli tudi graviranje in cizeliranje oz. uporabo tudi drugih kovin in litin, zato so poleg tega, da so načrtovali večje število vajencev umetnih kovačev, govorili tudi že o pridobivanju deklet kot vajenk za graverstvo in cizelerstvo. V idejnih načrtih za novo umetnokovaško podjetje, ki naj bi se največ v treh letih izločilo iz Plamena, je bilo predvidenih kar 120 delovnih mest, nastalo in razvijalo naj bi se v tesni povezavi z ministrstvom za industrijo in prosveto, pomoč pri risanju osnutkov bi dobili predvsem v Šoli za umetno obrt v Ljubljani. Podjetje naj bi v svoje okvire prevzel DOM ali ministrstvo za prosveto oz. Šola za umetno obrt, še najbolje pa ministrstvo za industrijo.¹⁶

Brecljev predlog ni bil uresničen, kljub temu pa je bila ta pobuda za kraj pomembna: Jože Gašperšič je dosegel ustanovitev posebne Šole za umetno kovinarstvo s kovaškim, graverskim in cizelerskim oddelkom. Šola je delovala od 1951 do 1954, na njej se je izučila številčno močna, pa tudi teoretično in praktično zelo dobro podkovana generacija umetnih kovačev, graverjev in cizelerjev (več v članku Tatjane Dolžan Eržen o kovinarski šoli v Kropi).

Delo kovačnice, ki je bila v prvih povojnih letih še vedno v prizidku t.i. fužine, so ovirale slabe delovne razmere, prostori so bili neprimerni in na več lokacijah. Konec leta 1949 so z adaptacijo stare žebjarne, vigenjca Pana, pridobili novo, a še vedno zasilno proizvodno delavnico. Leta 1951 je tu delalo 10 izučenih kovačev, ob njih pa še okoli 10 vajencev.¹⁷ Prvi mojster povojne umetne kovačnice, ki je svojo pot nadaljevala v okviru Plamena, je bil Joža Bertoneclj, vajence pa je poučeval tudi praktično delo in kovaško tehnologijo. Po njegovem odhodu na Metalurški inštitut v Ljubljano ga je okoli 1951 zamenjal Janko Koselj.³ Dne 1.8.1951 je v okviru Plamena začel delati tudi graversko-cizelerski odde-

lek, pred tem so potekali strokovni tečaji risanja, modeliranja in tolčenja bakra.¹⁷ Graverske vajence je poučeval Pavle Uršič, cizelerske pa Marija Lindtner.¹⁸

Ob slovesnostih ob odprtju Kovaškega muzeja dne 29.6.1952 se je z razstavo po prvem letu delovanja predstavila tudi že Šola za umetno kovinarstvo: *“Nedeljskim slovesnostim je dala svojstven pečat tudi razstava učencev Šole za umetno kovaštvo... Kot umetni kovači Kroparji že slovijo, zato okusni lestenci na razstavi niso presenečali, nedvomno pa bodo Kroparji zadobili sloves tudi kot graverji, saj so intarzije srebra v lične bakrene škatlice prave umetnine. Le na bakrenih tolčenih izdelkih je čutiti, da so to prvi začetki ...”* je takrat poročal Gorenjski glas.¹⁹ Že tedaj je kot risar oz. oblikovalec nase opozoril absolvent ljubljanske Šole za umetno obrt (na njej končal šolanje 1951), zdaj priznani arhitekt Marjan Gašperšič.

Nad razvojem oddelka za umetno kovinarstvo je še vedno bdel Jože Gašperšič. Po njegovi zaslugi so izdelke, kovaške ter graverske in cizelerske, začeli načrtno fotografirati. Tako je po letu 1949 začel nastajati bogat slikovni arhiv, ki ima zdaj veliko dokumentarno vrednost. Arhiv so sistematično dopolnjevali nekako do 1970, njegov najboljše del je gradivo med leti 1949 in 1960, ko je bilo zasnovanih tudi največ novih izdelkov.

Iz cenika izdelkov za leto 1952 je moč razbrati, da se je standardni program Plamenovega oddelka za umetno kovinarstvo že razdelil na kovaški in graversko-cizelerski del. Med kovanimi izdelki je bilo največ svetil (svečniki, laterne, stenske in stropne svetilke, lestenci), zato so jih vodili posebej, drugo rubriko so sestavljali vsi drugi kovani izdelki (pepelniki, opirala za knjige, obešalca za cvetlične krogle, kaminske garniture in košare za drva, okovje za steklene vazice, sponke in kljuke za vrata, male plastike).²⁰ V splošnem lahko rečemo, da z izjemo lestencev to niso bili zelo težki, masivni izdelki: takšno naravnost je narekoval trg. Večino izdelkov je namreč odkupil DOM, pa tudi prostorska utesnjenost delavnice večjih izdelkov ni dopuščala. Med izdelki je bilo še mnogo Bertoncjevih zasnov, še več jih je nastalo na novo po zamislih Marjana Gašperšiča. Prvo povojno desetletje je bilo v oblikovnem smislu za kroparsko umetno kovaštvo odločilno, saj je bilo tedaj zasnovanih največ izdelkov, ki so še zdaj izrazito prepoznavni in kot taki tudi označujejo kroparsko umetno kovaštvo. Zanj so značilni masivni izdelki iz polnega paličastega železa, ki so bogato razčlenjeni (zaviti, pretaknjeni, oblikovani v spirale, storže), mnogokrat pa oblikovani v živalske in človeške figure.

Kovači in vajenci tovarniške strokovne šole so se že 1954 dokazali doma, v masivni kovani opremi novozgrajenega Sindikalnega doma v Kropi (dom so Plamenovi delavci zgradili sami, z udarniškim delom).

Velike okenske mreže in velika vhodna kovana vrata, vdelana v prav tako kovani portal, so skovali po načrtu arh. Strajnarja, masivni lestenc v dvorani pa po načrtu Marjana Gašperšiča. Tudi kasneje so s svojimi izdelki večkrat zaznamovali Kropo (spomenik NOB, javna razsvetljava, kovana ograja na Placu, mrliška vežica, kovani napisi na ambulantni in lekarni...). O večjih naročilih iz časa pred osamosvojitvijo podjetja ni poročil, kovači se spominjajo le kovane ograje za Tartinijev spomenik v Piranu, ki so jo izdelali iz železa po vzorcu prejšnje (ta je bila iz bron in so jo pretopili za topove).²¹

Za znane naročnike so delali zlasti veliko lestencev, od tistih manjših pa do zelo težkih, masivnih za dvorane in poslovne prostore (največji lestenci so merili 120 cm v premeru in so tehtali do 30 kg). Pri izdelavi lestencev so izhajali iz osnovnih oblik, te so nato s številnimi možnimi izpeljankami prilagajali okusu in cenovnim okvirom naročnika; lestencev nikoli niso risali v celoti. Drugače je bilo pri izdelavi drobnih okrasnih in uporabnih predmetov - izdelki v teži in obliki niso smeli odstopati, kovači so morali izdelati po več deset ali celo več sto enakih kosov. Pretežni del teh manjših predmetov, zlasti veliko svečnikov, pepelnikov, obešalca za cvetlične krogle, manj pa latern in lestencev, so izdelali za DOM, ki je do sedemdesetih let odkupil nekaj več kot dve tretjini proizvodnje.²¹ Njihovi izdelki so tako sestavljali pomemben del ponudbe podjetja DOM, saj so bili v petdesetih letih med spominki najbolj iskani prav kroparski,²² poleg teh je bilo v Kropi precej izdelkov narejenih tudi po zasnovah oblikovalcev podjetja DOM. To jih je prodajalo na domačem trgu, izvozilo pa jih je le malo, v glavnem v Švico.

Tudi v graversko-cizelerskem oddelku je tedaj nastalo veliko oblikovno dognanih izdelkov; po zamislih Marije Lindtner, Marjana in Janeza Gašperšiča ter Pavla Uršiča (vsi diplomanti ljubljanske Šole za umetno obrt: Lindtnerjeva smer cizelersko, Uršič in Janez Gašperšič smer graverstvo, Gašperšič končal šolanje 1955) so se vajenci preizkušali v obdelavi bakrene in srebrne pločevine ter medenine. Iz bakrene in medeninaste pločevine so nastajale lične škatle in šatulje za nakit, cigaretnice, razni okrasni krožniki, skleda in cvetlični lonci, pa tudi pepelniki, vaze in obešala za cvetlične krogle, iz srebrne pa razne broške, obeski in sponke za pasove. Največ so uporabljali medenino in manj bakreno pločevino (baker je bil takrat zelo drag, celo dražji od srebra), ki so ju obdelali s cizelerskimi postopki klepanja oz. tolčenja (nari-vanje, kotlenje, krčenje, ravnanje, sločenje, stopničenje) in nato še kemično obdelali, patinirali in polakirali. Med motivi na teh izdelkih so prevladovala razne pletenice, mnogo pa je bilo tudi rastlinskih vzorcev in živalskih figur. Ogrodje več šatulj je bilo iz orehovega lesa, vanj so bile vdelane patinirane medeninaste ali bakrene ploščice, ki so bile tavširane s srebrom (intarzija), v posameznih primerih so barv-

ne kovine kombinirali celo s slonovino.²³ V graversko-cizelerskem oddelku Plamena je bil v povezavi z domačo Šolo za umetno kovinarstvo zastavljen širok proizvodni program z visokimi estetskimi merili, žal pa so bili to zaradi zamudnega in natančnega ročnega dela za takratne tržne razmere često predragi izdelki (tudi te je še največ odkupoval DOM). Po naročilu so iz bakrene pločevine izdelovali tudi pokale.

SAMOSTOJNO PODJETJE

Nasproti osnovni dejavnosti Plamena, ki se je vedno bolj specializirala v vijačno industrijo, je v delu umetnokovaške delavnice vse bolj prihajala do izraza specifična proizvodnja v majhnih serijah, pri kateri je prevladovalo ročno delo, zato je bila ocenjena kot premalo rentabilen obrat. Že leta 1949 je bilo jasno, da se bo umetna kovačnica, potem ko bodo dane možnosti, ločila od matičnega podjetja. Jože Gašperšič je takrat zapisal: *"Plamenovi tovarni vijakov in žebeljavi ni umetna kovačnica prav nič potrebna, po programu in načinu vodenja ji je tuja, zaradi odvzemanja prostora, kadrov in pozornosti bi ji morala biti celo neljuba. Plamenovo vodstvo ne more posvečati umetni kovačnici iste skrbi, ker je njena proizvodnja po vrednosti (ca. 1%), posebno pa po količini (ca. 0.6%) premalenkostna. Vse to kaže na potrebo ločitve..."*²⁶

Plamenova uprava je zato delavcem v kovačnici predlagala novo podjetje, ki naj bi si izbralo svojo lastno proizvodnjo in poslovno usmeritev. Tako se je 18.2.1956 tudi odločil takratni delovni kolektiv umetnokovaškega in graverskocizelerskega oddelka v Plamenu. Delavski svet Plamena je nato kot ustanovitelj novega podjetja sprejel sklep, da UKO 1.8.1956 začne samostojno obrtno dejavnost.¹⁵ Predmet poslovanja je obsegal: *"izdelovanje predmetov iz kovin in drugih snovi na obrtni način, in sicer v strokah umetnega kovaštva, graverstva, cizelerstva, pasarstva, livarstva, emajlerstva in lesostrugarstva."* Novo podjetje s sedežem v Kropi je dobilo ime *Umetnokovinska obrt Kropa*, uradna kratica UKO.²⁴ Njegov upravitelj je postal Ludvik Šmitek, podjetje je vodil do 1977. Ob ustanovitvi je imel UKO okrog 30 delavcev (L. Šmitek navaja 31 delavcev, ki so dali soglasje k ustanovitvi¹⁵), po večini izučenih v Industrijski kovinarski šoli oz. Šoli za umetno kovinarstvo v Kropi, nekaj jih je bilo tudi diplomantov Šole za umetno obrt v Ljubljani. To je bilo takorekoč še čisto "kroparsko" podjetje, saj je bila večina zaposlenih doma iz Kroke. Tudi pozneje se valovi priseljencev, ki so v tem razvijajočem se industrijskem kraju iskali zaposlitev, podjetja nikoli niso bistveno dotaknili. Število zaposlenih se je kasneje nekoliko povečalo, povprečno jih je bilo okoli 45, največ 49 leta 1981 (brez vajencev).²⁵ Kolektiv je bil pretežno moški (razmerje med zaposlenimi moškimi in ženskami 4 : 1) in se je (brez delavcev v upravi in splošni službi - teh je bilo

vedno zelo malo) delil na delavce v umetni kovačnici in na delavce v graversko-cizelerskem oddelku. Umetno kovaštvo je bilo v podjetju vedno nosilna dejavnost, po številu zaposlenih (dve tretjini proizvodnih delavcev) in po ustvarjenem dohodku.

Čeprav je bila zamisel Jožeta Gašperšiča, da bi se kovači organizirali v zadrugi zaradi skupnega nastopa na trgu (kovači naj bi dobili nakovala in delali doma, UKO bi zanje sprejemal naročila, izdelki bi se vračali nazaj),²⁶ je pravzaprav šlo za težnje po združitvi obrtne dejavnosti v skupnem podjetju v družbeni lasti. S tem je bila omejena tudi zasebna pobuda.

Podjetje je začelo delati v starih prostorih, v leseni kovačnici, opuščenem vigenjcu Pana in predelnem hlevu, nato pa si je zgradilo nove prostore. Leta 1961 so na istem mestu začeli graditi novo delavnico z upravno stavbo oz. graversko-cizelersko delavnico. Pri gradnji novih prostorov je bilo precej udarniškega dela (da bi dobili zidno opeko, so udarniško podrli Konsum - stavbo, ki je pomenila ozko grlo v Kropi, saj je stala med delavnico in sedanjim muzejem, zdaj tu poteka osrednja prometnica skozi naselje), podjetje je gradilo brez posojil, z znižanimi osebnimi dohodki. Do 1964, ko so bila gradbena dela končana, so proizvodnjo začasno prenesli v nekdanjo občinsko klavnico (zdaj Kropa 83a), uprava in izložba podjetja pa je bila sprva v nekdanjem internatu (te stavbe ni več), pozneje pa v pritličju Klinarjeve hiše (zdaj muzej, Kropa 10).¹⁵ Kljub novim prostorom, stisnjenim na opek pas med Kroparico in cesto, pa se je podjetje kmalu čutilo utesnjeno, v začetku osemdesetih let so bili izdelani celo načrti za širitev dejavnosti na druge lokacije, ki pa pozneje niso bili realizirani.²⁷ Dejansko je bila prostorska omejenost glede na spomeniško zaščiteno starega trškega jedra Kroke za podjetje prej ovira kot prednost.

Podjetje je bilo v naslednjih dveh desetletjih dokaj uspešno in je še utrdilo sloves, čeprav je bilo že 1959 v časopisu TT zapisano: *"UKO se je povsem skomercializiral. Delajo po naročilih, nekaj za zalogo - predvsem za tujce, ki v turistični sezoni obiskujejo Kropo, za domačo prodajo prek podjetja DOM, in prav malo za izvoz. Komercialna stran zavira kreativnost, kovači le neradi delajo po deset, petdeset ali več enakih kosov (Jože Gašperšič) ... Norma ubija polet in fantazijo. V današnjem UKO ni nobenega risarja. Tudi s kadri bo težko: umetno kovaštvo zahteva fizični napor, veselje in potrpljenje, ne le samo obrtne spretnosti (Joža Bertoncelj) ... UKO premalo poskuša. Nimajo pravih prijemov, kot na primer v Švici, kjer uvajajo nove oblike in rešitve s pomočjo raznih oksidov, praskanega železa in podobno (zastopnik DOMa Freyer)."*²⁸

ŠESTDESETA IN SEDEMDESETA LETA

Po odhodu Marjana Gašperšiča 1958 sta mesto risarja oz. oblikovalca za kovane izdelke prevzela Milan Žaberl, po 1975 pa Adam Kržišnik, ki sta bila tudi sama kovača. Posamezne izdelke so zasnovali tudi drugi kovači, saj so to sposobnost morali dokazati že v šoli z diplomskim delom. Med arhitekti, po katerih načrtih so kovali, se kovači spominjajo predvsem Danila Fürsta in Vlasta Kopača. Mojster umetne kovačnice je bil do 1966 Janko Koselj, sledili so mu Štefan Skalar, Zdravko Petrač in Zdravko Štalc. Mojstra graversko-cizelerskega oddelka sta bila Janko Berce in nato Janez Gašperšič,¹⁵ izdelke iz tolčenega bakra je snoval oblikovalski tehnik Franc Murko. Podjetje je do 1977 vodil domačin Ludvik Šmitek, nato pa do 1981 Karel Koželj iz Križev blizu Tržiča.

V šestdesetih in sedemdesetih letih so v proizvodnji še vedno prevladovali manjši uporabni predmeti, od kovanih izdelkov svečniki, pepelniki, stenske in namizne svetilke, opirala za knjige, pa tudi reprezentativnejši lestenci. Največji odjemalec teh izdelkov je bil še vedno DOM, ki je tu naročal tudi izdelke po predloženih načrtih. Največ sprememb je bilo v programu svetil: svečnikov, zlasti stenskih, je bilo vse manj, razširil pa se je program latern, obesnih in stenskih svetilk in nekaj manj masivnih lestencev.^{29,30,31} Podjetje je prvo desetletje svojega delovanja opremilo tudi razne reprezentančne objekte. Za hotelsko maselje Sv. Štefan v Budvi so izdelali kovane luči (laterne z morskimi motivi), dve kovani balkonski ograji in podstavke za senčnike (po načrtu Marjana Gašperšiča). V hotel predelani dvorec v Podvinu je dobil kovano ograjo, blejski grad kovano okovje, eden izmed hodnikov hotelskega kompleksa na Otočcu pa niz kovanih stropnih svetilk.²¹ Večkrat so delali tudi za Tita, med drugim za protokolarne objekte v Karadordevu, na Brdu pri Kranju in Brionih.³² Tito je večkrat obiskal Kropo, kovači se še posebej spominjajo srečanja pred t.i. Klavnico (okoli 1961), ko so se z njim tudi slikali. Za lovsko kočjo na Brdu pri Kranju so izdelali velik lesteneč, več lestencev za lovske sobe v Karadordevu, okenske mreže za Dedinje...²¹ Opremili so hotel Esplanade v Zagrebu (kovana vrata po načrtu Milana Žaberla) in gledališče v Paračinu.³ Leta 1966 so za spomenik padlim borcem in žrtvam NOB, ki stoji v osrednjem delu Kroe, na Placu, izdelali kovinske skulpture, sam marmornat spomenik pa je delo akademskega kiparja Staneta Keržiča.³³

Proizvodnja graversko-cizelerskega oddelka se je kmalu po osamosvojitvi podjetja precej spremenila. Od cizelerskih izdelkov se je skrčila predvsem na izdelke iz tolčenega bakra: velike stenske figure, pladnje, okrasne lonce, okovje steklenih garnitur za žganje, v graverskem delu pa se je okrepila in se specializirala v proizvodnjo žigov in pečatnikov: za večino jugoslovanskih pošt, službe družbenega knjigovod-

stva in banke je bilo izdelanih več deset tisoč žigov, za jugoslovanske železarnice pa številni jekleni udarni žigi (številke, abeceda), poleg tega so izdelovali še datumske žige, plombirne klešče, razne šablone in klišeje za frankirne stroje.^{3,27,31}

Med slovenskimi kupci umetnokovaških in cizelerskih izdelkov ter stavbnega okovja so bila predvsem večja trgovska podjetja in lesnopredelovalna oz. gradbena industrija: z Gorenjske Veleželeznine Merkur iz Kranja, Tehnik in Jelovica iz Škofje Loke, iz Ljubljane pa Dom, Metalka, Astra in Emona; prodaja drugje po Sloveniji je bila skromnejša.²⁷ Del prodaje je potekal neposredno naročnikom, v tem sklopu je nastalo tudi več reprezentativnejših in unikatnih izdelkov. Proizvodnja umetne kovačnice je od sedemdesetih let dalje postajala vse bolj dvotirna: poleg pravih kovaških izdelkov, to je večidel ročno izdelanih v tehnikah vroče obdelave železa (unikati ali izdelki v manjših serijah), so se vse bolj uveljavljali tudi serijski izdelki, pri katerih se je postopno večal delež strojnega dela, njihova vključitev v proizvodni program pa je bila nujna zaradi preživetja podjetja na trgu.

V Sloveniji, pa tudi na območju nekdanje Jugoslavije je bil UKO posebnost, saj ni obstajalo nobeno drugo podjetje s takšnim proizvodnim programom; so pa v podjetju izvedeli za okrog 30 obrtnikov iz vse Jugoslavije, ki so izdelovali izdelke, podobne kroparskim.²⁷ Le nekaj med njimi je bilo pravih umetnih kovačev, po večini pa so bili izdelki narejeni hladno iz tanke pločevine ali pa električno varjeni. Zato so v UKO ob koncu sedemdesetih let izpeljali akcijo za zaščito imena in od takrat so njihovi izdelki opremljeni z zlato nalepko z oznako podjetja.^{34,35} UKO je bil od Medobčinske gospodarske zbornice SRS za Gorenjsko pooblaščen kot nosilec drobnega gospodarstva v občini Radovljica in nosilec umetnega kovaštva v SR Sloveniji.²⁷ Kljub visokemu deležu ročnega dela v pomembnem segmentu proizvodnje – izdelavi kovanih in izdelkov iz tolčenega bakra – so bili obravnavani kot industrijsko podjetje, kar jim je tudi oteževalo poslovanje. Sredi osemdesetih let so začeli akcijo za oprostitev 13-odstotnega prometnega davka zaradi ročnega dela, do 1991 so dosegli oprostitev za okrog 40 izdelkov od približno 100; pri strokovni presoji je sodeloval etnolog dr. Janez Bogataj.³⁶ Podjetje je do 1988 vodil ing. Janko Pogačnik iz Besnice, nato pa do 1995 domačin Rado Zupan.

Med serijskimi izdelki je bilo največ stavbnega in pohištvenega okovja za podjetja kot so Tehnik iz Škofje Loke (z izdelavo varjenih balkonskih ograj v začetku sedemdesetih let je podjetje prebrodilo najresnejšo krizo v svojem obstoju), Jelovica iz Škofje Loke in Spačva iz Vinkovcev (mreže in okovje za vhodna vrata) in LTH iz Škofje Loke (varjene mreže za točilne pulte v "gorenjskem stilu"). Stavbno okovje je bilo do srede 70. let, ko je bilo uvedeno strojno rezanje pločevine (stiskalnice ali t.i. "štanice"), še ročno sekano: to so delale delavke v graversko-cizeler-

skem oddelku.²¹ Na jugovanskem trgu je bila večji odjemalec le Spačva iz Vinkovcev, delali pa so še za Ferimport iz Zagreba, Tehnopromet iz Beograda, Agrovojvodino iz Novega Sada in za druge. Med oskrbovalci potrebnega materiala so bile trgovine na debelo, med njimi je bila najpomembnejša Veleželeznina Merkur iz Kranja, v kateri so kupovali železo in nekatere barvne kovine. Plemenita jekla so v glavnem kupovali pri Kovinotehni Celje, nekatera jekla in orodja za graverje (sestavni deli za bančne in poštne žige) pa so tudi uvažali, vendar pa je bil uvoz v skupnem obsegu zanemarljiv.³²

Med tujimi kupci kroparskih izdelkov so bili sprva le turisti, ki so ob obisku Kroepe prišli tudi v tovarniško trgovino. Zametki izvoza segajo že v šestdeseta leta, ko so nekaj malega izvozili s posredovanjem podjetja DOM, prvi samostojni izvozni poskusi pa so povezani z italijanskim odjemalcem Cimentijem (?) okoli 1962. Zanj so izdelovali razne kovane izdelke za opremo počitniških hišic: mreže za okna in vrata, okovje, laterne in konzole za zložljive klopi, vse po načrtih njegovega arhitekta.²¹ Obsežnejši izvoz se je začel po 1970, ko se je podjetje povezalo z bavarskim trgovcem s kovanimi izdelki Horstom Klabundejem iz Anzinga pri Münchnu. Za podjetje Klabunde Kunsthandwerk so sprva delali le več deset vrst karnis po naročenih vzorcih (zaključki v obliki storžkov, rožic), nato pa se je sodelovanje močno okrepilo.²¹ Leta 1975 je s kroparskim štirikrat pretaknjenim svečnikom na naslovnici izšel bogat katalog več kot 100 artiklov iz njegovega prodajnega programa, ki je prinašal izključno izdelke, narejene v Kropi – poleg standardnih še številne nove; te je zanj zasnoval tedanji oblikovalec Milan Žaberl. Prikazoval je razna kovana garderobna obešala in garderobne stene, konzolne nosilce za police, stojala za dežnike, cvetlične lonce in časopise, ogrodja za ogledala, kaminske garniture in podobno, stenske nosilce za ključe, nosilce za steklenice, kovano ogrodje za klubske mizice in barske steklene omarice, razne mreže in njihove sestavne elemente, pa tudi kovane okvirje stenskih ur, strešne vetrnice s petelinom, celo ogrodja za gril in tudi že poštne nabiralnike. Zelo širok je bil program svetil (namizne nočne lučke, talne svetilke, številne različno oblikovane laterne, stropne in stenske svetilke ter lestenci), pogosto v kombinaciji z električnimi svečami in lesenimi dodatki.³⁷ Mnogi teh izdelkov so bili prepoznavno kroparski, drugi, zlasti program svetil, pa po okusu bavarskega trga.

Ko je Klabunde izgubil življenje v prometni nesreči, je UKO že 1976 našel drugega velikega nemškega kupca, bavarskega trgovca z umetnokovaškimi izdelki Theodorja Triebenbacherja; ta je usmerjal proizvodnjo umetne kovačnice v UKO naslednjih šest let. Vrednost tega izvoznega posla je dosegla dobro polovico vrednosti celotne proizvodnje v UKO. Podjetje TT Schmiedeeisen, ki je imelo sedež v Münchnu, sicer pa več trgovin v Nemčiji in na Nizozemskem, je imelo takrat nekakšen monopol pri prodaji umetnokovaških izdelkov v Zahodni Evropi.³⁸ Program

njegovega poslovanja pod geslom "Original Bayerisches Kunsthandwerk" je v grobem obsegal: kovane karnise, mreže, ograje in vrata, garderobne stene in stojala, ogrodje za ogledala, konzole za police, stojala za dežnike, kovane luči in svečnike, kaminske garniture, okovje za klubske mizice, stole in barske omarice, okrasna ohišja za radiatorje, nagrobne križe in laterne, razne okrasne kovane polizdelke za sestavljanje, poleg tega pa še kovane ure (tudi sončne), poštne nabiralnike, termometre, tolkala za vrata... Za izdelavo kovanih karnis je imelo svojo tovarno, sicer pa več umetnokovaških delavnic.³⁹ Zanj je delalo več močnih kovaških podjetnikov iz Nemčije (Gruber, Passau), Italije (Wolfsgruber, Bruneck), Avstrije (Grutschnig, Möllbrücke) in Madžarske (36 kovačev, ki so poslovali s posredovanjem COOPERATIVA Budapest).³⁸

Podjetje UKO je z njim sklenilo ekskluzivno pogodbo in se s tem tudi obvezalo, da ne bo prodajalo svojih izdelkov nobenemu drugemu nemškemu kupcu. Podjetje TT je imelo pravico do prodaje kroparskih umetnokovaških in drugih izdelkov pod pogojem, da te izdelke sprejme v svojo prodajno mrežo, da jih vključi v svoje prodajne kataloge in prospekte in jih razstavlja na vseh pomembnejših sejmi, npr. na obrtnem sejmu v Münchnu. Podjetje UKO je skupaj s firmo TT razvijalo tudi nove izdelke.⁴⁰ Dejansko je bila struktura izdelkov, ki jih je UKO izdeloval za to bavarsko podjetje, sorazmerno skromna: za TT so izdelali največ okrasnih elementov za zaščitne radiatorske mreže, t.i. HKV-elemente (Heizkörperverkleidung), in kovanih kljukic za obešalnike, iz standardnega programa UKO so prodajali le razna garderobna obešala in razne sestavne elemente za ograje.³⁸ Med izdelki, ki jih je UKO oz. takratni oblikovalec Adam Kržišnik zasnoval za TT, so bile predvsem razne kovane figure, npr. horoskopi in razni živalski motivi, kot so divji petelin, srnjak, čaplja, orel, fazan, konj, za stenski okras ali kot vgradni elementi za ograje in vrata. Med vgradnimi elementi za kovane okenske mreže in ograje je bilo zasnovano kovano cvetje, ki pa se na nemškem trgu v večji meri ni prijelo. Za tega kupca so vse izdelke izvozili nepobarvane. Bakrenih izdelkov so tja prodali le malo, še največ stenskih figur z živalsko ornamentiko (divji petelin). Najboljše cene so dosegali za velike kovane figure, drugi izdelki so bili vrednoteni kot serijski.^{21,38} Kljub temu je UKO v finančnem pogledu takrat uspešno posloval in tudi delavci so dobro zaslužili, še posebej tisti, ki so izdelovali zahtevnejše kovaške izdelke.

Leta 1980 je vrednost izvoza dosegla 582.774 DEM in je sestavljala več kot polovico vrednosti proizvodnje (vrednost celotnega prihodka 20.614.443 din).³² Izvoz so ovirale stalne spremembe zunanjetrgovinskih predpisov, nerealen tečaj dinarja in zmanjševanje izvoznih spodbud. Ker podjetje ni imelo zunanjetrgovinske registracije, je prodaja potekala najprej s posredovanjem Plamena, nato pa ljubljanskega podjetja Tehnoimpex. UKO je devizna sredstva potem tudi odstopal Plamenu in predvsem Kemični tovarni Podnart (ta je potrebovala devize za uvoz

kemikalij), s katerima je imel sklenjen sporazum o delitvi dela in sredstev, ter Tehnoimpexu.³² Leta 1981 je podjetje TT zašlo v notranje težave zaradi zvišanja obresti na bančna posojila in jih z zmanjšanjem zalog prevladalo na dobavitelje. Izvoz UKO, ki je bil v celoti vezan na tega bavarskega kupca, se je zato že v istem letu prepolovil na 289.906 DEM ali 34% vrednosti celotne proizvodnje.⁴¹

OSEMDESETA LETA

V začetku 80. let je UKO začel izvažati še v Avstrijo (Johan Ortner, Dunaj, Carimpex, Celovec) in na Nizozemsko (Nieuwenhuis, Rotterdam), Zvezno republiko Nemčijo (Otto Weber, Landshut) in tudi Švico (Rupp), ker se je skušal otresti prevelike odvisnosti od Triebenbacherja.⁴¹ Ta izvoz ni dosegel večjega obsega. V tujini so za nekatere izdelke dosegali celo boljše cene kot doma, med izvoznimi artikli so bili predvsem vgradni elementi za razne ograje in raznovrstno opremo stanovanj, po 1985 pa veliki kovani izveski.

Ko je po 1982 sodelovanje z ostarelim Triebenbacherjem čisto prenehalo,⁴² je vrednost izvoza stalno padala; v 1988 je znašala le še 8% celotne vrednosti proizvodnje.²⁵ Podjetje si je zelo prizadevalo za oživitev izvoza in se je predstavljalo na mednarodnih obrtnih sejmih v Münchnu in Innsbrucku, vendar pa je pridobilo le nekaj večjih vzorčnih naročil. Zelo odmevno je bilo v letih 1981 in 1982 naročilo za velika vhodna vrata za nekega šejka iz Saudske Arabije,⁴³ leta 1985 pa so si veliko obetali od sodelovanja z bavarskim podjetjem Schmiedeisen, za katerega so začeli izdelovati velike kovane izveske v obliki rib in jadrnic; te naj bi to nemško podjetje prodajalo domačim ribjim restavracijam.⁴⁴ V sredini 80. let so poskušali prodreti tudi na norveški in severnoameriški trg,⁴⁵ a brez večjega uspeha. Tudi na širšem domačem trgu je le občasno dobival večja naročila, npr. izdelavo lestencev za v hotel predelano trdnjavo v Travniku 1982⁶⁴ in izdelavo kovane ograje za samostan Gospe od Zdravja v Splitu 1987.^{47,48}

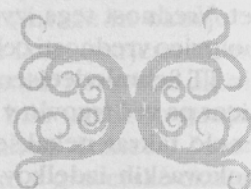
Nekaj novih kupcev so nato našli v Nemčiji in Avstriji, kamor so 1989 izvozili 16% proizvodnje.²⁵ Najpomembnejši nemški kupec je postalo podjetje Feldmann Metall und Schmiedekunst iz Nürnberga, s katerim poslujejo še zdaj. To je eno izmed štirih podjetij, nastalih po razpadu poslovnega imperija Theodorja Triebenbacherja (še podjetja v Stuttgartu, Hamburgu in Kölnu).⁴⁸ Podjetje Feldmann je v začetku devetdesetih let našlo precej kupcev v nekdanji Vzhodni Nemčiji.⁴⁹ Zanj sicer delajo horoskope in velike kovane figure (srnjak, jelen, konj, divji petelin, čaplja, riba, jadrnica),⁵⁰ ki pa ne gredo v promet tako dobro kot nekdanj, zanesljiv in reden dohodek pa jim zagotavlja z dodelovalnimi (lohn) posli: v podjetju UKO iz dostavljenega materiala izdelajo polizdelke – elemente za mreže (kovači jim pravijo "špirale"). Do osamosvojitve Slovenije so izvozni posli podjetja UKO potekali s posredovanjem Tehnoimpexa.⁴⁸

DEVETDESETA LETA

Leta 1990 so v UKO ustvarili 12.865.262 dinarjev celotnega prihodka, 89% s prodajo na domačem trgu in 9% na tujem.²⁵ Razmerje med posameznimi sklopi proizvodnje za slovenske in jugoslovanske kupce je bilo takole: več kot pol vrednosti proizvodnje je odpadlo na kovano okovje (in kovane mreže za vhodna vrata), nekaj več kot tretjino na kovane in bakrene izdelke, ostanek so sestavljali jekleni žigi in drugi graverski izdelki.⁵¹ Med lesnimi podjetji, ki so odkupovala okovje in deloma tudi mreže, je bila največji odjemalec Spačva iz Vinkovcev, sledila sta mu Jelovica iz Škofje Loke in Liko z Vrhniko. Med trgovskimi hišami, tem so prodajali okrasne kovane in bakrene izdelke, kovano okovje, pa tudi graverske izdelke, so bili največji slovenski odjemalci Merkur iz Kranja, Metalka Commerce in Metalka Trgovina, Emona TH Maximarket in Jeklotehna iz Ljubljane ter Kovinotehna iz Celja, iz drugih jugoslovanskih republik pa Ferimport Veletrgovina iz Zagreb, Metal Veletrgovina iz Banjaluke, Metalservis in Tehnopromet iz Beograda.⁵²

Razpad jugoslovanskega trga je UKO močno prizadel, saj so na njem do 1991 prodali tretjino proizvodnje: popolnoma je propadel promet z zelo močnimi odjemalci kovanega okovja in jeklenih žigov, kot so bili Spačva (Hrvatska), Šipad (Bosna in Hercegovina), Metalservis in Tehnopromet (Srbija). Primankljaj so deloma nadomestili s prodajo na domačem trgu in spet začeli povečevati izvoz, zlasti v Nemčijo. Ta izvoz je obsegal predvsem sodelovanje s podjetjem Feldmann, s katerim so 1991 po poskusni pošiljki dobili naročilo za dodelavo sestavnih delov za mreže in ograje. Tako je 1991, s katerim zaključujem oris razvoja umetnega kovaštva v Kropi, 45 zaposlenih v UKO ustvarilo 27.532.705 slovenskih tolarjev celotnega prihodka, od tega 14,8% s prodajo na tujem trgu.⁵³

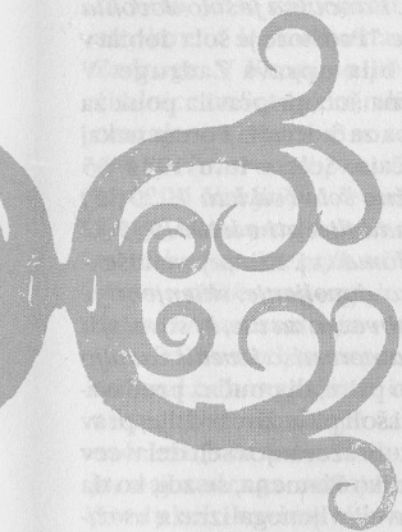
S tem letom se je v podjetju UKO tudi končalo obdobje, ki ga je s svojim daljnosežnim razmišljanjem začrtal Jože Gašperšič: večina usposobljenega kadra, izučenega še v strokovni šoli v domačem kraju, to je Industrijski kovinarski šoli in njeni naslednici Šoli za umetno kovinarstvo v Kropi, je zaradi beneficirane delovne dobe odšla v predčasni pokoj. Do zdaj se je podjetje preoblikovalo najprej v delniško družbo in nato v družbo z omejeno odgovornostjo, trenutno ima 29 zaposlenih. Poslovanje podjetja označujejo še vedno standardni program, ki ob nekaterih novejših izdelkih (npr. poštni nabiralniki) izhaja še iz petdesetih let, izdelava kovanega okovja za lesno industrijo in dodelovalni posli za nemškega kupca; novo identiteto išče pri izdelkih za javno razsvetljavo.

Viri in literatura

1. Zapisnik seje Upravnega odbora Prve Žebljarske in železoobrtne zadruge v Kropi in Kamni gorici r.z.z.o.j. z dne 23.11.1905. Zapisnik v arhivu Kovaškega muzeja Kropa.
2. Maruša Avguštin, Joža Bertonec, mojster umetnega kovaštva, Radovljica 1974. Tipkopis v arhivu Kovaškega muzeja Kropa, fond Umetno kovaštvo.
3. Ludvik Šmitek, Plamen UKO, Kropa 1975. Tipkopis v arhivu Kovaškega muzeja, fond Umetno kovaštvo.
4. Kronika Plamena, kovinske zadruge z o.j. v Kropi do leta 1940, Jesenice 1944, str. 134.
5. Jože Gašperšič, Osnutek predavanja o umetnem kovaštvu s skioptičnimi slikami, Kropa, 23.11.1937. Tipkopis v arhivu Kovaškega muzeja Kropa, fond Umetno kovaštvo.
6. Jože Gašperšič, Joža Bertonec, Misli o postopni rešitvi problematike umetnega kovaštva v Kropi, Kropa, 25.11.1949. Dopis naslovljen na podpredsednika vlade Ljudske Republike Slovenije, ministra industrije dr. Bogdana Breclja (napaka pisca dopisa, dejansko Marijan Breclj) in ministra za znanost in kulturo dr. Jožeta Potrča. Izvod dopisa v arhivu Kovaškega muzeja Kropa, fond Umetno kovaštvo.
7. Začetki umetnega kovaštva. Izpiski iz zapisnikov sej načelstva oz. upravnega odbora Plamena 1937–1938. Izpiske izdelal Justin Ažman, Kropa, 16.2.1968. Rokopis v arhivu Kovaškega muzeja Kropa, fond Umetno kovaštvo.
8. *Kovinarska strokovno nadaljevalna šola "Plamena," kovinarske zadruge z o.z. v Kropi*, Zadrugar, Glasilo kovinske zadruge Plamen, Kropa 1940, št. 1, str. 19-20.
9. *Strokovna vzgoja naše mladine*, avtor verjetno Jože Gašperšič, Slovenec, 20.8.1939.
10. Seznam predmetov za obrtno razstavo v Beogradu od 8. do 25.10.1938, Kropa 1938. Tipkopis v arhivu Kovaškega muzeja Kropa, fond Umetno kovaštvo.
11. Fotografija razstave kroparskih umetnokovaških izdelkov na državni obrtni razstavi v Beogradu leta 1938 in fotografija razstave kroparskih umetnokovaških izdelkov na ljubljanskem velesejmu leta 1939. Fototeka Kovaškega muzeja v Kropi.
12. Seznam risb UKO izdelkov, izdelal Joža Bertonec, brez letnice, verjetno po 1945. Original hrani podjetje UKO Kropa.
13. Dopis Delavnice za umetno kovaštvo pri Prvi žebljarski in železoobrtni zadrugi v Kropi in Kamni gorici r.z.z.o.j., naslovljen na Dragišo Cvetkovića, predsednika Ministrskega zbora Kraljevine Jugoslavije, Kropa, 18.8.1939. Dopis v arhivu Kovaškega muzeja Kropa, fond Umetno kovaštvo.
14. Danilo Fürst, ing. arh., Ljubljana (ustni vir).
15. Ludvik Šmitek, Pred jubilejem UKO. Kroparsko umetno kovaštvo nekdaj, danes in jutri, Kropa 1976. Tipkopis v arhivu Kovaškega muzeja v Kropi, fond Umetno kovaštvo.
16. Zapisnik ankete o dvigu umetnega kovaštva v Kropi, Kropa, 29.7.1949. Izvod v arhivu Kovaškega muzeja Kropa, fond Umetno kovaštvo.
17. Opis Kroepe, izdelala Planska komisija OLO Radovljica, Kropa-Radovljica 1951. Gradivo zbral in uredil Božo Černe, nameščenec PK OLO, s sodelovanjem KLO Kropa. Izvod hrani Kovaški muzej Kropa.
18. Tatjana Dolžan Eržen, Kovinarska šola v Kropi (tipkopis)
19. *V nedeljo med Kroparji*, Gorenjski glas, 1.7.1952
20. Spisek fotografij in cenik za etui katalog za leto 1952 št. 2233 umetne kovačnice v Tovarni vijakov in žbljev Plamen Kropa. Dokumentacija podjetja UKO Kropa.
21. Povedali člani Študijskega krožka Umetno kovaštvo, Kropa september 2000–marec 2001.
22. *Najbolj iskani so izdelki iz Kroepe*, Ljubljanski dnevnik, 4.8.1966.
23. Zbrano slikovno gradivo študijskega krožka Umetno kovaštvo za načrtovani katalog izdelkov umetnega kovinarstva v Kropi po drugi svetovni vojni. Gradivo iz fototeke Kovaškega muzeja Kropa, arhiva podjetja UKO Kropa in fotografije v zasebni lasti članov krožka.
24. Prepis vpisa podjetja Umetnokovinska obrt Kropa, skrajšano UKO Kropa, v register gospodarskih organizacij, Okrožno gospodarsko sodišče Ljudske Republike Slovenije, Ljubljana 28.8.1956. Dokumentacija podjetja UKO Kropa.
25. Podatki iz poslovnih poročil podjetja UKO za obdobje 1966–1991. Dokumentacija podjetja UKO Kropa.
26. Janez Krnc, Šolstvo na področju domačih obrti, diplomatska naloga na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta Ljubljana, Ljubljana 1999.
27. Karel Koželj, Predlog ciljev in poslovne politike v UKO Kropa, seminarska naloga Šole za poslovne kadre v gospodarstvu pri GZS Škofja Loka, Kropa 1980. Izvod hrani Rado Zupan, Kropa.
28. Janez Mesesnel, *Dediščina vigenjcev*, TT, 28.1.1959.
29. UKO Kropa, cenik umetnokovinskih izdelkov 2123, za obdobje od 1.1.1961 dalje. Dokumentacija podjetja UKO Kropa.
30. UKO Kropa, cenik umetnokovinskih izdelkov 2123, za obdobje od 1.1.1970 dalje. Dokumentacija podjetja UKO Kropa.
31. UKO Kropa, katalog izdelkov, brez letnice, okrog 1975.
32. Karel Koželj, Poslovno poročilo k zaključnemu računu za leto 1980, Kropa 1981. Izvod hrani Karel Koželj, Radovljica.
33. *Trojno slavlje v Kropi*, Ljubljanski dnevnik, 6.7.1966.

34. Karel Koželj, Radovljica, direktor UKO Kropa 1978–1982 (ustni vir).
35. Darja Sedej, *Še kuje in oblikuje kroparski kovač*, Gorenjski glas, 10.2.1978.
36. Marija Volčjak, *Razširitev kovačnice čaka na boljše čase. UKO spet počasi povečuje izvoz*, Gorenjski glas, 25.1.1991.
37. Kunsthandwerkliches Schmiedeeisen, Klabunde Kunsthandwerk, Hauptkatalog 1975, Anzing bei München 1975. Katalog hrani Rado Zupan.
38. Theodor Triebenbacher Schmiedeeisen, katalog izdelkov, München, brez letnice, okoli 1980. Fotokopija kataloga v arhivu Kovaškega muzeja Kropa, fond Umetno kovaštvo.
39. Dopisni papir podjetja Theodor Triebenbacher Schmiedeeisen, München, dopisa z datumom 12.12.1978 in 15.7.1980 naslovljena na direktorja Karla Koželja, hrani ju naslovnik Karel Koželj, Radovljica.
40. Prevod osnutka nove pogodbe s podjetjem Triebenbacher, brez letnice, okoli 1980. Osnutek hrani Karel Koželj, Radovljica.
41. Karel Koželj, Poročilo o doseženih rezultatih poslovanja na izvoznem področju in možnih perspektivah v letu 1982, Kropa 1981. Poročilo hrani Karel Koželj, Radovljica.
42. Vlasta Felc, *V tujini centijo dobro opravljeno delo*, Delo, 2.6.1982.
43. UKO Umetnokovinska obrt Kropa 30 let: 1936–1956–1986. Besedilo napisal direktor ing. Janko Pogačnik, Kropa 1986. Izvod razmnoženega tipkopisa v arhivu Kovaškega muzeja Kropa, fond Umetno kovaštvo.
44. Vlasta Felc, *Kroparska vrata za saudskega šejka*, Delo, 16.4.1982.
45. Miran Šubic, *Kroparske ribe na Bavarskem*, Dnevnik, 6.6.1984.
46. Miran Šubic, *V kovačnicah pogrešajo mlade strokovnjake. Kroparji tudi za Ameriko*, Dnevnik, 23.5.1984.
47. *Obiskali smo Kroparje. Okenski križi na pragu atomske dobe*, 7D 1982/št. 12.
48. Miran Šubic, *Roke izpodrivajo stroji*, Dnevnik, 16.6.1987.
49. Miran Šubic, *Srečanje s trdim delom kroparskih kovačev. Umetniki žuljavih rok*, Dnevnik, 4.12.1984.
50. Rado Zupan, Kropa, direktor podjetja UKO Kropa 1988–1995 (ustni vir).
51. Andrej Markelj, Poročilo o službenem potovanju v München 19. in 20.3.1991, Kropa 1991. Dokumentacija podjetja UKO Kropa.
52. Feldmann Metall und Schmiedekunst, katalog izdelkov, Nürnberg, brez letnice, okoli 2000. Izvod kataloga v podjetju UKO Kropa.
53. Predlog pogojev za pogodbe v letu 1991. Dokumentacija podjetja UKO Kropa.
54. Prikaz največjih kupcev v fakturiranem znesku, % od celotnega prihodka za obdobje 1–12/91 v primerjavi z letom 1990, dokumentacija podjetja UKO Kropa.
55. Rado Zupan, Poročilo o poslovanju poslovnega organa UKO Kropa za leto 1991, Kropa 1992. Dokumentacija podjetja UKO Kropa.

Tatjana Dolžan Eržen

KOVINARSKA ŠOLA V KROPI

STROKOVNO ŠOLSTVO V KRALJEVINI JUGOSLAVIJI

Organiziranemu strokovnemu izobraževanju so postavili temelje že v cesarski Avstro-Ogrski. V Sloveniji je po 1918 še naprej veljala prejšnja šolska zakonodaja; novi zakoni in predpisi je niso bistveno spremenili, čeprav je bilo sprejetih nekaj pomembnih novosti. Učni jezik je postala izključno slovenščina. Namesto nemščine se je v šolah počasi uveljavljala srbohrvaščina. Osnovno šolanje je trajalo od 7. do 15. leta starosti, t.j. štiri leta osnovne šole in štiri leta višje narodne šole (pred 1918 ponavljalne šole). Večina učencev je bila deležna le šestletnega osnovnega šolanja, ker na podeželju višja narodna šola ni imela sedmega in osmega razreda. Za osnovne šole je v celoti skrbela država. Po zaključeni osnovni šoli je bilo mogoče nadaljevati šolanje na nižji gimnaziji, meščanski, strokovni ali vajenski (obrtnonadaljevalni) šoli.

Obrtnonadaljevalne šole so ustanavljali že v drugi polovici 19. stol., bistveni napredek v njihovi organizaciji pa je nastopil po 1908, ko so prešle pod ministrstvo za javna dela, ki je učinkovito poskrbelo zanje; tedaj se je njihovo število zelo povečalo. Obiskovali so jih predvsem vajenci in pomočniki, ki so se učili za poklic pri mojstru. Zanje je bilo to obvezen in brezplačen pouk teorije.

Obrtnonadaljevalne šole so se pred 1. svetovno vojno delile na splošne in specialno-strokovne. Prve so bile namenjene podmladku vseh obrtnih strok, druge vajencem in vajenkam ter pomočnikom ene same obrti. Ustanavljanje in vodenje obrtnonadaljevalnih šol je bilo tedaj težavno, ker zakon ni določil, kdo prispeva sredstva za njihovo ustanovitev in vzdrževanje. Večina je bila odvisna od prostovoljnih prispevkov, zlasti od naklonjenosti članov občinskega odbora. Po 1918 se je število teh šol zelo povečalo. Leta 1913 je bilo v Sloveniji 36 obrtnonadaljevalnih šol, 1930 pa 82. Splošne obrtnonadaljevalne šole so bile navadno dvorazredne in so imele še pripravljalni razred, nazadnje so imele tri razrede. Specialnih obrtnonadaljevalnih šol je bilo v Sloveniji dvanajst tipov – za obdelavo železa le ključavničarska in kleparska. Podkovski in vozovni kovači so se šolali na Podkovski šoli v Ljubljani, ko so že imeli pomočniški izpit in nekaj let prakse.

Obrtnonadaljevalne šole niso dajale dovolj izobrazbe za sodobnejšo proizvodnjo in poslovanje. Leta 1931 se je z zakonom o meščanskih šolah pojavila nova vrsta šol. Določeno je bilo ustanavljanje treh smeri meščanskih šol: trgovskih, kmetijskih in obrtno-industrijskih. Veljale so za nižje srednje šole. Učenci, ki so jih dokončali, so lahko nadaljevali šolanje na srednjih strokovnih šolah in učiteljiščih.

Posebno privlačna za Kroparje je bila umetno-obrtna šola v Ljubljani, imenovana Tehniška srednja

šola, ki je imela štiri državne in eno banovinsko šolo. Popolna srednja šola je bila skoraj nedostopna, več jih je naredilo Delovodsko ali Moško oz. Žensko obrtno šolo. Prav do dobe intenzivnega avtomobilizma ob koncu 20. stol., ki je omogočilo vsakodnevno vračanje iz kraja šolanja domov, pa je bila za napredek Kroparjev vendarle najpomembnejša šola in druge možnosti izobraževanja v Kropi.

STROKOVNO IZOBRAŽEVANJE V KROPI

Osnovna šola je v Kropi delovala nepretrgoma od konca 18. stol. Ustanovitev obrtnonadaljevalne šole je predlagala kranjska deželna vlada 1884, v času, ko je med Kroparji vladala velika stiska, ker je dve leti prej prenehala delovati še druga fužina. Šola bi dala nove možnosti mladini, v kraj bi prinesla upanje v prihodnost. Predlog pa je propadel, ker v strahu pred stroški ni dobil soglasja v tedanjem občinskem odboru. Leta 1907 je bilo vodstvo Prve žebljarske in železobrtne zadruge v Kropi in Kamni Gorici naklonjeno ustanovitvi obrtnonadaljevalne šole, a se to leto ni ustanovila¹, pač pa šele leta 1912. Šola je bila namenjena vajencem različnih strok iz Kroepe in okolice. Z vsoto 200 kron vsako leto za dobo treh let jo je podprla tudi Zadruga.² Na šoli so poučevali osnovnošolski učitelji, usposobljeni na posebnih tečajih. Prostore je imela v Šoli (t.j. Macolovi hiši, št. 58). Leta 1929 se je pouk v šoli nehal, saj je že prej delovala s presledki.³

V drugi polovici dvajsetih let je zorelo spoznanje, da za napredek v proizvodnji Prve žebljarske in železobrtne zadruge v Kropi in Kamni Gorici nujno potrebujejo delavce z več znanja. Jeseni 1927 je inž. Stanko Hladnik, zaposlen v Zadrugi, imel na obrtnonadaljevalni šoli v Kropi za združno mladino tečaje risanja, računstva, blagoznanstva, strojeslovja, župnik Franc Kanduč pa je učil mlade nemščino.⁴

Vodstvo zadruge se je zavedalo: *"Splošna obrtnonadaljevalna šola v Kropi nudi premalo, ker je orientirana na več obrti in je njen pouk preveč staromoden."*⁵ Spoznanju je sledilo dejanje, toliko bolj, ker je bila tovarna nekaj časa brez obratovodje; inž. Hladnik je ostal v Kropi dve leti, inž. Ivan Gorše pa niti leto ne. Tedaj so sklenili vzgojiti domač mojstrski naraščaj⁶ in so sami organizirali triletno, svojim potrebam prilagojeno obrtnonadaljevalno šolo. Ohranjen je Poziv k prijavi v združno strokovno šolo z dne 30. novembra 1929⁷, v katerem na začetku piše: *"Zadruga obnavlja zasebno strokovno šolo (podčrtano v izvirniku) na širši podlagi z namenom dati svojim zlasti mlajšim delavcem ozir. nameščencem priliko izpopolniti znanje in vajo ter se usposobiti za napredek v delavnici."* Razpisali so pouk nemščine, računstva (oboje naj bi poučeval kroparski župnik Franc Kanduč), gospodarstva (ravnatelj Zadruga Jože Gašperšič) in tehnologije (obratovodja Zadruga Tone Lazar) ter utemeljili potrebo po znanju vsakega področja. Kronika

Plamena⁸ pojasnjuje v letih 1929/30: *"12. decembra je odprla zadruga šolo za 30 fantov, ki so se prostovoljno javili... Zaradi dela v tovarni sta morala biti dva vzporedna tečaja. Banovina je šolo dovolila in dala 5.000 Din podpore."* Prostore je šola dobila v Klinarjevi hiši, kjer je bila uprava Zadruga. V decembru 1930 je združna šola pripravila pouk za 2. letnik, v oktobru 1931 pa za 3. letnik. Potem nekaj let ni bilo nobenega tečaja. Šele v letu 1934/35 beremo: *"Prejšnjo združno šolo (od leta 1929-32) je zadruga nameravala nadaljevati v letih 1935-37 v prostorih združnega doma (t.j. Klinarjeve hiše - op. T.D.E.) in je prosila za dovoljenje; sklenjeno je bilo, da naj bo obisk šole obvezen za vse, ki so mlajši kot 20 let. Vendar sedaj namere niso izvedli zavoljo notranjih ovir."*⁹ Pač pa so prirejali poučna predavanja. Ideja o lastni strokovni šoli pa je živela dalje, prav tako kot prizadevanja za izobraževanje vseh delavcev Zadruga. Ko beremo Kroniko Plamena, se zdi, ko da jim je bila vsebina zdaj uveljavljenega izraza *vseživljenjsko* izobraževanje popolnoma domača, da so kar najbolj verjeli v moč znanja, v nujnost izobraževanja. Duša in motor te vere je bil ravnatelj Zadruga Jože Gašperšič.

Obdobje 1936-1942: KOVINARSKA STROKOVNO- NADALJEVALNA ŠOLA

PRIZADEVANJA ZA USTANOVITEV JAVNE KOVINARSKE ŠOLE

V dopisu z dne 13. aprila 1937 Upravi Kraljevega fonda v Beograd je vodstvo Zadruga našelo prizadevanja za izobraževanje svojih delavcev: *"Iz proste volje smo vzdrževali v Kropi, ki je majhen industrijski, a reven in pasiven kraj, od leta 1929-1935 brezplačne tečaje za računstvo, gospodarstvo, tehnologijo, risanje in nemščino z namenom, da usposobimo navadne delavce za delo v kovinski industriji in na združnem polju. Dokaz temu je odločba Kraljevske banske uprave v Ljubljani, VIII-234/1, od 12.1.1935, glede dovolitve ponavljanja tečajev..."*¹⁰ Z enakim namenom so izdajali tudi mesečni list Zadrugar, ki je prinašal prispevke o zgodovini železarstva in domačih krajev. Leta 1934 so ustanovili v Kropi, 1935 pa v Kamni Gorici čitalnico, v kateri so člani Zadruga lahko

1 Kronika Plamena, kovinarske zadruge z o. z. v Kropi in Kamni gorici od leta 1940, str. 49.

2 N.d., str. 57.

3 Lujó Čebular, *Dobro strokovno šolstvo - temelj za lepšo bodočnost naše industrije*; v: Zadrugar, izr. št., 1945, str. 21.

4 Kronika Plamena, str. 91 in 99.

5 N.d., str. 99.

6 N.d., str. 100.

7 Arhiv Kovaškega muzeja v Kropi, v nadaljevanju A KMK, f. IKŠ.

8 Kronika Plamena, str. 101.

9 N.d., str. 107, 113, 124.

10 A KMK, f. IKŠ.

brezplačno prebirali "razne kulturne časopise in knjige", ki jih je naročala uprava in tudi poskrbela, da je bil prostor tople in snažen. V zimskem času 1935/36 in 1936/37 so vsaj enkrat na mesec priredili poučna strokovna in kulturna predavanja – na stroške Zadruga. V Kropi so jih prirejali v dvorani poleg čitalnice na Srednjem mlinu, imeli so tudi episkop. Z omenjenim dopisom so se potegovali za nagrado "za delo pri narodni prosvetitvi", denar pa so želeli porabiti "izključno le za opremo Kovinarske šole v Kropi, katera nujno potrebuje najmanj Din 25.000.- za nabavo potrebnih učil in aparatov, da bo mogla svojo – strokovno vzgojo in izobrazbo siromašnega delavskega naraščaja – res izvrševati".¹¹

Po ravnateljevem predlogu se je 1935/36 namreč osnoval odbor za pouk, izobrazbo in vzgojo zadrugnikov, zlasti naraščaja; za predsednika je bil izbran načelnik Joža Šolar. Odbor ni dolgo deloval. Sklenil je, naj zadruga osnuje in vzdržuje po zakonskih predpisih kovinarsko strokovno šolo s pravico javnosti, ki naj v jeseni 1936 začne pouk. Tedaj sta bila sklenjena tudi osnutek šolskega reda in učni načrt.¹² Z odlokom Kraljeve banske uprave v Ljubljani, št. VIII-3504/3 z dne 7.7.1936, je bila nato v Kropi odprta triletna javna "Kovinarska strokovno nadaljevalna šola", namenjena vzgajanju in pouku naraščaja v kovinarski industriji in obrti. Zadruga ji je dala brezplačno na razpolago "sobano" v prvem nadstropju Klinarjeve hiše¹³ in potrebno opravo, kupili so projekcijski aparat in najnujnejše potrebščine, poravnali pa so tudi najnujnejše tekoče male izdatke. Idejni vodja in snovatelj šole, ravnatelj Zadruga Jože Gašperšič, je prevzel mesto njenega upravnika.

Natančneje nam finančni vložek, potreben za ustanovitev šole, oriše dopis zadruga z dne 13.4.1937 tedanjemu ministru brez listnice dr. Mihi Kreku¹⁴. Ministra so prosili, naj posreduje pri podelitvi nagrad Kraljevega fonda, ki so bile razpisane v štirih višinah od 25.000 do 2.500 din, da bi dobili najvišjo nagrado. Zapisali so, da so za kovinarsko šolo do tedaj porabili blizu 10.000 din (pri tem niso računali prostorov in njihovega vzdrževanja). V tekočem šolskem letu so prejeli 5.000 din podpore, ki pa skupaj s sredstvi zadruga

zadostujejo le za tekoče stroške. Denarja za nabavo učil pa nimajo kje vzeti, so napisali. Dodali so argument: "Je pa edino v čim boljšem izšolanju in vzgoji mladine ter v izpopolnjenju sedanjega stanja mogoč obstanek tukajšnje obrti in industrije, ki sta edini viri dohodkov teh krajev. Zato je dobra in s potrebnimi pripomočki opremljena strokovna šola za Kropo in Kamno Gorico življenjska potreba." Verjetno nagrade niso dobili, ker je članek v Zadrugarju št. 1, 1940, str. 19, ki prinaša kratko poročilo o delovanju šole, ne omenja.

PРАВNA UREDITEV

Šola je pripravljala učence za tri kovinarske poklice: strojni ključavničar, stavbni ključavničar in kovač.¹⁵ Teoretični pouk so imeli skupaj, praktičnega pa posebej.

Šolski red in učni načrt Kovinarske strokovne nadaljevalne šole, na kratko Kovinarske šole¹⁶, so 14. 5. 1936 predložili Banski upravi v Ljubljani, ki ga je z odlokom z dne 7. julija potrdila in dopolnila z določbami ministrske uredbe z dne 31.1.1935. V njem so določili, da so šolo dolžni obiskovati vsi vajenci in delavci Zadruga, mlajši od 18 let, po tem letu pa imajo možnost, da jo dokončajo, če hočejo. Ban lahko določi, da bodo v to šolo hodili tudi drugi vajenci iz bližnjih občin, če bodo prispevali primeren znesek k stroškom. Enako se lahko vpišejo tudi starejši pomočniki in delavci Zadruga prostovoljno in potem plačujejo prispevek k stroškom. Žebljarska zadruga se je kot ustanoviteljica obvezala vzdrževati šolo tudi, če bi imela manj kot 25 učencev. Dolžna je bila preskrbeti vsa potrebna učila, sčasoma tudi za šolsko knjižnico, in vsako leto naj bi priredila vsaj en poučen izlet, konec šolskega leta pa razstavo izdelkov učencev. Osebne knjige in potrebščine je moral učencem priskrbeti delodajalec, Zadruga je poskrbela za svoje vaje.

Šola je imela svoj šolski odbor, vanj je Zadruga imenovala predsednika in tri člane – to so morali biti upravitelj šole in dva družinska očeta, ki sta imela v šoli svoje sinove. Nadaljnje člane so imenovala občine, iz katerih so bili učenci, Kropa pa v vsakem primeru. Po dolžnosti je bil član tudi šolski zdravnik, t.j. zdravnik OUZD v Radovljici.

Glede trajanja pouka, dolžine ur, učbenikov, ocenjevanja, spričeval, dolžnosti učencev in učiteljev ipd. je bil šolski red enak kot drugod v srednjem šolstvu Dravske banovine Kraljevine Jugoslavije. Šola je štela med nižje srednje šole. V kovinarski stroki je bila ena prvih, več takšnih šol je bilo na Slovenskem ustanovljenih šele po 1945.

Učni načrt je določal predmetnik, za katerega pa drugi ohranjeni dokumenti kažejo, da so ga nekoliko spreminjali, zlasti število ur – z 9 na 12–14 ur teoretičnega pouka na teden.

Podpore in izdatki šole:

5.000 din banovina – za fizikalna učila
1.500 din neimenovani dobrotnik – za omaro za učila
4.000 din občina Kropa v letih 1936-1939
24.000 din Zadruga – honorar učiteljem
6.000 din Zadruga – inventar
približno 9.500 din Zadruga – kurjava, razsvetljava, snaženje, učila, izleti
različnih šolskih stroškov je prišlo na učenca okrog 2200 din za vsa tri leta (blizu 36.000 din), kar je plačevala Zadruga, pa tudi nagrado učencem: prvo leto je vsak dobil 2300 din, drugo 3200 din in tretje 4800 din.
Za primerjavo: plača pomočnika v Zadrugi je bila tedaj okrog 1000 din na mesec (Kronika, 1944, str. 135).

Zadrugar, št. 1, 1940, str. 19

11 A KMK, f. IKŠ.

12 Kronika Plamena, 1944, str.130.

13 N.d., 1944, str.134.

14 A KMK, f. IKŠ.

15 Poklici v zadrugi; v: Zadrugar št. 4, 1940, str. 120–124.

V arhivu Kovaškega muzeja je ohranjen tudi izvod Šolskega reda z dne 22.1.1940, ki je skrajšan in bolj poljuden, verjetno je bil namenjen učencem, starejšim in osebju.

DELOVANJE

Učitelji

Poučevali so župnik Franc Kanduč verouk, šolski upravitelj Franc Hafner slovenščino in higieno, obratovodja Zadruga inž. Karel Kunaver računstvo, fiziko, risanje in kalkulacije, delovodja Zadruga Anton Lazar tehnologijo in risanje ter ravnatelj Zadruga Jože Gašperšič, ki je bil obenem upravnik šole, državoznanstvo, knjigovodstvo, zadruginištvo, gospodarski zemljepis in zgodovino, Jernej Praprotnik, vaditelj Fantovskega odseka v Kropi, pa telovadbo. Inž. Karel Kunaver, Anton Lazar in upokojeni mojster kovač Valentin Šolar so poučevali delavniški pouk. V šoli so torej poučevali izobraženi delavci, zaposleni v Zadrugi, ali prebivalci Kroepe.¹⁷

Predmetnik

Poučevali so deset predmetov v prvem letniku, za drugi in tretji je učni načrt določal še dodatne strokovne predmete – kalkulacije, knjigovodstvo in državoznanstvo z zakonodajo ter zadruginištvo – večinoma so imeli po eno uro na teden, pri risanju pa so se razdelili v več skupin. Pri pouku so uporabljali tele učbenike (navajam, kot je napisano v poročilu): Mlakar – Verouk za IV. raz. srednjih šol, Rupel, Bajc, Šolar – Slovenska čitanka za IV. raz. srednjih šol, Presl – Računstvo, Fink – Zemljepis za meščanske šole (I. del), Kunc – Fizika, Premelč – Tehnologija, dr. Pirc – Higijena.¹⁸ Za nekatere predmete so učitelji izdelali skripte, ki so jih učenci dobili brezplačno. Ni znano, za katere. Urniki za 2. pol. drugega razreda 1937/38, prvi razred 1940 in drugi razred 1940/41 kažejo, da so imeli tedensko okrog 12–14 ur teoretičnega pouka, vključno s telovadbo, preostali čas do 8 ur na dan pa delo v delavnici – torej najmanj 30 ur na teden, od tega določen čas namensko za učenje (npr. 1940/41 ključavničarski vajenci 3 dni na teden, kovaški pouk pa 4 ure ob petkih).

Izleti

Učenci so pod vodstvom učiteljev odšli na tri poučne izlete; ogledali so si Elektrarno K.D.E. v Žirovnici, obrate Kranjske industrijske družbe na Jesenicah ter Narodni muzej in Velesejem v Ljubljani. Pa tudi upravitelj šole Jože Gašperšič in inž. Karel Kunaver sta potovala na stroške Zadruga v dobro šole; v marcu 1937 sta bila v Nemčiji, kjer sta skupaj ali posamično obiskala več kovinarskih in mehanikarskih strokovnih šol v Solingenu, Siegeni, Göttingenu, Berlinu, Schmalkaldenu in razstavo berlinskega "Nemškega odbora za tehniško šolanje" na leipziškem sejmu.¹⁹ V naslednjih dveh letih so učenci obiskali še tovarniške obrate v Trziču, Mariboru, Rušah in elektrarno Falo na Dravi.²⁰

Šolsko leto 1936/37

Prvi razred so vpisali v šolskem letu 1936/37, razred je bil en sam. 20. 9. 1937 so izdali *Poročilo Kovinarske strokovno nadaljevalne šole prve žebeljarske in železo-obrtnice zadruga v Kropi o zaključku šolskega leta 1936/37 in začetku šolskega leta 1937/38*.²¹ Pouk se je začel "vsled raznih ovir" 6. 10. 1936 in je bil končan 4. 6. 1936.

Učencev je bilo na začetku leta 24, 9 od njih prostovoljnih, drugi so bili delavci Zadruga, ki so se bili dolžni šolati. Vsi so bili Slovenci in jugoslovanski državljani ter rimokatoliki. Med letom sta dva učenca izstopila, dva pa sta morala k vojakom. Razred sta dva zaključila odlično, deset prav dobro, sedem dobro in en nezadostno.

Vsi učenci so bili vajenci ali pomočniki Zadruga. Ta jih je plačevala, odvisno od trajanja vajeniške dobe, od 1.- (1. leto) do 2,5 din (3. leto) na uro. V drugi polovici leta, ko je bil teoretični pouk preložen na popoldanske ure, so bili učenci plačani tudi za te ure – do polnih 8 ur. Proti koncu šolskega leta je Žebeljarska zadruga opremila začasno posebno učno delavnico, v kateri so poučevali 9 vajencev prvo leto sistematično, ločeno od proizvodnega obrata, tudi med počitnicami.

Šolsko leto 1937/38

V šolskem letu 1937/38 so imeli prav tako samo en razred (drugi) z 18 učenci, ki so zaključili prvega. Imeli so dve uri več teorije, verjetno zato, ker so vpeljali predmet kovaška tehnologija (urnik za 2. polletje II. razreda 1937/38 je ohranjen v arhivu Kovaškega muzeja v Kropi) in uro več telovadbe. Teoretični pouk je bil ves v tovarniškem delovnem času; tri dni v tednu od 13. do 17. ure, le telovadba je bila posebej. Delavniški pouk ni bil določen, imeli so ga skozi ves delovni čas.²² Vsi učenci so razred izdelali, a dva sta morala k vojakom. V novem šolskem letu je za sprejem prosilo 18 vajencev, eden celo iz Bosne,²³ vendar novega prvega razreda niso odprli.

Decembra 1937 je kovinarska šola zaprosila banovino za izpraševalno komisijo za pomočniške izpite, ker so želeli, da bi izpiti potekali v Kropi. Šele januarja 1940 je ban šoli to pravico tudi odobril.²⁴

Šolsko leto 1938/39

Leta 1939 je šolanje sklenila prva generacija; izdelalo je vseh 16 učencev – 4 odlično, 6 prav dobro, 6 dobro. Šola je priredila razstavo, ki je zbudila precej zanimanja. Strokovno poročilo o njej je napisali inž. R. Sever v reviji Tehnika in gospodarstvo.²⁵

16 Izvod je ohranjen v A KMK, f. IKŠ.

17 Poročilo z dne 20.9.1937 v A KMK, f. IKŠ, in članek Kovinarska strokovno nadaljevalna šola "Plamena", kovinarske zadruga z o. z. v Kropi; v: Zadrugar št. 1, 1940, str. 19–20.

18 Poročilo z dne 20.9.1937 – A KMK, f. IKŠ.

19 N. m.

20 N. m., Zadrugar št. 1., 1940, str. 19.

21 A KMK, f. IKŠ.

22 Poročilo z dne 20.9.1937 – A KMK, f. IKŠ.

23 Kronika Plamena, str. 139.

24 N. d., str. 153.

25 N. d., str. 147.

V sklepnem delu poročila z dne 20.9.1937 je zapisano, da učenci še nimajo učenskih knjižic in tudi spričeval jim niso mogli izdati na uradnem obrazcu, *"ker vse to še ni predpisano"*. Težavo s spričevali so rešili, tako priča osebni arhiv Janeza Zupana, ki hrani tri polletna spričevala in dve letni na pisemskem papirju, spričevalo v tretjem letniku pa je bilo napisano na uradnem obrazcu in prav tako *"izpričevalo o završnem izpitu tretjega razreda strokovno nadaljevalne šole"*. Po pričevanju Janeza Zupana je vseh 16 učencev, ki so uspešno končali šolanje leta 1939, dobilo tudi lično oblikovano Potrdilo o trajanju učenja in Pomočniško izpričevalo, oboje je izdalo Skupno združenje obrtnikov na Bledu dne 5.11.1939.

Šolsko leto 1939/40

Zapis v Kroniki Plamena pove, da se je šolsko leto 1939/40 zaradi negotovega položaja začelo šele 22.1.1940, učencev v 1. letniku je bilo 25.²⁶ Med učitelji je bilo nekaj sprememb; slovenščino je poučeval prof. Vilko Novak, zemljepis prof. Andrej Šarc, higieno prof. Anton Polenc, od prejšnjih so poučevali še inženir v Zadrugi Karel Kunaver, obratovodja Zadruga Lazar in kroparski župnik Franc Kanduč.²⁷ Učni uspeh učencev pa ni bil zadovoljiv, ker je bilo leto prekratko, precej med njimi jih je bilo manj nadarjenih in tudi pridni niso bili tako kot prejšnja generacija. Trije razreda niso izdelali, eden je imel dva popravna izpita, 5 je bilo prav dobrih, 11 dobrih in 5 zadostnih.²⁸

Šolsko leto 1940/41

Dva ključavničarja - absolventa zadružne strokovne šole - sta 1940 dobila vsak po desetkrat 600 din učne podpore za obisk prvega letnika Delovodske šole na Srednji tehnični šoli v Ljubljani (Kronika Plamena, 1944, str. 155). To sta bila Ivan Varl iz Kamne Gorice in Gašper Dermota iz Kroke.²⁹ Sicer se je šolsko leto razmeroma normalno odvijalo. Učenci šole so bili vsi vajenci v Zadrugi in je praktični pouk potekal ves čas, saj v delovnem razmerju niso imeli počitnic, pač pa so dobivali vajeniško plačo - 200 din.³⁰ Teoretični pouk so imeli popoldne po delu v tovarni. To leto je na šoli poučeval tehnično risanje inž. Janez Šmitek.

Šolsko leto 1941/42

Šolsko leto se je začelo pozneje zaradi izrednih razmer ob okupaciji 1941. Okupator je šolo dovolil s pogojem, da se učenci najprej usposobijo za strokovni pouk v nemščini. Zapis v Zadrugarju³¹ pravi, da so teoretični pouk začeli šele marca 1942, ko so vpisali tudi nov prvi letnik.³² Učenci tretjega letnika generacije 1939/41 pa so kot vajenci ves čas imeli praktični pouk v Zadrugi. Tako sta se učenca Polde Jelenc in Ciril Lotrič v začetku januarja 1942, ko se je začela t.i. "dražgoška bitka", vračala iz Kroke domov, ko so ju pred Dražgošami ustavili nemški policisti in ju ustrelili.³³ Pouk na Kovinarski šoli pomladi 1942 je potekal sicer v slovenščini, le dežurni učenec je moral v začetku pouka "raportirati" v nemščini, koliko

učencev je pri pouku.³⁴ Uporabljali so tudi učno gradivo za tehnologijo v nemščini. Konec avgusta, po uničenju tovarniške mehanizacije, pa se je obrat ustavil. Zadnji vpis v šolski dnevnik ima datum 27. 8. 1942. Prvi letnik je bil premeščen h Kranjski industrijski družbi na Jesenice, tretji pa je šolanje končal v Kranju.³⁵ Kmalu je vojna vihra razgnala učence in učitelje po vsej Evropi in večina se jih ni več vrnila v Kropo.

POKLICI, ZA KATERE JE ŠOLA USPOSABLJALA UČENCE

Šola je pripravljala učence za tri poklice: strojni ključavničar, stavbni ključavničar in kovač. Med 16 absolventi so bili 1939 4 pomočniki in 10 vajencev strojniključavničarske stroke, 1 žebjar in 1 umetni kovač.³⁶ Nepodpisani člankar je v Zadrugarju leta 1940³⁷ napisal, da je bilo tedaj izučenih 25 delavcev Zadruga, vajencev je bilo 9, vseh delavcev v Zadrugi pa okrog 200. Največ izučenih je delalo v orodjarni Zadruga: *"Vnaprej bo napredek tovarne še bolj odvisen od orodjarne, ki je duša obrata. Skozi njo gre vse, ona mora vse pripraviti in negovati: stroje, priprave, orodje, pogon;... Zato je za ta poklic najbolj pomembna naša kovinarska strokovna šola; strojniključavničarski vajenci imajo v številu te šole večino."* Stavbni ključavničarji so delali v umetni kovačnici, kajti umetni kovači so morali obvladati tudi navadna stavbnoključavničarska dela ne glede na to, da je za njihovo delo potrebno mnogo več kot le obrtna spretnost; odličnost kovanih izdelkov je odvisna tudi od *"njegovih telesnih in duhovnih oči, čuta za obliko."*³⁸ Tretji poklic, za katerega so se izobraževali na kovinarski šoli, je bil poklic kovača, pravzaprav žebjarja. Žebjar z ucnim spričevalom je mogel zakonito opravljati vsa kovaška dela, razen podkovskih, torej izdelovanje verig, poljskega orodja, okovov ipd. Tako kot za vse obrti, bi bila tudi za samostojno opravljanje žebjarške obrti potrebna učno spričevalo in mojstrski izpit, če bi žebjarstvo veljalo za obrt - pa zaradi maloštevilnosti žebjarjev ni. V zadrugi je delalo 89 kovačev, 47 moških in 42 žensk. Tolikšen delež žensk v tem težkem poklicu je bil za Kroparje običajen. V istem času je bilo še kakih 35 kovačev v Kamni Gorici, drugod po tedanji državi pa jih skoraj ni bilo. Avtor članka zato piše: *"Zato ni čudno, če je ta poklic z obrtnopravne strani neupošteván, pozabljen, pač pa smo mi poklicani, da*

26 N.d., str. 148 in 153.

27 Imena učiteljev so se ohranila na urniku za I. razred leta 1940, A KMK, f. IKŠ.

28 Kronika Plamena, 1944, str. 155.

29 Povedali nekdanji učenci.

30 Povedal nekdanji učenec Janez Lušina.

31 Lujo Čebular, n.d., str. 22.

32 Kronika Plamena, str. 175.

33 Janez Šmitek, *Imeli smo ljudi*, v: Plamen (tovarniško glasilo), izr. št. ob 80-letnici tovarne vijakov Plamen Kropa, Kropa 1975, str. 35.

34 Povedal Janez Šmitek.

35 Lujo Čebular, n.d., str. 22.

36 N.m., Zadrugar, št.1, 1940, str. 19.

37 N.a., Poklici v zadrugi; v: Zadrugar št. 4, 1940, str. 120.

38 N.m., str. 121.

kaj napravimo iz njega. Ali se bo dalo?" Upali so, da bodo iz žebjarstva naredili poklic, enakovreden ključavničarskemu, s pomočjo šolanja in znanja.³⁹

UMETNO KOVAŠTVO

Pred letom 1937 so se ukvarjali z umetnim kovaštvom le posamezni Kroparji. Decembra 1937 pa je zadruga odprla umetno kovačnico v najjužnejšem, za to obnovljenem prizidku (nekdanja Poljčeva šupa). Umetnokovaški delavnici je v začetku nekaj mesecev strokovno pomagal kovaški mojster z Dunaja Alexander Nehr, učitelj na tamkajšnji umetnoobrtni šoli, ki je prišel verjetno v Kropo zaradi poslovnih zvez, saj je Zadruga na Dunaju imela svojega trgovskega zastopnika. Mojster Nehr je rad hodil po gozdovih okrog Kroepe; nekoč je izzval fante v delavnici, naj najdejo njegov znak, ki ga je vrezal v eno od bukev na Barigli (greben na vzhodni strani kroparske kotline). Nekdanji učenec šole Janez Zupan se spominja, da je njegov brat Drago, umetni kovač, tudi učenec kovinarske šole v Kropi, skupaj s prijatelji kar precej iskal tisti znak – a ga niso našli.

Vajenci umetnokovaške delavnice so se šolali v Kovinarski strokovnonadaljevalni šoli, bodisi v prvi generaciji ali pa so se vpisali leta 1939. Vendar pa poklic umetni kovač takrat še ni bil uveljavljen. Fantje, ki so se za to praktično šolali, imajo namreč v seznamu združenih članov⁴⁰ praviloma vpisan poklic žebjar, kot umetni kovači pa so označeni Joža Bertonec, Štefan Skalar iz Kamne Gorice in Anton Čavs, za katere ni dokazov, da so bili učenci šole.

Ko je bil tovarniški obrat Zadruga avgusta 1942 uničen, je bila delavnica preseljena v Radovljico.⁴¹ Janez Zupan se spominja, da je bila v cestni baraki na mestu sedanje trgovine Emona na robu mesta; v njej je do poletja 1943, ko so partizani v Kropi izvedli množično mobilizacijo, še delal njegov brat Drago.

Obdobje 1945–1950 INDUSTRIJSKA KOVINARSKA ŠOLA PLAMEN

Povojno obdobje delovanja kovinarske šole je bilo odvisno od načrtov novih oblasti glede strokovnega šolstva. Takoj po koncu vojne so določili, da se vajeniške šole pri industrijskih obratih preosnujejo v industrijske šole; nekatere le za vajence z nižjo izobrazbo, druge za vajence z malo maturo, ki bodo pozneje nadaljevali šolanje na Tehniški srednji šoli.⁴²

*"V jeseni 1945 je pričela z delom tudi industrijska kovinarska šola kot naslednica Plamenove kovinarske šole. IKŠ Plamen je v naslednjih letih dala odlične strokovne kadre za mlado slovensko kovinsko industrijo."*⁴³

Šolsko leto 1945/46

Šolsko leto se je začelo s 1. septembrom 1945, v 1. letniku je bilo sprva 17, nato 18 učencev. Šolo je še

naprej z vso skrbjo in idealizmom vodil združni ravnatelj Jože Gašperšič. Učni načrt je bil nekoliko razširjen, da bi se raven šole kolikor mogoče dvignila in zadostila potrebam tedanje moderne tehnike. Tehnologijo, fiziko, projekcijski nauk in risanje je poučeval Plamenov inženir Luj Čebular (do njegovega prihoda Plamenov obratovodja Anton Lazar), slovenščino, zemljepis, higieno in matematiko suplentka Tončka Šmitek, državnozanstvo ravnatelj Jože Gašperšič, verouk župnik Kljun. Ocena za verouk ob koncu šolskega leta ni bila vpisana v šolska spričevala. Praktični pouk v delavnici, ki je bil uveden po čisto modernih metodah tedanje *naučne* tehnike, sta vodila inž. Luj Čebular in učni pomočnik Ivan Varl,⁴⁴ Justin Ažman je poučeval ruščino, gimnazijski učitelj Anton Šmitek pa telovadbo.⁴⁵ Inž. Luj Čebular, ki je v Kropi ostal le eno leto, je v članku v Zadrugarju zapisal tudi, da je vojna vihra pustila v mladih globoke posledice, zato so nekoliko več ur kot pred vojno posvetili predmetom splošne izobrazbe. Prvi letnik so uspešno končali vsi učenci, ob koncu so imeli razstavo svojih izdelkov in telovadni nastop.

Šolsko leto 1946/47

Jeseni 1946 je šola spet vpisovala v 1. letnik – sprejeli so 24 fantov iz Kroepe in okolice, nekaj tudi iz Selške doline, enako kot so se v šolo vključevali že pred vojno. Šola je v prvem in drugem letniku skupaj štela 42 učencev. Prišlo je do več zamenjav v učiteljskem zboru. Direktor šole je postal inž. Jože Bandel, ki je v Plamenu nadomestil inž. Luja Čebularja, razrednik prvega letnika pa je bil Anton Lazar (o tem pričajo ohranjena spričevala v zasebni lasti). Inž. Jože Bandel je prevzel poučevanje matematike (deloma jo je poučeval tudi Boris Zobec), opisne geometrije, fizike, mehanike, mehanske tehnologije in strojeslovja, Jože Gašperšič je poučeval socialne vede, Anton Lazar predmeta Strojne elementi in Dvigala ter tehnično risanje. Slovenščino, zemljepis in zgodovino je poučevala Breda Gaber, ruski jezik Ludvik Šmitek oz. Justin Ažman. Verouka niso več poučevali.

Tečaj nižje gimnazije v poletjih 1946, 1947, 1948

Med drugo svetovno vojno se učenci iz različnih vzrokov večinoma niso udeleževali pouka. Ko so vstopili v srednjo šolo, pogosto niso imeli dokončanih niti štirih razredov osnovne šole. Manjkajoče znanje so pridobivali na intenzivnih tečajih. Učencem obeh letnikov Kovinarske šole so ob vpisu postavili pogoje, da se udeležijo poletnega šesttedenskega tečaja za prvi

39 N.m., str.121 in 123.

40 Kronika Plamena, I–XXIX.

41 Janez Šmitek, *Kroparska kronika* NOB, Radovljica 1985, str. 23.

42 Stupica Dražigost (načelnik oddelka MIR za strok. šolstvo), *Pregled in smernice strokovnega šolstva*; v: Zadrugar, izr. št., 1945, str. 15.

43 Janez Šmitek, *Kroparska kronika*, str. 75.

44 Inž. Lujo Čebular, n.d., str.22)

45 N. a., *Pregled kulturno-prosvetnega dela*; v: Zadrugar št. 2, 1946, str. 57.

razred gimnazije v Kropi. Snov t.i. nižje gimnazije so poučevali profesorji Franc Kapus, Simon Lenarčič, Frida Avguštin, Jože Gašperšič in inž. Jože Bandel.⁴⁶ V poletnih počitnicah 1947 so izdelali drugi razred nižje gimnazije, poleti 1948 pa tretji razred, s čimer so zaključili šolanje, enakovredno osnovni šoli.

V GENERALNI DIREKCIJI ZA KOVINSKO INDUSTRIJO

Šolsko leto 1947/48

Leto 1947 je bilo za člane Zadruga Plamen zelo dramatično. Oblast nove države jih je prepričevala, da bo za njih najbolje, če dajo Zadrugo v upravljanje državi in se odrečejo svoji lastnini. Z različnimi pritiski in prevarami ji je to tudi uspelo in dne 4.8.1947 so podpisali izročilno pogodbo.⁴⁷ Tako je novembra leta 1947 prenehal opravljati naloge ravnatelj Jože Gašperšič in šola je izgubila skrbnega očeta. Novi Plamenov ravnatelj Jože Videtič je bil iz tekstilne stroke, premeščen iz Ljubljane. IKŠ Plamen zdaj ni bila več skrb Kroparjev. Vključila se je v številno družino industrijskih kovinarskih, metalurških in rudarskih šol, ki jih je finančno in administrativno vodila Glavna direkcija kovinarske industrije pri Ministrstvu za delo LRS. Tega leta je končala šolanje prva povojna generacija (18 učencev).

Predmetnik

O predmetniku IKŠ priča učni načrt strojnega oddelka nižje industrijske kovinarske šole Plamen Kropa z dne 20.4.1948. Na načrtu je žig šole z napisom: INDUSTRIJSKA KOVINARSKA ŠOLA PLAMEN KROPA, števil. 359/435 in opomba inž.B/ŠL.⁴⁸ Na prvi strani sta seznam predmetov in tedensko število ur, ki jih je obsegal pouk v posameznih letnikih. Število predmetov se je povzpelo na 16 in enega prostovoljnega (petje); predmetom, ki so že bili v starem učnem načrtu, so dodali ruščino, socialne vede, kemijo, mehaniko, strojne elemente in dvigala, strojslovje in petje. Telovadba je postala *fizkultura*. Pri predmetu socialne vede so učenci poslušali *zgodbino osvobodilnega boja jugoslovanskih narodov in politično izgradnjo* nove oblasti v prvem letniku, v drugem osnove sociologije in marksizma, leninizma itd., v tretjem pa teorijo države in posebej tedanji ustroj Demokratične federativne Jugoslavije. V opisih posameznih predmetov je navedena tudi literatura, med drugim Stalinovo *Vprašanje leninizma*. Zagotovo pa po tem učnem načrtu niso dolgo poučevali. Ohranjen je še en, zelo podoben učni načrt. Vsebuje dva nova predmeta: obratoslovje (kako organizirati proizvodni obrat od izbire prostora do normiranja časa za izdelavo posameznih izdelkov) in enciklopedijo graditeljstva (splošni pregled stavbarstva), oba v tretjem letniku po dve ali tri ure tedensko. Nasploh določa ta učni načrt zelo veliko ur teoretičnega pouka – 3 ure ruščine, 4 ure slovenščine itd. V nobenem od načrtov pa ni omenjen delavniški pouk, torej praktično delo. O tem govori nedatirani list UČNI

NAČRT strojnega oddelka industrijske šole⁴⁹, ki je dejansko seznam predmetov in število ur. Ujema se z učnim načrtom IKŠ, vendar pa je število ur z naličnim peresom popravljeno, zelo zmanjšano; s 45 ur na 16-20. Ker sta predvideni dve varianti števila ur, je verjetno to bil le eden od predlogov pri oblikovanju dejanskega načrta. Na dnu je besedilo: *“Teoretična snov učnega načrta je predvidena za obdelavo v 15-16 tednih, t.j. v eni tretjini šolskega leta, tako da bi odpadlo na teorijo 15 ur, na praktično delo pa 30 ur.”* Sicer pa je predmetnik predpisovala Glavna direkcija kovinarske industrije, ki je tudi preskrbel vse učbenike, zvezke in druge potrebščine.⁵⁰

TELOVADBA

Telovadba v predmetniku industrijskih kovinarskih šol ni bila pomemben predmet. V Kropi pa se je je držala tradicija, ki je tudi sicer spodbujala športni razvoj v kraju (pred vojno Bloudkova 60-metrška smučarska skakalnica, letno kopališče leta 1953). Nekaj let jo je učil Anton Šmitek, nato Ludvik Šmitek, nekaj časa tudi Branko Torkar, tedanji upravnik šole, nazadnje Jože Gašperšič. Učenci se predmeta, ki se je tedaj imenoval *fizkultura*, spominjajo po jesenskem in pomladanskem krosu za ZREN (*Za REPubliko Naprej!*) značko, za katero so tekli po dolini navzdol do skakalnice nad Karlovico in potem ob Kroparici nazaj. Za takšno značko so tekli tudi na 100 m, dvigali uteži, skakali v daljino in višino, plezali po vrvi in drogu, metali kroglo. Od iger z žogo je bila najbolj popularna odbojka. Pozimi, ko je bilo *V telovadnici* mrzlo in zasneženo, pa so smučali in tudi skakali na smučeh. Ob koncu šolskega leta so imeli telovadni nastop *V telovadnici*. V tla so vkopali ploščice, tako da so stali v vrstah in vsi hkrati delali proste vaje. Pouk telovadbe pa po mnenju učencev vendar ni dosegal predvojne ravni, vsaj v gimnastiki ne.

INTERNAT

Za večje število učencev iz drugih krajev so morali urediti bivališče. Prej so, na primer Dražgošani, stanovali zasebno pri Kroparjih. Potem so uredili sobe za učence na podstrešju Klinarjeve hiše in jih imenovali internat. K industrijski šoli pa je sodil tudi pravi internat, zato je ravnatelj Plamena Jože Videtič dal leta 1948 zgraditi novo poslopje poleg Lodnove hiše (zdaj je tam parkirišče). Bilo je nizko in dolgo, zato so mu domačini rekli tudi *Konjske štale*, bolj v rabi pa je bilo ime *Internat*. V tem poslopju so bile štiri spalnice za učence, kuhinja z jedilnico in skupni prostor. Ob spalnicah je bila umivalnica, vendar vodovodna instalacija še spomladi 1949 ni bila napeljana.⁵¹

46 N.m., str. 57.

47 Več o tem Nada Holynski, *Kako je bila ukinjena kovinarska zadruga Plamen*; v: Kroparski zbornik, str. 111.

48 A KMK, f. IKŠ.

49 Našteti učni načrti so ohranjeni v A KMK, f. IKŠ.

50 AS 279, f. 96

51 AS 279; f. 96.

Ohranjen je načrt tudi za prvo in drugo nadstropje z dodatnimi spalnicami, učilnicami, učno delavnico, skladišči, fizikalnim in kemijskim laboratorijem, konferenčno sobo, tako rekoč za novo šolsko poslopje. Datiran je s 24.10.1947.⁵² Nikoli ni bil uresničen. Učenci so še naprej stanovali tudi na podstrešju Klinarjeve hiše. Za delovanje internata je bil odgovoren upravnik; od decembra 1949 do konca julija 1950 je bil to Alfred Meznarič iz Ljubljane, pozneje domačin Zdravko Berce. Zadnje leto delovanja internata, 1950/51, so v njem morali stanovati vsi učenci, tudi tisti iz Kropo. *Če smo bili pridni, smo v nedeljo smeli na obisk domov, sicer pa ne*, se je v spominu na takšno prisilno bivanje v internatu grenko posmehnil nekdanji učenec.

Šolsko leto 1948/49

Vpisali naj bi več prvih letnikov, vendar podatki v arhivu tega ne potrjujejo; februarja 1949 je bilo na šoli samo 52 učencev, kar 18 manj, kot so načrtovali.⁵³ Zato so IKŠ Plamen tudi med šolskim letom dodeljevali učence iz vseh krajev Slovenije, predvsem iz prenapolnjenih drugih šol. Na Gorenjskem so obstajale še IKŠ Veriga Lesce, Iskra Kranj in Titan Kamnik, na Jesenicah pa industrijska metalurška šola. Umetnokovaška delavnica pod vodstvom Joža Bertoncija je ponovno sprejemala vajence, vključili so se domačini. Namesto Justina Ažmana je ruščino začel učiti Ludvik Šmitek, ki je prevzel tudi upravništvo šole. Po novem letu je bil namreč inž. Jože Bandel premeščen v IKŠ Litostroj. Deloma ga je nadomestil tehnik Boris Zobec, za vse strokovne predmete pa v tem šolskem letu niso našli ustreznih predavateljev. Zato je bil učni uspeh slabši; to so skušali nadomestiti s kvalitetnim praktičnim delom. V splošnem povojnem pomanjkanju vsega potrebnega so delali s pravo kroparsko zagrizenostjo in navdušenjem. V učni delavnici so sami izdelali skobelni stroj, načrte zanj so odstopili Železarni Jesenice. Za druge kovinarske šole po Sloveniji so izdelali kljunasta merila. In bili so prvi na tekmovanju vseh industrijskih kovinarskih šol v praktičnem delu.⁵⁴ Šolanje je končala še druga generacija učencev, večinoma domačinov.

SPOMINI NA ING. JOŽETA BANDLA (1906-1968)

Spominov na šolanje je veliko. Mnogo učencev je osnovno šolanje kar "preskočilo" zaradi vojne. Janko Peternejl je povedal, da je bil preizkus znanja na začetku šolanja jeseni 1945 pri matematiki štetje do dvajset. Takšna je bila raven njihovega znanja ob vstopu v šolo, ob koncu pa so znali sami izdelati veliko za proizvodnjo potrebnega orodja, obvladali so tehnično risanje, domača jim je bila celo opisna geometrija.

Največ zaslug za to učenci pripisujejo ing. Jožetu Bandlu, po rodu Ljubljančanu. Leta 1933 se je zaposlil v Kranjski industrijski družbi na Jesenicah, kjer se mu je pripetila nesreča, v kateri mu je vlak odrezal nogo. Leta 1945 ga je vodstvo tovarne Plamen pridobilo v

Kropo za tovarniškega inženirja in učitelja na strokovni šoli. Hodil je s protezo s pomočjo palice in je šepal – po tem je bil znan vsem Kroparjem. Učence je navdajal s spoštovanjem in strahom, tako da so utihnili in se umirili, brž ko so zaslišali njegove šepajoče korake. Od njih je zahteval, da doma vso snov prepisejo z lepo tehnično pisavo pod kotom 75 stopinj in natančno zrišejo risbe, ki so jih v šoli le skicirali. Ohranjeni zvezki nas presenetijo, ker so urejeni skoraj kot natisnjene skripte. Učencem je prepovedal zahajati v gostilne, kar je bilo za nekatere, vajene sproščenega partizanskega življenja, kar hudo. Živi so spomini na njegovo izpraševanje. Ob njegovem vstopu v razred je vedno vladala popolna tišina. Ko je sedel, na mizo položil *fajfo* in začel prazniti žepe, so samo čakali, da bo spregovoril na znani način: *Fantje, danes je megla nad Karavan-kami, da vidimo, kaj ste se naučili!* In jih je klical k tabli. V starejšem letniku je dva učenca poklical k tabli kar po svoje: *Berce brca Gašperina*. V takih primerih je včasih postavljala taka vprašanja, da nihče ni znal odgovoriti. Kazen za neznanje ni bila slaba ocena, marveč prepisovanje v lepi tehnični pisavi, na primer deset strani iz Jurčičevega Desetega brata. Zdaj učenci vedo, da je bil s svojo izobrazbo, diplomiral je v Gradcu na Tehniški visoki šoli (Technische Hochschule), tako daleč pred njimi, da je bilo nemogoče, da bi ga razumeli. Kljub temu jih je ogromno naučil, to so videli zlasti v srečanjih z drugimi učenci v delovodski ali tehniški šoli, ki so jih obiskovali pozneje v življenju. Skrbel je tudi, da so si učenci širili znanje s strokovnimi ekskurzijami. Spominjajo se obiska jeseniške železarne in zagrebškega velesejma.

Rad je risal. Njegova družina hrani nekaj njegovih skic kroparskih ulic in hiš. Skiciral je tudi portrete učencev. Z družino je stanoval v Magušarjevi hiši (zdaj št. 76). Pozimi, ko so bile ulice zasnežene ali ledene, s protezo ni mogel sam do šole. Takrat so ga učenci prišli iskat s sanmi. Še posebej pa se jim je priljubil na počitnicah ob morju na otoku Krku v kraju Omišalj poleti 1948. Spremljala jih je učiteljica Tonica Šmitek. Vsi so bili prvič na morju. Inž. Bandel je vztrajal, da se morajo vsi naučiti plavati in res so zadnjega dne čez zaliv plavali prav vsi, kar je bila velika zmaga nad samim seboj za vsakega izmed njih.

Kropo je zapustil skupaj s svojo družino poleti leta 1949. Na Industrijski vajeniški šoli v Litostroju je učil do leta 1953, nato pa do upokojitve v letu 1966 na Tehnični srednji šoli v Ljubljani.

Šolsko leto 1949/50

Avgusta je Glavna direkcija kovinarskih šol poslala za upravnika šole Branka Torkarja iz Ljubljane, po rodu s Podbrda. Ni bil strokovnjak kovinarske stroke, ampak pedagog.⁵⁵ Spet niso izpolnili t.i. *planskega vpisa*. Oktobra pa so imeli po 29–30 učencev v vsakem razredu, skupaj 87 učencev in 1 učenka (v 1.

52 AS 279, f. 120.

53 AS 279, f. 96.

54 AS 279, f. 96.

55 ZAL-KRA, Plamen Kropa, a.e. 195.

letniku); največ (49) je bilo strojnih ključavničarjev, 6 je bilo strugarjev in 4 kovači. V prvem letniku so v delavnici vsi imeli enako delo. Ob polletju jih je 70 izdelalo, drugi so imeli negativne ocene. Med letom so jim dodelili nove učence v prvi in drugi letnik; 1. maja je imela šola skoraj sto učencev, zdaj je bil med njimi tudi električar, livar in 6 orodnih ključavničarjev.⁵⁶ Šele v drugem polletju so dobili stalnega predavatelja za strokovne predmete Rudija Katrašnika in so poskušali v učnih krožkih nadomestiti zamujeno. Najslabše je bilo pri matematiki. Pri praktičnem delu so se lotili izdelave stružnice. Glavna direkcija kovinarske industrije je za vse učence v internatu preskrbela blago in kraj za svečane uniforme s titovko. Konec šolskega leta so se vse industrijske šole v okviru Direkcije predstavile na skupni razstavi. Kroparska je prispevala izdelek iz delavnice. Ministrstvo za industrijo je s posredovanjem Urada za informiranje poskrbelo za fotografiranje vseh šolskih prostorov in dejavnosti. Vsaka šola je oblikovala za razstavo svoj emblem (AS 279, f. 96). Kovaški muzej hrani album fotografij z emblemom IKŠ Plamen na naslovnici, ki je verjetno nastal prav ob tej priložnosti.

V juniju je prišlo do upravne spremembe; industrijske šole so prešle pod upravo Ministrstva za prosveto, čeprav jih je še vodila Glavna direkcija kovinske industrije.⁵⁷

PRAKTIČNI POUK V DELAVNICI

Prvi mojster v učni delavnici je bil vseskozi Ciril Rozman s Češnjice pri Kropi, ki je šolanje zaključil v prvi generaciji združne Kovinarske šole. Njegov tedanji sošolec Janez Zupan – Radko je bil njegov sodelavec od leta 1947, sprva je sodeloval tudi Ivan Varl. Vsaj od 1949 so pomagali tudi učni pomočniki, ohranjena so imena Ivan Potočnik, Franc Pahor in Jože Maček. Ohranjeni delavniški dnevnik Janka Peternelja (za leto 1946 še navaden zvezek, za 1947 že tiskovina – obrazec DZS -978-47) govori o visoki stopnji zahtevnosti za učence, pa tudi o vzdušju, ki so ga v letih po vojni skušali priklicati z različnimi političnimi gesli. Vsak teden je novo geslo napisal na tablo vodja delavnice Ciril Rozman. Ko so stali v pozdravnem položaju, je eden od učencev moral povedati geslo – to pa je bilo napisano njim za hrbtom. Gesla so bila pogosto politična, na primer *Petletni plan zagotavlja znanstveno organizacijo dela in uprave!* ali *Leta 1951 bo 60% otrok hodilo v sedemrazrednico!* ali *Z udarniškim delom in vestnim varčevanjem bomo uresničili blagostanje naše domovine*. Včasih so bila osebno namerjena: *Presojaj se često. Delavnemu človeku je dan kratek. Če jaz ohranim red, bo red ohranil mene. Spoštuj svoje učitelje. Alkohol pomori jih več kakor kuga, glad in meč*.

Takšnim geslom ustrezno je bilo organizirano delo v delavnici. Vsak je imel svoj prostor in svoj primež, *primož*. Na začetku šolskega leta 1946 so morali v šoli priskrbeti nove primeže, ker je bilo učencev v prvem letniku več kot prejšnje leto – tega, kdo je ostal brez primeža, so se nekdanji učenci posebej spomnili.

Vsak je imel tudi svoj predal v omari in vanj shranjeval svoje izdelke. Zraven je stala omara z orodjem. Za delo potrebno orodje je učenec dobil, ko je zastavil svetinjico s svojim znakom. Svetinjico so obesili na mesto orodja; ko je orodje vrnil, jo je dobil nazaj. Vsak je imel pet svetinjic. Na delovni mizi je moral biti red; desno je bilo lepo poravnano orodje, spredaj pred primežem pa postavljena risba. Delavnico so čistili učenci sami, tudi okna in tla so sami pomivali.

Program praktičnega dela je bil določen s knjigo izdelkov, ki so jo imeli v delavnici, da so po njej delali vsi učenci. Izdelki so bili zasnovani tako, da so učenci pridobili kar največ ročnih spretnosti. Nekaj mesecev so samo pilili – najprej U-profil železa, potem pa so morali izdelati kocko določenih dimenzij, lok za žago in nato zahtevnejše izdelke iz več sestavnih delov. Naloga konec prvega letnika 1946 je bilo piljenje krilne maticice. Vsak je imel kartonček, v katerega je vodja vpisoval ocene za ličnost, kotnost in ravnost izdelka. Ko je učenec naredil vse izdelke po knjigi, je dobil končno oceno iz predmeta.

Tekmovanja učencev tretjih letnikov industrijskih kovinarskih šol v Sloveniji v praktičnem delu so bila za Kroparje posebno doživetje. Vsi učenci so dobili enak material, enako orodje in enako nalogo. Vsak je na svoj izdelek udaril svoj znak, ki ga člani komisije niso poznali. Pri ocenjevanju so bili Kroparji vedno najboljši. Tekmovanja so bila v Kropi ali Šentvidu (Ljubljana) ali na Teznem pri Mariboru.⁵⁸

V umetnokovaški delavnici je učence vodil Joža Bertoncelj, pomagali pa so mu Janko Koselj (Šarnekov), Štefan Skalar, Miha Bertoncelj, Marjan Gašperšič in drugi.

Šolsko leto 1950/51

Poleti je Glavna direkcija poslala nov predmetnik za IKŠ. V njem je navedenih 20 predmetov, med splošnimi ni več ruščine, zelo pa se je povečalo število strokovnih predmetov, ki so jih poslušali vajenci posameznih strok – elektrotehnike, strugarji, orodjarji, ključavničarji in tudi umetni kovači. Za zadnje sta bila oblikovana dva predmeta – risanje in modeliranje ter zgodovina umetnostnih slogov. Na teden je to pomenilo 19–20 ur teorije in 28–29 ur prakse v vseh treh letnikih.⁵⁹

V prvi letnik so vpisali 29 učencev, med njimi 7 umetnih kovačev in 3 graverke. Umetnokovaška delavnica pod vodstvom Joža Bertonclja je imela zdaj 11 vajencev, Peter Pesjak, Zdravko Štalc, Urh Zupan in Milan Žaberl so v tem letu končali šolanje. Jeseni 1950 je postal upravnik IKŠ Plamen Ludvik Šmitek. Ob primopredaji poslov je bil narejen popis vsega šolskega premoženja. Učiteljev je še vedno primanjkovalo; slovenščino je na primer učil v tretjem letniku kroparski nadučitelj Franc Hafner, v drugem Vera Rotman, posamezne ure pa sta zapolnila Ludvik Šmitek

56 AS 279, f. 28.

57 AS 279, f. 96.

58 O tem sta pripovedovala nekdanji mojster Janez Zupan – Radko in nekdanji učenec Albin Kordež.

59 AS 279, f. 120.

in Branko Torkar. Knjigovodja Tomaž Berčič je predaval o organizaciji gospodarstva v tretjem letniku. Mojstra v učni delavnici Janez Zupan in Ciril Rozman sta učila tehnično risanje, po potrebi pa Zupan tudi strojeslovje. Umetne kovače in graverje je o umetnostnih slogih poučeval Črtomir Zorec iz Kranja, kovaško tehnologijo Joža Bertoncelj, mojster učne delavnice, tehnologijo tvarin pa Anton Lazar, ki je predaval tudi o obdelovalnih strojih ključavničarjem in strugarjem.⁶⁰ Na medšolskih tekmovanjih v uspehu učencev je bila Kropa redno v spodnji polovici, na tekmovanju v praktičnem delu pa prva pred vsemi drugimi.

Proti koncu šolskega leta je IKŠ Plamen dala natisniti zloženke z vabilom k vpisu,⁶¹ zelo lično so na prepognjenem listu ob fotografijah, izbranih iz albuma, predstavili šolo, pogoje za vpis in povabili vse mlade, naj se vpišejo.⁶² Tedaj so imeli 92 učencev v vseh treh letnikih, zanje je skrbelo 10 uslužbencev in 12 honorarnih predavateljev, nihče med njimi pa ni bil toliko izobražen, da bi mogel nadomestiti izgubo inž. Bandla. Zelo so občutili pomanjkanje denarja; za kurjavo je bilo premalo, za investicije pa čisto nič. Internat je bil provizorij, učilnice so imeli v stavbi tovarne Plamen, šolska delavnica je bila opremljena pred vojno, za sodoben pouk bi morali urediti kalilnico, varilnico, kovačnico, nakupiti stroje – tako so svoje težave predstavili v poročilu Glavni direkciji dne 11.6.1951, podpisana sta bila šolski upravitelj Ludvik Šmitek in direktor tovarne Plamen Lenart Petrač.⁶³

Zaprtje IKŠ Plamen

Zgodaj poleti so v Glavni direkciji kovinarske industrije na konferencah direktorjev že razpravljali, ali je smiselno izobraževati toliko kovinarjev. Industrijske potrebe so bile manjše od števila diplomantov, zato so razmišljali o zaprtju nekaterih šol. Menili so, da je bolje izšolati manj ljudi, pa tiste bolj kvalitetno. Julija so direktorji slovenske kovinske industrije ponovno sklepali o tem, katere šole zapreti. Najprej je bila sklenjena usoda IKŠ na Muti. Nato je bila dne 31.7.1951 posebna komisija (glavni inženir Galof, referent za strokovno šolstvo Burja in neimenovani referent za strokovno šolstvo pri Strojegradnjah LRS) na ogledu v Kropi in Lescah.⁶⁴ Že dne 2.8.1951 je Glavna direkcija poslala tovarni Plamen dopis o ukinitvi IKŠ Plamen; na novo vpisani učenci se bodo šolali v IKŠ Litostroj v Ljubljani, 8 učencev tretjega letnika ostane za remont strojev v Kropi, drugi učenci in uslužbenci bodo preusmerjeni drugam, inventar bo razdeljen, nekaj ga ostane Šoli za umetne kovače, ki ji bodo ustroj določili pozneje.⁶⁵ Za usodo te šole se je zavzemal tedanji minister za industrijo dr. Marijan Breclj, ki je menil, da bi bilo potrebno umetno kovačnico številčno okrepiti.⁶⁶ Kako nenadna je bila odločitev o zaprtju IKŠ, je zaznati po tem, da je iz Glavne direkcije še vse poletje v Kropo prihajala pošta za začetek šolskega leta, predmetnik, učbenike itd. Tudi IKŠ Lesce so razpustili, vendar so dovolili, da tretji letnik še zaključi šolanje, tako da je šola prenehala obstajati šele v šolskem letu 1952/53.⁶⁷

Dne 27. 8.1951 je Glavna direkcija za kovinsko industrijo po večkratnem dopisovanju in glede na predloge, ki jih je posredovala tovarna Plamen, določila nadaljnjo usodo učencev in uslužbencev. 16 učencev tretjega letnika je dobilo prostor v IKŠ Celje (10 mest) in IKŠ Mariborske livarne (6 mest). Mojstra J. Zupan in C. Rozman sta šla v mehanično delavnico v tovarno Plamen, knjigovodkinja Ema Berčič prav tako v Plamen, upravnik internata Zdravko Berce se je zaposlil v tovarni Niko Železniki, strokovni učitelj Rudi Katrašnik v IKŠ Mariborske livarne in vzgojitelj Franc Božič v IKŠ Emajlirna Celje. Upravnik Ludvik Šmitek je prevzel mesto upravnika novoustanovljene Šole za umetne kovače, graverje in cizelerje.

Obdobje 1951–1954 ŠOLA ZA UMETNO KOVINARSTVO

Novi program je bil namenjen zgolj izobraževanju vajencev za strogo specializirano področje umetnega kovaštva, graverstva in cizelerstva. Prvič in obenem zadnjič se je v Sloveniji oblikovala takšna šola. Če bi tedanje oblasti imele več posluha za rokodelstvo in umetno obrt, bi se verjetno razvila v slovečo šolo za oblikovanje kovin, kakršna je bila na primer v čipkarstvu čipkarska šola v Idriji. Tako pa se je izšolala le generacija umetnih kovačev, graverjev in kleparjev cizelerjev, ki je postala kadrovski temelj leta 1956 od Plamena odcepljenega podjetja Uko.

Šolsko leto 1951/52

Hrup učencev iz IKŠ je čisto zamrl, v prvem letniku je bilo učencev 14, v drugem 7 in v tretjem 4. Umetnokovaška delavnica je bila najmočnejša z 12 učenci, graverjev in graverk je bilo 9, cizelerke pa so bile 4. Učenci tretjega letnika Davorin Bratuš, Joža Dobre, Franc Kapus in Zdravko Petrač so se prvi dve leti izobraževali po njim prilagojenem programu IKŠ, zadnje leto pa so jih vključili v novi program poučevanja teorije skupaj z novinci. Vpisali so nov prvi letnik graverjev in cizelerjev. Upravitelj Šole za umetno kovinarstvo je postal Ludvik Šmitek, poznejši dolgoletni direktor tovarne UKO.

Pri snovanju programa šole za umetno kovinarstvo so mislili tudi na dekleta. Umetno kovaštvo je bilo zanje pretežko, drugi načini obdelave kovin pa ne. Program graverstva in cizelerstva je odprl možnost šolanja v domačem kraju kroparskim dekletom, ki so prej že na nižjo gimnazijo morala najmanj v Radovljico (in seveda v internat) ali pa vsak dan pešati tja in nazaj. Po progra-

60 ZAL-KRA, RAD-71, IKŠ Kropa, Razrednice v šol. letu 1950/51 za II., III. razred in za razred umetnokovaške stroke.

61 AS 279 f. 120.

62 Izvod te zloženke hrani A KMK, f. IKŠ.

63 AS 279, f. 120.

64 AS 279, f. 28.

65 AS 279, f. 120.

66 Maruša Avguštin, *Joža Bertoncelj, mojster umetnega kovaštva*, tipkopis v arhivu Kovaškega muzeja v Kropi, str. 4.

67 AS 279, f. 120.

mu IKŠ so se šolali le fantje, izjema je bila Jožefa Cengle iz Kamne Gorice konec štiridesetih let. V tem šolskem letu pa se je vpisalo pet deklet v prvi letnik in tri v drugi, v programu graverstva in cizelerstva.

Predmeti in učni program

Predmetnik je bil v primerjavi z IKŠ močno okleščen, saj je bila nova vajenska šola ozko specializirana. Ohranjena spričevala prvega razreda imajo le štiri predmete: slovenski jezik, strokovno računstvo, tehnologija-delavnica, umetnostna zgodovina. Spričevalo za drugi razred ima vpisano še strokovno risanje in modeliranje. Vsa pedagoška prizadevanja so bila usmerjena v razvijanje ročnih spretnosti in estetskega čuta. Prvo leto so se vsi učili v ključavničarski delavnici, drugo leto pa so začeli praktično delati v svojih strokah s strokovnimi učitelji.

Iz tega obdobja je ohranjen OSNUTEK UČNEGA NAČRTA UMETNOKOVAŠKE (UMETNOKOVINSKE) TEHNOLOGIJE za oddelek za umetno kovinarstvo pri I.K.Š. v Kropi.⁶⁸ Zasnova izkazuje skrbnost in širino nekdanjega ravnatelja Zadruga Jožeta Gašperšiča in v resnici je on podpisal pod Načelne opombe in pojasnila k osnutku..., na katerem je tudi datum 5.2.1951. Za pregled, opombe in mnenja se je zahvalil *tovarišem pri Plamenu Brtonclju, Koslju, Lazarju, Rozmanu* (vsi so bili mojstri v proizvodnji – op. T.D.E.) *in Šmitku*. Ta načrt naj bi se pričel izvajati v šolskem letu 1951/52, če bi bilo mogoče, pa že v 2. polletju 1950/51. Zanimivo je zapisal smoter pouka: *Tehnološki pouk umetnega kovaštva (kovinarstva) ima namen, da učenca seznani s tvarinami, delovnimi pripomočki, postopki in pravili, ki naj jih uporablja pri praktičnem delu. Hkrati se bo naučil spoznavati, presojati in ceniti tehnološki napor in smisel starih in sodobnih del in mojstrov, da se bo ob njih učil in vzgajal za dobrega in vestnega strokovnjaka in da bo mogel napredovati v poklicu v svojo in skupno korist*. Predmet je razdelil na dve področji – tehnologijo tvarin in tehnologijo obdelave – in natančno opredelil potek pouka, poudaril skladnost s programom pri risanju in praktičnem delu. Sledi natančen opis poučevanja predmeta po tednih za vsak letnik posebej in še za 2. polletje 1951/52. Bralcu se nehote vsiljuje primerjava s programoma IKŠ – ker je tako skrbno pretehtan in razumno napisan. Tudi učitelj umetnostne zgodovine in modeliranja Črtomir Zorec je izdelal zelo skrben načrt poučevanja, po katerem naj bi učenci pridobili znanje o zgodovinskih umetnostnih slogih v slikarstvu, kiparstvu, arhitekturi in ljudski umetnosti, pregled po vsem svetu v vseh časih.⁶⁹ Kako dobro mu je načrt uspel pri šolskih urah, dokazuje ohranjeni zvezek ene njegovih učenk, ki nas preseneti s širino podajanja snovi in jasno usmeritvijo v oblikovanje. Učenci so morali prostoročno risati različne vzorce, ornamente, značilnosti različnih slogov. Zanje je organiziral tudi dvodnevno strokovno ekskurzijo od Celja do Ptuja, med katero so si v živo ogledali različne kulturne znamenitosti.

Predmetnik šole za umetno kovinarstvo je

Glavna direkcija za kovinsko industrijo odobrila brez pripomb dne 6.9.1951.⁷⁰ Pouk se je lahko začel.

Učitelji

Slovenščino je učila nekaj časa Vera Rotman iz Radovljice, nato Franc Hafner, strokovno računstvo Janez Lazar, tehnologijo in v njej vsebovano risanje Anton Lazar, Črtomir Zorec iz Kranja modeliranje v plastelinu in umetnostno zgodovino, Marjan Gašperšič risanje. Kiparka kroparskega rodu Liza Hribar iz Ljubljane je imela leta 1951 za vse vajence tritedenski oblikovalni tečaj⁷¹, pri katerem so sami v Ljubnem izkopal in pripravili glino, nato pa v njej modelirali v različnih tehnikah. Nekdanji ravnatelj Gašperšič je imel za vse učence in učenke tečaj nemškega jezika, na katerem naj bi se usposobili za branje strokovne literature, ki je bila v glavnem nemška. V prvem polletju so vajenci delali v ključavničarski delavnici pri mojstrih Janezu Zupanu in Cirilu Rozmanu, da so se naučili osnov kovinarstva, pozneje pa so se učili v specializiranih delavnicah. Prvi mojster umetnokovaške delavnice je bil še naprej domačin Joža Bertonec, drugi pa Janko Koselj iz Lipnice, graverske vajence je poučeval Pavle Uršič, cizelerske pa Marija Lindtner, oba diplomanta Umetno obrtne šole v Ljubljani. Učna delavnica je bila še vedno v napol lesenem vigenjcu Pana.

Šolsko leto 1952/53

Šola za umetno kovinarstvo je bila namenjena tovarniškemu vajeniškemu izobraževanju. Na seznamu strokovnih šol v Sloveniji, ki je bil objavljen v *Objavah Sveta za prosveto in kulturo LRS* dne 4.12.1951, je ni. Novih učencev ni vpisovala, zato je zamrla. Način poučevanja in njen program pa je učence usposobil, da so se vso svojo delovno dobo preživljali z umetno obrtjo, času in političnim razmeram ustrezno pač v socialističnem podjetju UKO. Ustvarili so mednarodno prepoznaven slog kroparskih umetnokovaških izdelkov. Pripovedujejo, da so jih v času šolanja pripravljali na to, da bo vsak odprl svojo delavnico, izdelke pa naj bi prodajali skupaj v obliki nekakšne zadruga. Ob koncu šolanja naj bi vsak dobil svoje nakovalno za začetek samostojnega dela. Potrebno orodje so si tako ali tako večinoma izdelovali sami. Žal se je pozneje obrnilo drugače.

Zaključni izpit je bil podoben nekdanjim obrtnim: vsak je moral sam oblikovati, to je izrisati izdelek, in ga potem tudi narediti. To so bili uporabni izdelki – kovane mreže, lestenci, laterne, izveski, krožniki, lonci, šatulje. Vključili so jih v redni proizvodni program umetno kovaške delavnice, vendar so bili večinoma preveč zahtevno narejeni, tako da je naročnike odvrčala visoka cena in jih niso prodajali v večjih količinah.

68 A KMK, f. IKŠ.

69 A KMK, f. IKŠ.

70 AS 279, f. 120.

71 Maruša Avguštin, n.d., str. 4; pripovedi nekdanjih učencev.

Šolsko leto 1953/54

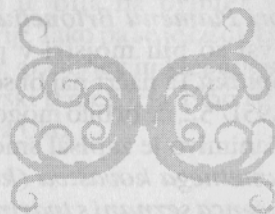
To je bilo zadnje šolsko leto Šole za umetno kovinarstvo. Leta 1954 se je nehal pouk vajencev v Kropi. Ogenj napredka, ki so ga prižgali in gojili pred drugo svetovno vojno in še nekaj po njej, je ugasnil.

IZOBRAŽEVANJE VAJENCEV PO LETU 1951 OZ. 1954

*"Po ukinitvi kovinarske in umetnoobrtne šole sta se zmanjšala zanimanje in skrb za vzgojo kadrov, na razpis za sprejem po 10 učencev letno zmeraj manj kot 10 kandidatov."*⁷²

Odkar je bila leta 1952 IKŠ Plamen zaprta, se Kroparji in okoličani, ki bi se po končani osnovni šoli hoteli izučiti kovinarskega poklica, zaposlijo kot vajenci v kateri od bližnjih tovarn (Plamen, Iskra v Lipnici, Veriga v Lescah in p.). Nato hodijo k teoretičnemu pouku v najbližjo vajeniško šolo, Iskrini zaposleni v Iskrino šolo v Kranju, učenje v delavnici pa jim omogoča tovarna. V petdesetih letih je Plamen svoje vajence pošiljal v Industrijsko kovinarsko šolo v Štore, kjer so se tri mesece šolali teoretično, praktično pa so se učili devet mesecev v Kropi. V letih 1955/58 se jih je na primer tako šolalo 11 (4 dekleta in 7 fantov).⁷³

Nekateri diplomanti IKŠ Plamen so pozneje nadaljevali šolanje na Srednji tehniški šoli v Ljubljani in celo na univerzi, nekaj pa jih je dokončalo Delovodsko šolo v Ljubljani in so dosegli naziv mojstra. Ti so skrbeli za vzgojo naraščaja. Med umetnimi kovači v podjetju UKO je vajence učil mojster Jože Dobre. Decembra leta 1961 si je pridobil mojstrski naziv na Delovodski šoli v Ljubljani in kmalu po tem so v podjetju UKO začeli šolati vajence. Učno delavnico so uredili v nekdanji kalilnici, povečani na račun skladišča. Jože Dobre je nekaj časa tudi učil kovanje ter električno in avtogeno varjenje na vajenski šoli v Radovljici. Ko so to zaprli, so njegovi učenci obiskovali poklicno šolo v Kranju (zdaj Srednja gradbena šola), ko so tudi tu opustili kovinarsko smer, pa na Jesenicah. Ker so učencem v šoli posredovali le splošno teoretično znanje, so se v prostoročnem risanju in poznavanju umetnostnih slogov pod vodstvom mojstra urili v delavnici. Z nasveti in gradivom je po potrebi pomagal tudi profesor Črtomir Zorec. V približno petnajstih letih do sredine osemdesetih let se je izučilo 12 vajencev umetnokovaške stroke. Še več delavcev se je delu v tej stroki samo priučilo. Paradoks je, da zdaj v umetno kovaški proizvodnji dela več drugih kot prvih, kajti od izučenih so se kot kovači zaposlili samo trije.

Svoje spomine, fotografije, zvezke in drugo gradivo so prispevali: Janez Zupan (učenec 1936/39), Janez Lušina (učenec 1939/42), Janko Peternefj (učenec 1945/48), Albin Kordež, Marjan Dermota in Stanko Hafner (učenci 1946/49), Draga, roj. Jeraša, in Franc Kordež (učenca 1951/54 in 1950/53), Zdenka Resman roj. Dermota (učenka 1951/54), Tonica Šmitek (poučevala na IKŠ), Rika Ažman (uradnica Zadruga, soproga učitelja na IKŠ Justina Ažmana), Janez Šmitek (poučeval na IKŠ), Ludvik Šmitek (upravitelj IKŠ in Šole za umetno kovinarstvo), posamezne podatke pa so dodali še mnogi drugi, zlasti člani študijskega krožka Umetno kovaštvo, Jože Dobre, Adam Kržišnik, Zdravko Štalc, učenci Šole za umetno kovinarstvo, pri Kovaškem muzeju v Kropi v šol. letu 2000/2001. Za vse se vsakomur od srca zahvaljujem, kajti brez njihove prijazne pomoči in spodbude ta članek ne bi bil tako bogat.

Fotografije so zdaj dostopne v fototekah Kovaškega muzeja v Kropi in Gorenjskega muzeja v Kranju, tiztrtniki pa so vsi zasebna last nekdanjih učencev.

72 Janez Šmitek, *Sto let Plamena 1894–1994*, v: Kroparski zbornik. Ob 100-letnici Plamena (1894–1994), Kropa-Radovljica 1995, str. 97.

73 Povedala nekdanja učenca IKŠ Štore Angela Majes in Bogdan Miljavec.

SEZNAMI UČENCEV

1. generacija 1936/39 (16 diplomantov)⁷⁴

Blaž Ažman
Gašper Dermota
Franc Fister
Jože Jemc
Filip Kavčič
Jože Kokalj
Ivan Kordež
Miha Lotrič
Zdravko Mihelič
Ciril Rozman
Alojz (Slavko) Staroverski
Anton Tomaževič
Ivan Varl
Drago Zupan
Janez Zupan
Peter Zupan

2. generacija 1939/42 (25 učencev)⁷⁵

Franc Bergant
Miha Bertoncelj
Anton Cengle
Anton Gašperin
Milan Gašperšič
Polde Jelenc
Alojz Kozjek
Ciril Lotrič
Janez Lušina
Simon Mihelič
Marjan Pretnar
Štefan Skalar
Tine Staroverski
Vinko Šolar
Viktor Žaberle
devet neugotovljenih.

3. generacija 1941/1942 (12 učencev, šolanje so končali drugod ali sploh ne)⁷⁶

Jože Gašperšič
Anton Marko Gosar
Albin Jelenc
Franc Lotrič
Alfonz Mihelič
Polde Mihelič
Franci Petrač
devet neugotovljenih.

4. generacija 1945/48 (18 učencev, razen enega vsi strojnoključavničarske stroke)⁷⁷

Miha Bevc, roj. 1929, Kamna Gorica
Zdravko Brce, roj. 1929, Selca
Karel Gašperin, roj. 1930, Kropa
Ivan Jerala, roj. 1929, Češnjica
Tadej Lazar, roj. 1931, Kropa
Tomaž Lazar, roj. 1930, Kropa
Janez Peternelj, 1929, Kropa – elektro-inštalater
Janez Pogačnik, roj. 1929, Kamna Gorica

Andrej Resman, roj. 1930, Kropa
Jože Rešek, roj. 1929, Kamna Gorica
Joža Šlibar, roj. 1930, Dobrava
Franc Šolar, roj. 1930, Dražgoše-Jamnik
Marjan Šolar, roj. 1931, Kropa
Alojzij (Slavko) Šolar, roj. 1931, Kamna Gorica
Janez Štalc, roj. 1930, Kropa
Zdravko Štular, roj. 1929, Podnart
Franc Varl, roj. 1929, Kamna Gorica
Anton Zupan, roj. 1929, Kropa

5. generacija 1946/49 (23 učencev, razen dveh vsi strojnoključavničarske stroke)⁷⁸

Anton Albinini, roj. 1931, Dobrava
Franc Benedičič, roj. 1930, Lipnica
Joža Berce, roj. 1932, Kropa, mizarska stroka
Ludvik Bešter, roj. 1930, Jamnik
Filip Demšar, roj. 1930, Rudno
Marjan Dermota, roj. 1932, Kropa
Stanko Dobro, roj. 1931, Dobrava
Stanislav Habjan, roj. 1930, Kropa
Damjan Hafner, roj. 1932, Kropa
Matija Jelenc, roj. 1930, Dražgoše-Jamnik
Albin Kordež, roj. 1930, Kropa
Gašper Kordež, roj. 1929, Jamnik
Franc Krek, roj. 1932, Kropa-Kamna Gorica-Lancovo (Vošče)
Janez Lazar, roj. 1928, Kropa, I. in II. letnik
Franc Lotrič, roj. 1931, Dražgoše
Vladimir Mohorič, roj. 1931, Ovsišče
Franc Peternel, roj. 1932, Kropa
Ignac Pevec, roj. 1932, Prevoje – Kamnik, 1948 prišel s Češkega, ni izdelal
Alojzij Pogačnik, roj. 1931, Kamna Gorica, elektroinštalater
Janez Rešek, roj. 1932, Kropa
Stanko Rihtaršič, roj. 1930, Selca
Jakob Šlibar, roj. 1932, Sr. Dobrava
Peter Vogrič, roj. 1931, Leskovica – Zg. Novaki, I. in II. letnik

6. generacija 1947/50 (24–34–30 učencev, razen enega vsi strojni ključavničarji)⁷⁹

Lovro Bernik, roj. 1932, Podlonk (Šk. Loka)
Ludvik Bukovec, roj. 1933, Dubrovnik (Lendava), III. letnik
Stanko Čaus, roj. 1931, Kropa
Zdravko Debeljak, roj. 1930, Jarčje Brdo, I. in II. letnik

⁷⁴ Seznam 15 je bil objavljen v Zadrugarju, 1940, str. 19, 16. smo dodali po spominu (J. Šmitek, 1975, str. 34, povedal Janez Zupan)

⁷⁵ J. Šmitek, 1975, str. 34-35, povedal Janez Lušina

⁷⁶ J. Šmitek, 1975, str. 34, povedal Anton Marko Gosar

⁷⁷ Seznam učencev, dokument v zasebni lasti, s pomočjo fotografije rekonstruirala Janko Peternelj, Albin Kordež.

⁷⁸ Glavna vpisnica za šol. leto 1947/48 II. razred, ZAL-KRA, fond RAD-71, IKŠ Kropa

⁷⁹ Glavna vpisnica za šol. leto 1947/48 I. razred (24 uč.), Glavna vpisnica za šol. leto 1948/49 II. razred (34 uč.), Glavna vpisnica za šol. leto 1949/50 III. razred (30 uč.), ZAL-KRA, fond RAD-71, IKŠ Kropa

Anton Frankovič, roj. 1931, Lokev (Sežana), II. in III. letnik
Martin Frelj, roj. 1932, Kamna Gorica
Jože Hafner, roj. 1933, Godešče (Šk. Loka)
Alfonz Jakopič, roj. 1933, Blejska Dobrava
Stanko Kemperle, roj. 1930, Češnjica (Železniki)
Emil Konte, roj. 1931, Črni Kal, II. in III. letnik
Jože Konte, roj. 1929, Črni Kal, II. in III. letnik
Jože Maček, roj. 1933, Blejska Dobrava
Albert Marsetič, roj. 1930, Črni Kal, II. letnik
Mirko Megla, roj. 1932, Sv. Tomaž (Ljutomer), III. letnik in izključen!
Rudi ml. Mljač, roj. 1932, Lokev (Sežana), II. letnik
Rudi st. Mljač, roj. 1930, Lokev (Sežana), II. letnik
Srečko Paul, roj. 1933, Kropa, II. in III. letnik
Alojz Pečnik, roj. 1932, Žužemberk, I. letnik, izstopil
Ivan Perhavec, roj. 1931, Lokev (Sežana), II. letnik
Slavko Pesjak, roj. 1932, Kropa
Mirko Petelin, roj. 1932, Gorjansko (Sežana), III. letnik
Ignac Pevec, roj. 1932, Prevoje-Kamnik, II. in III. letnik
Viktor Placer, roj. 1930, Lokev (Sežana), II. in III. letnik
Marko Pogačnik, roj. 1933, Kamna Gorica, I. in II. letnik
Jože Požar, roj. 1932, Tomišelj pri Ljubljani, II. in III. letnik
Stanko Primožič, roj. 1930, Železniki
Vinko Rejc, roj. 1930, Železniki
France Rešek, roj. 1933, Kamna Gorica
Slavko Robida, brez podatkov, III. letnik
Miroslav Rupnik, roj. 1932, Medvedje Brdo (Idrija)
Franc Sedej, roj. 1928, Novaki (Cerkno), I. in II. letnik
Bernard Smrekar, roj. 1931, Vevče pri Ljubljani, I. in II. letnik
Peter Smrekar, roj. 1933, Ljubljana – finomehanik, odšel v Ljubljano
Robert Soudat, roj. 1930, Bovec, II. letnik
Anton Stanonik, roj. 1931, Borovnica (Ljubljana), I. in II. letnik
Jožef Starman, roj. 1932, Račeva (Šk. Loka)
Stane Šilo, roj. 1927, Žirovnica pri Rakeku, II. letnik
Stane Tehovnik, roj. 1931, Rakovnik pri Medvodah
Drago Torbica, roj. 1933, Bosna in Hercegovina, III. letnik – izključen
Jože Turk, roj. 1932, Sv. Križ ob Krki
Alojz Žaberl, roj. 1933, Kropa
Konrad Žnuderl, roj. 1933, Šentilj (Maribor), III. letnik

7. generacija 1948/51 (33 učencev, razen označenih vsi strojni ključavničarji)⁸⁰

Valentin Arh, roj. 1933, Bohinjska Bistrica
Jože Bešter, roj. 1933, Rudno
Jože Borišek, roj. 1932, Trbovlje
Jože Božič, roj. 1934, Tolmin
Maks Brtoncelj, roj. 1931, Lajše (Kranj)

Stane Brtoncelj, roj. 1934, Lajše (Kranj)
Valentin Dolenc, roj. 1932, Četena Ravan
Vinko Drole, roj. 1933, Podbrdo
Branko Fink, roj. 1931, Jastrebarsko (Hrvaška) - Trebnje
Martijan Gašperšič, roj. 1934, Kropa, električar
Alojz Gorenc, roj. 1933, okolica Krškega,
Mirko Grohar, roj. 1934, Sorica
Alojz Japelj, roj. 1934, okolica Ljubljane, strugar
Vinko Jeram, roj. 1934, Mošnje (Radovljica), strugar
Martin Juratovec, roj. 1930, Brezje (Krško)
Ivan Kemperle, roj. 1934, Ravne (Kranj)
Franc Lambergar, roj. 1933, Litija, strugar
Jože Mevlja, roj. 1934, Lokev (Sežana), str. ključ. - varilec
Ivan Mohorič, roj. 1934, Češnjica (Podnart)
Peter Pesjak, roj. 1934, Kropa – umetni kovač
Alojz Podplatan, roj. 1931, Solčava
Milan Rejc, roj. 1933, Borovnica
Karl Robenik, roj. 1933, Ljubljana
Daneu Ruggero, ni podatkov, ocenjen šele v 2. polletju
Filip Šimnic, roj. 1934, Zg. Lipnica
Ciril Šparovec, roj. 1935, Lipnica, strugar
Zdravko Štalc, roj. 1935, Kropa – umetni kovač
Ivan Težak, roj. 1934, Črnomelj
Slavko Vodeb, roj. 1934, Dolena vas (Krško), strugar
Boris Volk, roj. 1933, Gorica
Urh Zupan, roj. 1934, Kropa, umetni kovač
Milan Žaberl, roj. 1934, Kropa, umetni kovač
Janez Žakelj, roj. 1934, Žiri

8. generacija 1949/52 – (38-36 učencev, razen označenih vsi strojni ključavničarji⁸¹, samo 4 umetni kovači so šolanje zaključili v Kropi, drugi v Celju in Mariboru)

Hinko Bedrač, roj. 1932, okolica Ptuja
Franc Benedičič, roj. 1935, Brezovica (Podnart)
Martin Bezjak, roj. 1934, Markovci (Ptuj), I. letnik, izključen 15.2.1950
Tomaž Bohinc, roj. 1932, Sejanci (Ljutomer)
Davorin Bratuš, roj. 1935, Kropa, umetni kovač
Rajko Bratuš, roj. 1935, Jesenice (Krško)
Vinko Brumen, roj. 1935, okolica Ptuja
Jože Ceglar, roj. 1933, okolica Ilirske Bistrice
Jožefa Cengle, roj. 1935, Kamna Gorica, strugar
Ivan Čebular, ni podatkov, II. letnik
Adolf Čerpnjak, ni podatkov, II. letnik
Lovro Debeljak, roj. 1934, Zg. Dobrava
Joža Dobre, roj. 1936, Kropa, umetni kovač
Franc Dolenc, roj. 1933, okolica Kranja
Stanko Dolinar, ni podatkov, II. letnik
Boris Janc, roj. 1935, Tržič
Jože Jauk, roj. 1931, okolica Murske Sobote

⁸⁰ Glavna vpisnica za šol. leto 1950/51 III. razred (33 uč.), Razrednica za šol. leto 1950/51 III. razred, ZAL-KRA, fond RAD-71, IKŠ Kropa

⁸¹ Glavna vpisnica za šol. leto 1949/50 I. letnik (38 uč.), Razrednica za šol. leto 1950/51 II. razred (36 uč.), ZAL-KRA, fond RAD-71, IKŠ Kropa

Vinko Kačičnik, roj. 1933, Šentilj (Maribor), I. letnik, izključen 14.10.1949
Jožef Kajzar, roj. 1934, Maribor, I. letnik
Franč Kapus, roj. 1935, Kamna Gorica, umetni kovač
Janez Keber, ni podatkov, II. letnik
Stane Kejžar, roj. 1935, Javornik (Jesenice), strugar
Rudolf Kocbek, roj. 1936, Sv. Jakob v Slov. Goricah, strugar, I. letnik, izključen 24.10.1949
Kreže, roj. 1935, Podkraj (Radeče)
Franč Lah Zdravko, roj. 1934, Zadobova (Celje), strugar
Stjepan Logožar, roj. 1934, okolica Čakovca (Hrvaška)
Anton Lourenčič, roj. 1935, okolica Ilirske Bistrice, I. letnik, izključen
Lovro Martinjak, ni podatkov, II. letnik
Viktor Močnik, roj. 1935, okolica Idrije
Niko Mohorič, roj. 1934, Kamna Gorica, strugar
Jožef Pavlič, Logarovci (Ljutomer), I. letnik, izključen 29.11.1949
Zdravko Petrač, roj. 1935, Kropa, umetni kovač
Anton Pišek, roj. 1933, okolica Ptuja
Janez Pogačnik, ni podatkov, Kropa, II. letnik
Stanko Režek, roj. 1935, Rovte (Podnart)
Anton Rojc, roj. 1933, Ilirska Bistrica, I. letnik
Miha Rupnik, roj. 1935, okolica Idrije
Ivan Smrekar, ni podatkov, Kamna Gorica, II. letnik
Bogomir Stopar, roj. 1935, Rimske Toplice
Jože Šolar, roj. 1934, Kamna Gorica
Anton Štiberč, roj. 1934, Gornja Radgona, I. letnik, izključen 24.10.1949
Bogomir Vede, ni podatkov, II. letnik
Janez Vedovič, roj. 1936, okolica Ptuja, I. letnik
Slavko Vodopivec, roj. 1930, Dornberk (Gorica)
Stanko Zupan, roj. 1935, Celje, I. letnik
Karl Žižek, roj. 1933, Maribor, umetni kovač, I. letnik, izključen 29.11.1949

9. generacija 1950/53 (35 učencev, samo 7 jih je končalo šolanje v Kropi)⁸²

Fran Berghaus, roj. 1935, okolica Maribora, umetni kovač, I. letnik
Nikola Bratuš, roj. 1936, Sarajevo, str. ključ., I. letnik
Adolf Čop, roj. 1936, Žirovnica, str. ključ., I. letnik, izključen
Jovo Čugur, roj. 1935, Sanski most (BiH), I. letnik, izključen
Stane Damiter, roj. 1935, Maribor okolica, str. ključ., I. letnik
Salim Dedič, roj. 1936, Gornji Vakuf (BiH), str. ključ., I. letnik
Francka Dolžan, roj. 1936, Hrušica–Kropa, graverka
Mirko Flašker, roj. 1936, okolica Maribora, str. ključ., I. letnik, izključen
Joža Gartner, roj. 1936, Kropa, umetni kovač
Kozma Gašperšič, roj. 1936, Kropa, graver
Tilka Habjan, roj. 1936, Kropa, graverka
Matevž Hafner, roj. 1936, Jesenice, strugar, I. letnik
Mirko Ilić, roj. 1936, Jajce (BiH), str. ključ., I. letnik

Jožef Jakopič, roj. 1936, Sp. Gorje, strugar, I. letnik
Martin Jevšek, roj. 1935, Cegelnica (Novo mesto), umetni kovač, I. letnik
Lado Kobilca, roj. 1936, Poljšica pri Bledu, str. ključ., I. letnik
Franč Kordež, roj. 1936, Kropa, umetni kovač
Eva Kržišnik, roj. 1936, Kropa, graverka
Ibrahim Kuko, roj. 1935, Mostar (BiH), električar, I. letnik
Franč Lašič, roj. 1936, Maribor, str. ključ., I. letnik
Franč Maček, roj. 1936, Blejska Dobrava, strugar, I. letnik
Mirko Marušič, roj. 1936, Opatje selo (Gorica), str. ključ., I. letnik
Stanko Mrhar, roj. 1936, Kočevje, str. ključ., I. letnik
Andrej Novak, roj. 1933, Pančevo (Srbija), str. ključ., I. letnik
Albert Pahor, roj. 1935, Selo na Krasu, str. ključ., I. letnik
Albin Pahor, roj. 1935, Korita (Gorica), str. ključ., I. letnik
Jožef Pahor, roj. 1936, Selo na Krasu, str. ključ., I. letnik
Milan Pekič, roj. 1936, ni podatkov, I. letnik
Ivan Pišek, roj. 1936, Celje, I. letnik, izključen
Leopold Robič, roj. 1936, Maribor, I. letnik, izključen
Kostja Rozman, roj. 1935, Gor. Straža (Novo mesto), I. letnik, izključen
Maksimiljan Semolič, roj. 1936, Selo na Krasu, str. ključ., I. letnik
Stanko Šmitek, roj. 1935, Pristava (Tržič), strugar, I. letnik
Franč Varl, roj. 1936, Kamna Gorica, umetni kovač
Janez Vidovič, roj. 1936, Ptuj, str. ključ., I. letnik
Alojz Zorman, roj. 1936, Blejska Dobrava, strugar, I. letnik

10. generacija 1951/54 (14 učencev)⁸³

Zdena Dermota, roj. 1934, Kropa, graverka
Bernard Gašperšič, roj. 1937, Kropa, graver
Draga Jeraša, roj. 1937, Kropa, cizelerka
Janez Ješe, roj. 1933, Medno, umetni kovač
Adam Kržišnik, roj. 1936, Kropa, umetni kovač
Albina Nardin, roj. 1937, Kropa, cizelerka
Magda Peternelj, roj. 1837, Kropa, cizelerka
Adam Petrač, roj. 1936, Kropa, graver
Slavko Škriba, roj. 1936, Kropa, umetni kovač
Anton Šolar, roj. 1936, Kropa, umetni kovač
Gregor Šolar, roj. 1936, Kropa, graver
Francka Štalc, roj. 1937, Kropa, cizelerka
Dušan Tršar, roj. 1936, Planina pri Postojni, umetni kovač
Nace Žbontar, roj. 1937

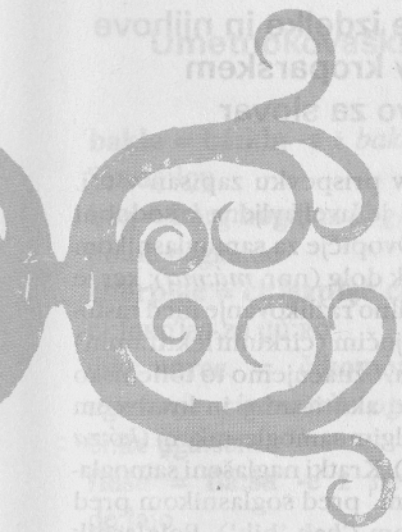

⁸² Glavna vpisnica za šol. leto 1950/51 I. razred, ZAL-KRA, fond RAD-71, IKŠ Kropa

⁸³ Glavna vpisnica za šol. leto 1952/53 II. in III. razred, ZAL-KRA, fond RAD-71, IKŠ Kropa

Viri in literatura:

- A KMK – Arhiv Kovaškega muzeja v Kropi.
- ZAL-KRA – Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Gorenjsko v Kranju, fond RAD-71: Ukinjene delovne organizacije Radovljica, IKŠ Kropa
- AS – Arhiv Slovenije, fond AS 279, Glavna direkcija kovinske industrije LRS
- Maruša Avguštin, *Joža Bertoncelj, mojster umetnega kovaštva*, tipkopis v arhivu Kovaškega muzeja v Kropi.
- Joža Bertoncelj, *Kroparske zgodbe*, Kropa 1973.
- Ignac Blaznik, *Kadri*, v: *Plamen* (tovarniško glasilo), izr. št. ob 80-letnici tovarne vijakov Plamen Kropa, Kropa 1975, str. 28–29.
- Alenka Klemenc, *Jože Gašperšič*, katalog razstave, Kropa 1989.
- *Kronika Plamena, kovinarske zadruge z o. z. v Kropi in Kamni gorici do leta 1940*, Jesenice 1944.
- N.a., *Kovinarska strokovno nadaljevalna šola "Plamena", kovinarske zadruge z o. z. v Kropi*, v: *Zadugar* št. 1, 1940, str. 19–20.
- N.a., *Poklici v zadrugi*, v: *Zadugar* št. 4, 1940, str. 120–124.
- Ing. Dražigost Stupica (načelnik oddelka MIR za strok. šolstvo), *Pregled in smernice strokovnega šolstva*, v: *Zadugar*, izr. št., 1945, str.11–16.
- Inž. Lujo Čebular, *Dobro strokovno šolstvo – temelj za lepšo bodočnost naše industrije*, v: *Zadugar*, izr. št., 1945, str. 20–22.
- N. a., *Pregled kulturno-prosvetnega dela*, v: *Zadugar* št. 2, 1946, str.56–57.
- Nada Holynski, *Kako je bila ukinjena Kovinarska zadruga Plamen v Kropi*, v: *Kroparski zbornik. Ob 100-letnici Plamena (1894-1994)*, Kropa-Radovljica 1995, str. 106–113.
- Aleksandra Serše, *Strokovno šolstvo v osrednji Sloveniji do leta 1941*, Ljubljana 1995.
- Janez Šmitek, *Imeli smo ljudi*, v: *Plamen* (tovarniško glasilo), izr. št. ob 80-letnici tovarne vijakov Plamen Kropa, Kropa 1975, str. 34–35.
- Janez Šmitek, *Sto let Plamena 1894–1994*, v: *Kroparski zbornik. Ob 100-letnici Plamena (1894-1994)*, Kropa-Radovljica 1995, str. 89–105.
- Janez Šmitek, *Kroparska kronika NOB*, Radovljica 1985.
- (Ludvik Šmitek), *Kroparsko umetno kovaštvo nekdaj in danes in Kratek historiat umetno-kovinskih panog v Kropi*, tipkopisa v arhivu Kovaškega muzeja v Kropi.
- Verena Štekar-Vidic, *Iz zgodovine osnovne šole v Kropi*, katalog razstave, Kropa 1988.

Dr. Jožica Škofic

Iz KROPARSKE UMETNOKOVAŠKE TERMINOLOGIJE

Uvod

Ko dialektolog zbira narečno besedje, slej ko prej pride v stik tudi z izrazi različnih strok. Če se odloči katero izmed strokovnih področij natančneje raziskati, torej zbrati narečno strokovno besedje, se mora povezati s kar najboljšimi poznavalci te stroke v kraju, katerega narečno terminologijo raziskuje. Ti ga morajo seznaniti s stroko, tehnologijami, orodjem, izdelki, postopki ... Raziskovalec mora spoznati okolje, v katerem delo poteka, in razumeti način dela, katerega strokovno izrazje raziskuje. O stroki, delu, orodjih, izdelkih ... se s strokovnjaki ne sme le pogovarjati, ampak jih mora tudi doživeti (videti, opazovati). Tak način dela mu med drugim omogoča, da poleg samostalnikov, ki jih dobi s pomočjo vprašanj *Kaj je / kako se imenuje / to, ono ...? Kaj uporabljate za izdelavo tega ...?*, zbere tudi glagole, ki jih je s pomočjo različnih vprašalnic za zbiranje narečnega besedja najtežje poiskati – to doseže z vprašanji kot *Kaj delate sedaj? Kako imenujete ta del delovne operacije?* ipd. Včasih raziskovalec naleti na nezaupanje, češ da ga kake podrobnosti ne morejo zanimati, ker so "preveč strokovne" – a prav za te se je vredno še bolj potruditi.

Ko sem začela zbirati kroparsko narečno kovaško terminologijo, sem ugotovila, da za uspešno delo potrebujem ne le dobrega informanta – umetnega kovača praktika, pač pa tudi strokovnjaka – teoretika, ki pozna ob narečni še knjižno terminologijo. Pri tem sodelovanju pa se je večkrat izkazalo, da se mnenja praktikov in teoretikov glede poimenovanj v marsičem razlikujejo, vendarle pa sem s pomočjo obojih (najprej umetnega kovača Adama Kržišnika, ki mi je v svoji umetnokovaški delavnici predstavil svoje delo, kasneje kovačev, v letih 2000/2001 zbranih v študijskem krožku o umetnem kovaštvu v Kovaškem muzeju v Kropi, ter inženirja Janeza Šmitka, ki mi je dovolil uporabiti svoj rokopisni "učbenik" *Osnove tehnologije umetnega kovaštva*, v katerem predstavlja orodja, izdelke in proizvodne postopke s skicami in opisi, ter s pomočjo tipkopisa učbenika za pouk umetnega kovaštva Jožeta Gašperšiča) doslej zapisala okrog 500 besed, vezanih na pomensko polje umetno kovaštvo, ki so tudi gradivo za nastajajoči slovar kroparskega govora. To so poimenovanja za:

- kovaško delavnico,
- delavce v kovaški delavnici,
- delovna sredstva (naprave, stroji, orodje, pripomočki),
- surovine, oblike materiala,

- vire energije,
- izdelke in njihove sestavne dele,
- delovne operacije,
- druge spremljajoče dejavnosti,
- lastnosti izdelkov.

Večino zbranih narečnih izrazov je mogoče najti tudi v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, le približno petina (ali celo manj) pa je prevzetih besed/izposojenk – predvsem iz oz. prek nemškega jezika, kar je zaradi močne zgodovinske povezanosti kraja in predvsem stroke (kovanja žebeljev v preteklosti in sodobnega umetnega kovaštva) na nemško jezikovno področje razumljivo. Največ prevzetih izrazov je med samostalniki, ki označujejo orodja ter izdelke in njihove sestavne dele, manj med glagoli in glagolniki, ki označujejo delovne postopke.

V tem prispevku bodo predstavljena le kroparska poimenovanja umetnokovaških izdelkov in njihovih sestavnih delov, strokovno izrazje za postopke – tehnologijo, materiale, delovna sredstva itd. pa bo predstavljeno ob kaki drugi priložnosti, saj zahteva še veliko dodatnega raziskovalnega dela.

Med poimenovanji izdelkov in njihovih sestavnih delov prevladujejo taka, ki jih je (seveda glasovno poknjižena) mogoče najti tudi v slovarjih knjižnega jezika, nekatera pa so seveda narečna oziroma narečno-žargonska. Tu zapisani izrazi namreč niso nujno tudi "uradna" poimenovanja izdelkov, zapisana npr. v prodajnih katalogih – gre pač za imena, ki so se oblikovala in so živela (nekatera še vedno živijo) ob vsakodnevem delu in sporazumevanju kroparskih umetnih kovačev in kažejo njihov odnos do svojega dela in tudi nenavadno iznajdljivost ob poimenovanju. Mnogo izrazov seveda ne sodi le v okvir umetnokovaške terminologije, ampak so tudi sestavni del splošnosporazumevalne zvrsti jezika – tako se z raziskovanjem stroke in njenega besedja širi tudi gradivo za slovar splošnosporazumevalnega (ne le kovaškega) besedja kroparskega govora.

V slovarju so gesla predstavljena takole: glasovno poknjiženi iztočnici za enačajem sledi narečna beseda v prvi in drugi osnovni slovarski obliki (vse to v krepkem tisku), sledijo slovnični in slogovni podatki o besedi (besedna vrsta, raba) ter razlaga termina v ležečem tisku, temu in dvopičju pa zgledi rabe besede v navadnem tisku. Stalne besedne zveze (večbesedni termini, sestavljeni navadno iz samostalniškega jedra in levega ali desnega prilastka, redko s prilastki na levi in desni strani naenkrat, npr. *enoramni svečnik z listom*) so predstavljene kot podiztočnice, ki so prav tako pomensko razložene (s knjižno ustreznico, npr. *dvoramni svečnik*, ali z daljšo enciklopedično razlago, npr. *svečnik Plečnik*), izjemoma tudi ponazorjene s primerom rabe. V podiztočnici je samostalniško jedro stalne besedne zveze označeno z znakom ~, prilastek pa v tem prispevku ni predstavljen tudi kot posebna iztočnica s kazalko k podiztočnici.

Strokovno izrazje za umetnokovaške izdelke in njihove sestavne dele v kroparskem govoru – gradivo za slovar

Kroparski govor je v prispevku zapisan v t. i. fonetični transkripciji, ki je uveljavljena v sodobni slovenski dialektologiji. Dvopičje za samoglasnikom pomeni, da je samoglasnik dolg (npr. *má:ma*); ker je za gorenjsko narečje značilno razlikovanje med rastočim (akutiranim) in padajočim (cirkumfektiranim) naglasom na dolgih zlogih, označujemo to tonemsko nasprotje z ostrivcem nad akutiranim in krativcem nad cirkumfektiranim dolgim samoglasnikom (*kó:za* 'koza' – *pù:nčka* 'punčka'). Kratki naglašeni samoglasnik označujemo z znakom ' pred soglasnikom pred naglašnim samoglasnikom (*bək* 'bik'). Polglasnik pišemo z znakom ə (*pəs* 'pes'). Pika pod črkama e in o pomeni, da sta to ozka samoglasnika (*bó:g* 'bog', *izdé:lk* 'izdelek'). Znak ŷ pomeni dvoustnični u (*ŷsà:k* 'vsak', *dí:ŷji* 'divji'), znak ĭ pa pišemo za samoglasniški j (*mó:ĭ* 'moj', *já:ĭc* 'jajce'). Znak ą označuje ajevsko obarvan polglasnik (*rək* 'rak'). Znak r je (kroparski) jezičkov r, znak i pa kroparski temni i. Z znakom ŋ označujemo izgovor n pred mehkonebniki k, g, h (*ri:ŋka* 'rinka, obroč'). Glas, ki ga v knjižnem jeziku pišemo s h, v narečnem zapisu pišemo s x (*xoros'kop* 'horoskop'), z znakom ɣ pa prikazujemo izgovor h pred zvnečimi nezvočniki (*ɣdø* 'hudo'). Z znakoma ' in ' v razpravljalnem (ne v slovarskem) delu prispevka označujemo 'pomen' besede. Čeprav se v kroparskem govoru zvneči nezvočnik na koncu besede izgovarja nezveneče, so besede v geslu zapisane z zvnečim nezvočnikom tudi v izglasju.

Umetnokovaški izdelki

bakla = bá:kla -e ž *bakla*: bá:kle za u dò:m sɐm 'jez dɛ:lɔu

bog = bɔ:g bogà: m *bog, kip križanega*: za bogà: i dɔ:bu nagrà:do

ciferplac = cí:fərp'lac cí:fərp'lá:ca m *številčnica*: cí:fərp'lac za uù:RO

čikomorec = čikomɔ:RC -a m *pepelnik za ugašanje cigaretnih ogorkov*: čikomɔ:RC je za čì:ke uɡá:sənt

flaša = flá:ša -e ž *steklenica*: okouá:ne flá:še dɛ:lajo

garnise = ga:rnì:se ga:rnì:s ž mn. *karnise*: pɛ:ra ot klù:k pa garñ:s (→ *karnise*)

garnitura = garnitù:ra -e ž *garnitura, komplet*: garnitù:ra za kamì:n

kamì:nska ~ kaminska ~

masì:una kamì:nska ~ masivna kaminska

stojé:ča kamì:nska ~ stoječa kaminska ~

sté:nska kamì:nska ~ stenska kaminska ~

té:ška kamì:nska ~ težka kaminska ~

kamì:nska ~ z ulè:čenga materjà:la

kaminska ~ iz vlečenega materiala / železa

horoskop = xoro'skop xoroskɔ:pa m *horoskop*: an xoro'skop sɐm prɔ:bɔu nar'dɛt

(~) 'bək (~) *bik*

(~) dvɔ:jčke (~) *dvojčka*

(~) kozorɔ:g (~) *kozorog*

(~) 'leu (~) *lev*

(~) ó:uən (~) *oven*

(~) pù:nčka (~) *devica*

(~) 'rak (~) *rak*

(~) rí:be (~) *ribi*

(~) strɛ:lc (~) *strelec*

(~) škorpjɔ:n (~) *škorpijon*

(~) uà:ga (~) *tehnica*

(~) uodná:r (~) *vodnar*

izdelek = izdɛ:lk -a m *izdelek*: u'se sɔ:rte izdɛ:lkɔu smo dɛ:lal

kó:nčən ~ končni ~

sé:rijsk ~ serijski ~

unikà:tən ~ unikatni ~

izvesek = izvɛ:sək -ska m *izvesek*: izuɛ:sək za na gostì:lno

karnise = ka:rnì:se ka:rnì:s ž, nav. mn. *karnise*: želɛ:zne karnì:se so ble p'rou modé:rne (→ *garnise*)

kavelj = ká:uəl -na m *kavelj (kot del kaminske garniture)*: ká:uəl pà:še x kamì:nsk garnitù:r (→ *širhakej*)

kip = kì:p -a m *kip, plastika*: kì:p po Bertó:ncəlnouəx načə:rtəx je narɛ:du; kì:p partizà:na (→ *plastika*)

klešče = klé:še klè:š ž mn. *klešče (kot del kaminske garniture)*: klé:še pà:šejo x kamì:nsk garnitù:r

kljuka = klú:ka -e ž *kljuka*: klú:ka z bá:kra; ta uɛ:lke klú:ke so ble za garà:žne urá:ta; tà: klú:ka se i čì:st s cɛ:lga dɛ:lala; klú:ka za na sté:no

~ za urá:ta ~ za vrata

obešà:lina ~ obešalna ~

obešà:lina ~ s pló:ščico obešalna ~ s ploščico

obešà:lina ~ sò:rčək obešalna ~ srček

kljukica = klú:kca -e ž *kljukica*: obešà:lina klú:kca bres klobú:ka

obešà:lina ~ obešalna ~

komad = komà:d -a m *komad, kos*: ispi:tən komà:t; duà: komà:da

košara = košà:ra -e ž *košara*: kouá:na košà:ra za da:r'ua

košek = košək koška m *košek, svetilka v obliki koška*: tò: i bla plafonɛ:ra, košək pa šè: lú:stəx

~ Šmí:tək ~ Šmitek; svetilka v obliki koška, imenovana po naročnikovem priimku

koza = kó:za -e ž *podstavek za drva*: kó:za za u kamì:n, da so dɔ:rɔà: gorɛ:le gó:r

križ = krí:ž -a m *križ*: želɛ:znə krí:žə za na brì:tof

krona = krɔ:na -e ž *krona*: krɔ:na na krí:žə; krɔ:ne i blə 'kəx teškɔ: dɛ:lat

lajhtarček = lá:ixtarčək -čka m, redko *majhen svečnik*: an mè:ixən lá:ixtarčək je žɛ: skouà:u

lampa = là:mpa -e ž *svetilka*: sé:rijska là:mpa

laterna = letɛ:rna -e ž *laterna, štirioglata svetilka s streho*: tɛ:le letɛ:rne smo še'le po uó:jsk dɛ:lal; letɛ:rne ní:so ble pó:i 'ueč dɛ:lane s planì:nko; letɛ:rne majo plexná:te strɛ:xe

~ s planà:ŋko ~ s planinko

ró:čna ~ ročna ~

natlè:xna ~ natlehna ~ (→ stoječa ~)

sté:nska ~ stenska ~

stojé:ča ~ stoječa ~ (→ natlehna ~)

strò:pna ~ stropna ~ (→ viseča ~)

visé:ča ~ viseča ~ (→ stropna ~)

laternica = letè:rəncə -e ž *laternica*: 'tələx letè:rəncə smo na tà:užənte narè:dlə

lestenec = lesté:nc -a m *lestenec*: tà:le lesté:nc so uà:jencə dè:lal (→ luster)

~ na desè:t rà:m *desetramni* ~

~ na duà:naǐst rà:m *dvanajstramni* ~

~ na duè: rá:me *dvoramni* ~

~ na ó:səm rà:m *osemramni* ~

~ na šè:st rà:m *šestramni* ~

~ Kocjà:nčič ~ *Kocijančič*; *lestenec*, imenovan po naročnikovem priimku

~ pú:mpreža ~ *pumpreža*

~ rà:ǵica ~ *rajčica*; *lestenec* s plastiko *rajske ptice*

~ sǐ:dro ~ *sidro*; *lestenec* v obliki *sidra*

~ čà:pla ~ *čaplja*; *lestenec* katerega *sestavni del je plastika čaplje*

trǐ:rà:mən ~ *triramni* ~

štǐ:rrà:mən ~ *štiriramni* ~

leščerba = lè:ščerba -e ž *leščerba*: lè:ščerbe smo dè:lal

~ s ptǐ:co ~ s *ptico*; *leščerba*, katere *sestavni del je plastika v obliki ptice*

lopatica = lopá:tca -e ž *lopatica* (kot del *kaminske garniture*): lopá:tca pà:še x kamì:nsk garnitù:r; lopá:tca še ní: štà:ncana

luč = lú:č lučǐ: ž *luč*: nagrò:bna lú:č

luster = lú:stǎr -tra m *lestenec*: tá:kle lú:stǎr mam 'jez do'ma; če ĩ biu lú:stǎr, je bla 'tut podò:bna suetǐ:lka sté:nska; lú:stǎr u cǐrklə; na koške ĩ biu lú:stǎr nar'jen (→ *lestenec*)

~ peté:lən ~ *petelin*; *lestenec*, katerega *sestavni del je plastika petelina*

~ pú:mpreža ~ *pumpreža*

~ na duà: obrò:ča ~ z dvema *obročema*

maska = mà:ska -e ž *maska*, ščit: mà:ska za pò:štən nabirà:lnik

medalja = medá:lja -e ž *medalja*: medá:lje pa pokà:le smo dè:lal

metlica = mé:təlcə -e ž *metlica* (kot del *kaminske garniture*): mé:təlcə pà:še x kamì:nsk garnitù:r

mizica = mí:sca -e ž *mizica*: tǐ: mí:sce smo 'tut dè:lal; mí:sca za dnè:uno só:bo; 'bəl kuadrà:tasta mí:sca

mreža = mré:ža -e ž *mreža*: mré:ža za na uò:kna; zanè:tana mré:ža; lá:stouke so u mré:že udelvá:l; tá:k ele'ment so ugrá:dlə u mré:že; mré:ža u gorè:nskmo stǐ:lə

~ za 'natsvetlò:bo ~ za *nadsvetlobo* (→ *nadsvetlobnik*)

~ za umà:rce za zǐ:xəŋge ~ za *omarico* za *varovalke*

~ za utpò:rte kamì:ne ~ za *odprte kamine*

~ za radijà:torje ~ za *radiatorje*

~ za na sté:no ~ za *steno/okrasna stenska*

~ za na urá:ta ~ za *vrata*

koǵà:na ~ *kovana* ~

uó:kənska / ó:kənska ~ *okenska* ~

uó:kənska / ó:kənska ~ gò:cki stǐ:l okenska ~ v *gotskem stilu*

murkslarija = murkslarǐ:ja -e ž *slab in na črno narejen izdelek*: tǐ: ĩ 'bəl murkslarǐ:ja, po pò:ŋk pobrá:n

nadsvetlobnik = 'natsvetlò:bnik -a m *mreža za nadsvetlobo*: 'natsvetlò:bnik je biu mǐ: ĩ ispi:tən komà:t (→ *mreža za nadsvetlobo*)

obesica = obè:sca ž, redko *obešalček za lončnico ali vazo s cvetjem*: duò:rà:mən suè:čnik z obè:sco (→ *obešalce, obešalček*)

obešalce = obešá:lc -a s *obešalček za lončnico ali vazo s cvetjem*: obešá:lcə z žǐ:ce (→ *obesica, obešalček*)

obešalček = obešá:lčək / obešá:učək -čka m *obešalček za lončnico, vazo s cvetjem ali cvetlično kroglo*: rà:znə obešá:lčək so bli modé:rnə; obešá:lčək z žǐ:ce; u'se tǐ: obešá:lčke smo ta pà:rvə vǎ:jenc dè:lal; obešá:lčək za vǎ:zico (→ *obesica, obešalce*)

~ dè:təlcə ~ *deteljica*; *obešalček v obliki deteljice*

~ košù:ta ~ *košuta*; *obešalček, katerega sestavni del je plastika košute*

~ **mó:rskə konì:čək** ~ morski konjiček; obešalček, katerega sestavni del je plastika morskoga konjička

~ **petelì:nčək** ~ petelinček; obešalček, katerega sestavni del je plastika petelinčka

~ **rà:jčica** ~ rajčica; obešalček, katerega sestavni del je plastika rajske ptice

~ **rì:ba** ~ riba; obešalček, katerega sestavni del je plastika ribe

~ **sə:rcə:** ~ srce; obešalček v obliki srca

~ **s stó:ržəm** ~ s storžem

namì:znə ~ namizni ~; ~ za na mizo

sté:nskə ~ stenski ~

ograja = **ugrà:ja -e** ž ograja: naroči:l za ugrà:jo; nó:va ugrà:ja

uə:xtna ~ vrtna ~

okova = **okò:ua -e** ž okovje: okò:ua za flá:šo

okovje = **okò:ujje -a** s okovje: okò:ujje za klú:ko

poxì:štven ~ pohištveno ~

okrasek = **okrà:sək -ska** m okrasek: okrà:skə za na fasà:do al 'pa za na sté:no al 'pa za u elemé:nte

(~) **bà:mbi** ~ bambi; okrasek, katerega sestavni del je plastika srnjačka

(~) **čà:pla** ~ čaplja; okrasek, katerega sestavni del je plastika čaplje

(~) **dí:ujə peté:lən** ~ divji petelin; okrasek, katerega sestavni del je plastika divjega petelina

(~) **fazà:n** ~ fazan; okrasek, katerega sestavni del je plastika fazana

(~) **fazà:n z dųé:m refetnì:cam** ~ fazan z dvema perutnicama; okrasek, katerega sestavni del je plastika letečega fazana

(~) **jà:dərnica** ~ jadrnica; okrasek, katerega sestavni del je plastika jadrnice

(~) **jé:lən** ~ jelen; okrasek, katerega sestavni del je plastika jelena

(~) **kò:nska glá:ua** ~ konjska glava; okrasek, katerega sestavni del je plastika konjske glave

(~) **lá:stəuka** ~ lastovka; okrasek, katerega sestavni del je plastika lastovke

(~) **mré:ža** ~ mreža

(~) **rá:čka u lé:tu** ~ račka v letu; okrasek, katerega sestavni del je plastika račke v letu

(~) **sé:rna** ~ srna; okrasek, katerega sestavni del je plastika srne

(~) **sə:r'nək** ~ srnjak; okrasek, katerega sestavni del je plastika srnjaka

(~) **uó:ru** ~ orel; okrasek, katerega sestavni del je plastika orla

(~) **žer'jaŋ / žə:rjə:u** ~ žerjav; okrasek, katerega sestavni del je plastika žerjava

sté:nskə ~ stenski ~; ~ za na steno

okvir = **okvì:r -ja** m okvir: okvì:r za špè:gu; okvì:r za ukró:gu špè:gu

opirač = **opi'rəč opirá:ča** m, nav. mn. opirač: opirá:ča za kní:ge; od opirá:čəu se i 'naj'dəl obdó:ržəu 'pəs

~ **ò:və** ~ OV/ove; knjižni opirač, katerega sestavni deli so v obliki črk O in V

~ **glá:uca** ~ glavica; knjižni opirač, katerega sestavni deli so štiri zakovice s kovaško glavo

knì:žən ~ **ká:ča** knjižni ~ kača; knjižni opirač, katerega sestavni del je plastika kače

knì:žən ~ **kozorə:g** knjižni ~ kozorog; knjižni opirač, katerega sestavni del je plastika kozoroga

knì:žən ~ 'pəs knjižni ~ pes; knjižni opirač, katerega sestavni del je plastika psa

knì:žən ~ **prè:sta** knjižni ~ presta; knjižni opirač, katerega sestavni deli so v obliki preste

palica = **pá:lca -e** ž palica

štafè:tna ~ štafè:tna ~

pant = 'pənt **pá:nta** m tečaj: tò: so tá:k pá:nt

penzelj = **pé:nzəl -na** m metlica (kot del kaminske garniture): pé:nzəl pà:še x kamì:nsk garnitù:r

pepelnik = **pepè:lnik -a / pepè:unik -a / pepè:uəŋk -a** m pepelnik: bakrè:n pepè:uəŋk; ta mà:l pepè:uəŋk; pepè:uəŋk z é:nga kò:sa; pepè:uəŋk s cè:uga; ta globò:k pepè:uəŋk

~ **na ští:r** ~ na štiri krake ali štiri utore za cigarete
 ~ **na pè:t** ~ na pet krakov
 ~ **na trì: pò:uške** ~ s tremi polžki kot sestavnimi okrasnimi deli
 ~ **s pò:uškam** ~ s polžkom (tudi ~ **pò:užək** ~ polžek); pepelnik, katerega sestavni del je plastika polžka
 ~ **ča:pla** ~ čaplja; pepelnik, katerega sestavni del je plastika čaplje
 ~ **čè:dra** ~ čedra; pepelnik, katerega sestavni del je plastika čedre
 ~ **dè:təlca** ~ deteljica; pepelnik v obliki deteljice
 ~ **dí:uji peté:lən** ~ divji petelin; pepelnik, katerega sestavni del je plastika divjega petelina
 ~ **'gəms** ~ gams; pepelnik, katerega sestavni del je plastika gamsa
 ~ **ká:ča** ~ kača; pepelnik, katerega sestavni del je plastika kače
 ~ **kozorò:g** ~ kozorog; pepelnik, katerega sestavni del je plastika kozoroga
 ~ **kó:zu** ~ kozel; pepelnik, katerega sestavni del je plastika kozla
 ~ **lá:stouka** ~ lastovka; pepelnik, katerega sestavni del je plastika lastovke
 ~ **lè:ščerba** ~ leščerba; pepelnik v obliki leščerbe
 ~ **petelì:nčək** ~ petelinček; pepelnik, katerega sestavni del je plastika petelinčka
 ~ **pì:šək** ~ pišček; pepelnik, katerega sestavni del je plastika piščanca
 ~ **pó:nvica / ponò:uca** ~ ponvica; pepelnik v obliki ponvice
 ~ **pšá:nc** ~ piščanec; pepelnik, katerega sestavni del je plastika piščanca
 ~ **rá:ca** ~ raca; pepelnik, katerega sestavni del je plastika race
 ~ **rà:jčica** ~ rajčica; pepelnik, katerega sestavni del je plastika rajske ptice
 ~ **rá:jska ptí:ca** ~ rajska ptica; pepelnik, katerega sestavni del je plastika rajske ptice

~ **rì:tka** ~ ritka; pepelnik v obliki ritke: če ga ubó:rneš naukò:l, je čì:sta rì:tka
 ~ **só:rna** ~ srna; pepelnik, katerega sestavni del je plastika srne
 ~ **zmà:jčək** ~ zmajček; pepelnik, katerega sestavni del je plastika zmajčka
natlè:xən ~ natlehni ~; ~ za na tla

petelin = **peté:lən petelì:na** m petelin: kouá:n do'maç peté:lən za na slé:me al 'pa za na dî:mnik
petrolejka = **petrolè:jka -e** ž petrolejka: lè:pa petrolè:jka
plafonera = **plafonè:ra -e** ž plafoniera: tò: i bla plafonè:ra, ko'šək pa šè: lú:stəg
plastika = **plá:stika -e** ž kip, plastika: Bərtò:ncəl je 'tut plá:stike dè:lou (→ kip)
podkvica = **pó:tkuca -e** ž podkvica: pó:tkuće səm dè:lou
pokal = **pokà:l -a** m pokal: tò:le i pa pokà:l za smù:čarske tē:ke; pokà:l za drá:žgoško bi:tko; ta spò:dən dè:l pokà:la i biu z anga suè:čnika, zgó:rej je biu pa stì:snen bá:kəg
polizdelek = **pò:lizdè:lk -a** m polizdelek: 'tut pò:lizdè:lke smo dè:lal
polken = **pó:lkən -kna** s polkno, naoknica: želè:zne pò:lkna na ò:knəx
ročaj = **ročà:i ročà:ja** m ročaj: ročà:i za skrì:no
roža = **rò:ža -e** ž roža: kouá:na rò:ža; ane sò:rte rò:ža

(~) **gá:jtroža** (~) gavtroža (→ vrtnica)
 (~) **gladjò:la** (~) gladiola: gladjò:la ma ští:r pé:rčke, pó: ma pa pè:t kù:gəlc, kukar ma rò:ža na srè:t
 (~) **lí:lja** (~) lilija: par lí:lja smo tē:le pé:ra s:é:kal 'uən, pó: smo i x pa spù:nclal, pó: se i pa 'še ŋ'kə, da so blə z'lə an drù:k podò:bne
 (~) **uè:rtənca** (~) vrtnica: za uè:rtəncə i biu tá:kle krò:k otštà:ncan, pó: i biu pa zrè:zan na pé:rčke, pó: i biu pa s šmó:lam pokouá:n, pó: so ble pa pé:ra poui:te, nó:t je bla pa zanè:tana kù:gəlcə pokouá:na (→ gavtroža)

rožica = **rò:šca -e** ž rožica: tà:le rò:šca i 'bəl zapò:rta; rò:šce so ble z'lə lè:pe, samò: so mò:gle

bí:t z mó:čəŋga materjà:la; rò:šce smo pre'cej
narè:dlə z otpà:dəŋga materjà:la

spomenik = **spomení:k -a** m *spomenik*: 'jest səm
kouà:ŭ spomení:k na Plà:c; spomení:k za na
pokopali:ša

spona = **spò:na -e** ž *spona*: spò:ne dè:lajo; slé:pa
spò:na za poxì:štvo, za ŭmà:re

slé:pa ~ *slepa* ~

stojalo = **stojá:l -a** s *stojalo*: kouá:ne stojà:la;
stojá:l za űè:č tèt:gəlc

~ **za dežní:ke** ~ *za dežnike*

~ **za rò:že** ~ *za rože lončnice*

sté:nskə ~ **za rò:že** *stensko* ~ *za rože*

sté:nskə ~ **za sűetì:lko** *stensko* ~ *za*
svetilko

svečnik = **sűè:čnik / sűè:čəŋk -a** m *svečnik*:
sűè:čnike smo űelí:k dè:lal; ta űè:lk sűè:čnik;
sűè:čnik z mèt:səŋga

(~) **á:kə** ~ *AK/aka*; *svečnik*, imenovan z
začetnicami imena in priimka načrtovalca
in kovača Adama Kržišnika: tò: j pa á:kə

~ **bì:rmancə** ~ *z napisom birmanci*:
sűè:čnik bì:rmancə j unikà:tən sűè:čnik z
é:ŋga kò:sa

~ **brá:da** ~ *brada*; *svečnik* v obliki brade

~ **dé:təlcə** ~ *deteljica*; *svečnik* v obliki
deteljice

~ **dűò:jčək** ~ *dvojček*; *svečnik*, ki je
sestavljen iz dveh enakih delov

~ **kò:də:rčək** ~ *kodrček*; *svečnik*, katerega
sestavni del je spirala v obliki kodra

~ **kó:zu** ~ *kozel*; *svečnik*, katerega
sestavni del je plastika kozla

~ **ò:mega** ~ *omega*; *svečnik* sestavni deli
so v obliki grške črke *omega*

~ **Plè:čnik** ~ *Plečnik*; *svečnik*, imenovan
po arhitektu *Plečniku*, ki ga je oblikoval,
sestavljn iz dveh skodelic, ki se stikata z
dnom

~ **rozè:ta na é:no pa na dűè: lú:č** ~
svečnik rozeta z eno lučjo ali z dvema

~ **na trì: triramni** ~

~ **z lù:kəncam** ~ *z luknjicami*

~ **é:ŋkrat pretá:knen** ~, ki je narejen
tako, da je njegov podstavek enkrat

pretaknjen, tj. v *preluknjani* del železa
vdet drugi konec železa

~ **dűà:krat pretá:knen** ~, ki je narejen
tako, da je njegov podstavek dvakrat
pretaknjen, tj. v *preluknjani* del železa
vdet drugi konec železa

dűò:rà:mən ~ *dvoramni* ~

dűò:rà:mən ~ **ští:rkrat pretá:knen**
dvoramni ~, ki je narejen tako, da je
njegov podstavek štirikrat pretaknjen, tj. v
preluknjani del železa vdet drugi konec
železa

dűò:rà:mən ~ **z obè:sco** *dvoramni* ~ *z*
obešalčkom

é:norà:mən ~ **z lì:stəm** *enoramni* ~ *z*
listom

é:norà:mən ~ **z obešà:lčkəm** *enoramni* ~
z obešalčkom

'es / è:s ~ ~ v obliki črke S

natlè:xən ~ *natlehni* ~; ~ *za na tla*

pè:trà:mən ~ *petramni* ~

porò:čən ~ *poročni* ~: *porò:čən sűè:čnik*
ma dűè: rì:ŋke

sté:nskə ~ *stenski* ~

sté:nskə ~ **vijolì:nskə klú:č** *stenski* ~
violinski ključ; *svečnik*, katerega sestavni
deli so v obliki violinskega ključa

ští:rà:mən ~ *štiramni* ~

trò:rà:mən ~ *triramni* ~

trò:rà:mən ~ **é:ŋkrat pretá:knen**
triramni ~, ki je narejen tako, da je njegov
podstavek enkrat pretaknjen, tj. v
preluknjani del železa vdet drugi konec
železa

~ **zmà:joűe glá:űe dűà:krat pretá:knen**
~, ki je narejen tako, da je njegov
podstavek dvakrat pretaknjen, tj. v
preluknjani del železa vdet drugi konec
železa, njegovi sestavni deli pa so tudi
zmajeve glave

svetilka = **sűetì:lka -e** ž *svetilka*: 'tələx sűetì:lk
smo űelí:k narè:dlə

~ **stò:é:nanštì:rdeset** ~ *stoenainštirideset*;
svetilka, imenovana po skladiščni številki

é:norà:mna ~ *enoramna* ~

duò:rà:mna ~ *dvoramna* ~
namí:zna ~ *namizna* ~; ~ *za na mizo*
nastrò:pna ~ *stropna* ~ (→ *stropna*)
natlè:xna ~ *stoječa* ~; ~ *za na tla*
plafonè:rasta ~ *plafoniera*
stè:nska ~ *stenska* ~; ~ *za na steno*
stè:nska ~ **krò:nca** *stenska* ~ *kronica*; ~
za na steno v obliki kronice
stè:nska ~ **kri:ž** *stenska* ~ *križ*; ~ *za na*
steno v obliki križa
stè:nska ~ **zmà:j** *stenska* ~ *zmaj*; ~ *za na*
steno v obliki zmaja
strò:pna ~ *stropna* ~ (→ *viseča*)
strò:pna ~ **košək** *stropna* ~ *košek*; ~ *za*
na strop v obliki koška
uisè:ča ~ *viseča* ~ (→ *stropna*)
zunà:nja ~ *zunanja* ~, ~ *za zunaj hiše*
šatulja = **šatú:la** -e ž *šatulja*: mè:səŋgasta šatú:la,
lesè:na šatú:la z intá:rzijo
ščit = **ščit:t** -a m *ščit*: ščit:t za klú:ko
širhakelj = **ši:rxá:kəl** -na m *grebljica (kot del*
kaminske garniture): ši:rxá:kəl pà:še x kami:nsk
garnitù:r (→ *kavelj*)
štafeta = **štafè:ta** -e ž *štafeta*: jelò:uška štafè:ta
štekelj = **šté:kəl** -na m *moški del tečaja*: šté:kəl je
u pod'boj nabí:t pa 'pant je gó:r natá:knen
številka = **šteu:lka** -e ž *številka*: šteu:lka za na
xí:šo
tintnik = **tì:ntnik** -a m *črnilnik*: tì:ntnik za
pisà:rne
tolkalo = **toúkà:l** -a s *tolkalo*: toúkà:l za uxo:dne
urá:ta
unikat = **unikà:t** -a m *unikat, enojnik*: tà:le
lú:star je unikà:t
ura = **ù:ra** -e ž *ura*: Tù:lip je dè:lou mexanì:zme,
mì: pa pó:j uù:re
vaza = **uà:za** -e ž *vaza*: kouá:na uà:za
~ **avri:kəl** ~ *avrikelj*; *vaza, katere sestavni*
del je plastika avriklja
vazica = **vá:sca** -e ž *majhna vaza*: vá:sca za
trobé:ntice; u'se sò:rte so ble tē:le vá:sce, mà:n pa
mè:ixnə vè:č
vrata = **urá:ta** **urà:t** s mn. *vrata*: kouá:ne urá:ta
za Jà:kca səm dè:lou
~ *za kami:ne kaminska* ~

uè:rtne ~ *vrtna* ~
zvonec = **zuó:nc** -a m *zvonec*: ane pá:r zuó:ncou
səm narè:du
krá:uji ~ *kravji* ~
zmaj = **zmà:i** **zmà:ja** m (*kovani*) *zmaj*:
Bə:rtò:ncəlnou zmà:i; glá:ua ud zmà:ja; zmà:i na
brì:tofə; kokò: smo zmà:ja dè:lal na bazè:n
žara = **žá:ra** -e ž *žara*: kouá:na žá:ra

Sestavni deli

bunka = **bù:ŋka** -e ž *krogla*: an bù:ŋka z
mè:səŋga i na kó:nc
es = 'es / è:s è:sa m *členek v obliki črke S*: è:sə so
poué:zan z Rì:nčkəm; 'še 'es je umè:s
figura = **figù:ra** -e ž *figura, podoba*: kuadrà:tna
figù:ra; ukrò:gla figù:ra
glava = **glá:ua** -e ž *glava*: zmà:joua glá:ua par
sue:čnikə
glid = **g'ləd** **glí:da** m *členek*: kè:tna s pé:təx
glí:dou
gravura = **grauù:ra** -e ž *gravura*: grauù:ro dè:lat
kapa = **ká:pa** -e ž *kapa, oblika glave žeblja*:
nar'dət ká:po s ká:pəlmò:xarjəm
kaveljček = **ká:uəlčək** -čka m *kaveljček*: na
kó:ncə kè:tne i ká:uəlčək
ketna = **kè:tna** -e ž *veriga*: kè:tna s stó:ržəm;
rá:una kè:tna; kè:tna z uzò:rčkəm (→ *veriga*)
klin = **k'lən** **klí:na** m *klin*: k'lən ot stè:nske
sueti:lke
knof = **k'nof** **knó:fa** m *gumb, njemu podoben*
nastavek: knó:fe na mŕé:š nardí:m; pó:i se i pa
zauí:l pa skouá:l na kó:nc u k'nof
knofek = **knò:fək** -fka m *gumbek, njemu*
podoben nastavek: na kó:ncə klú:ke j knó:fək
kombel = **kò:mbəl** -na m *kembelj*: kò:mbəl od
zuó:nca
krog = **krò:g** -a m *krog*: tē:le krò:ge ste pó:i žē
štà:ncal; tò: i ane duè:ist krò:k
kugla = **kù:gla** -e ž *krogla*: na sré:t lesté:nca i
kù:gla; mè:səŋgaste kù:gle
kuglica = **kù:gəlca** -e ž *kroglica*: nò:t je bla pa
zanè:tana kù:gəlca pokouá:na

list = lì:st -a m *list*: lì:st pù:nclat; lí:pou lì:st; lì:st ot klú:ke (→ per)

luknja = lù:kna -e ž *luknja*: lù:kna, k je po rò:p prebì:ta; lù:kna, k je po rá:unə strá:n prebì:ta

marela = marè:la -e ž *dežnik*, *streha* v obliki *dežnika*: marè:le ní: blə gó:r

net = nè:t -a m *zakovica*: nè:tə na mré:š; ští:rjə nè:tə s kouà:ško glá:uo (→ *zakovica*)

obroč = obrò:č -a m *obroč*: lú:stə na duà: obrò:ča

ogrodje = ogrò:dje -a s *ogrodje*: ogrò:dje za ù:ro

ohišje = oxì:šje -a s *ohišje*: oxì:šje i biu nar'jen z ží:ce; kouà:čəncə i dè:lala uxì:šje

ornament = orna'ment ornamé:nta m *ornament*, *okrasek*: nardí:m 'še an posè:bən orna'ment; bo'gəť orna'ment; s'təť orna'ment

osmica = osmí:ca -e ž *členek* v obliki *številke* 8: kè:tna z osmì:c; poctà:uk ma osmí:co spò:dej

palica = pá:lca -e ž *palica*: poui:ta pá:lca, precé:plena pá:lca, nakə:rčena pá:lca

per = pé:r/pé:r pé:ra s *list*: pè:ra so š'lə tokò:le; tò: so pé:ra, da s suè:čo nò:t dà:u, da ní: suè:ča ukò:l pá:dla; pé:r par klú:k; krì:u pé:r (→ *list*)

perček = pé:rčək -čka m *listek*: krò:k je biu zrè:zan na pé:rčke

podstavek = poctà:uk -a m *podstavek*: poctà:uk je biu cè:plen, pó: sta bla pa duà: krò:ga ũkəť sšua:sana pa presè:kana; s trè:x al 'pa s ští:rəx rò:šc je poctà:uk narè:du

pokrovček = pokrò:učək -čka m *pokrovček*: pokrò:učək za na cè:u

polžek = pò:užək pò:uška m *polžek kot okrasni del umetnokovaškega izdelka*: pò:užək na pepè:uəŋkə

rama = rá:ma -e ž *rama*, *krak*: rá:ma pər suè:čnikə; rá:ma pər letè:rna; rá:ma j ená:ka; tò: i rá:ma s cè:uga; na ští:ri, na pè:t, na trì: rá:me

rinček = rì:nčək -čka m *obroček*: kè:tna i lox'ka z razlì:čnəx rì:nčkou (→ *rinček*)

eli:psast ~ *elipsast* ~

kʷadrà:tən ~ *kvadraten* ~

okrò:gu ~ *okrogel* ~

rinka = rì:ŋka -e ž *obroč*: porò:čən suè:čnik ma duè: rì:ŋke

rinček = rì:ŋkəc -ca m *obroček*: okrò:glə rì:ŋkəc (→ *rinček*)

rob = rò:b -a / robù: m *rob*: rò:p se kuà:r; rò:p se nadaljù:je

rozeta = rozè:ta -e ž *pokrov* za *pokrivanje stika med cevjo ali žico in zidom*: z rozè:to se j u glá:unəť ží:ca pokrì:la; naui:te rozè:te

roža = rò:ža -e ž *roža*: 'kəksno rò:žo 'tut ló:xk nardí:š

rožica = rò:šca -e ž *rožica*, *cvet kot okrasni del umetnokovaškega izdelka*: na mré:š so rò:šce; čì:st mè:ixne rò:šce; tò: so anəx rò:šc naštà:ncal; ta mà:le rò:šce pa lì:stə

skodela = skodè:la -e ž *skodela*: skodè:le so 'kəť naštà:ncal

srce = sə:rcè: sə:rcà: s *srce kot okrasni del umetnokovaškega izdelka*: sə:rcè: z duè:γ dè:loŋ

srček = sə:rčək -čka s *srček kot okrasni del umetnokovaškega izdelka*: an mè:ixən sə:rčək; tà:le sə:rčək u srè:t, k ma duà: pè:ra ũən; sə:rčək je ró:čnə nar'jen

storž = stó:rž -a m *storž kot okrasni del umetnokovaškega izdelka*: stó:rš s ploščá:dga želè:za; stó:rš samò: čes pò: presè:kan; stó:ržə u kè:tnə; stó:rš je kot rá:ma na sté:nskə sueti:lk

storžek = stó:ržək -ška m *storžek kot okrasni del umetnokovaškega izdelka*: duà: stó:rška u kè:tnə

streha = stré:xa -e ž *streha*: letè:rne majo plexná:te stré:xe; stré:xa za spomení:k

šala = šà:la -e ž *skodela*: šà:lo smo pù:nclal pa na rò:ko obré:zal; šà:le so pó:i žə 'kəť štà:ncal; šà:la i natò:učena; s tò: šà:lo se ga 'jest na spò:unəť

šalica = šà:lca -e ž *skodelica*: šà:lca za suè:čnik; šà:lco stí:sənt; prè:šane šà:lce; šà:lca i pa žə štà:ncana; bakré:na šà:lca

ščit = šči:t -a m *ščit*: šči:t par klú:k

špica = špí:ca -e ž *konica*: na špí:co səť šà:lco na'boŋ; zakrì:ulena špí:ca; špí:ca na mré:š

~ na kʷadrà:t ~ na *kvadrat*

~ na stó:rž ~ na *storž*

~ na ũkrò:glə ~ na *okroglo*

špička = špí:čka -e ž *konička*: špí:čko smo pokouá:l

špirala = špirà:la -e ž spirala, krivulja: špirà:la na suè:čnikə; špirà:la i kukar an fé:dar; 'tud uspo:dej so špirà:le; tò: sta duè: špirà:le s'kəp znè:tane

okró:gla ~ okrogla ~

sé:kana ~ sekana ~

uglá:ta ~ oglata ~

zaùl:ta ~ zavita ~

špiralica = špirà:lca -e ž spiratica: špirà:lco nardí:m; tò: ma špirà:lce s'é:kane 'uən

tič = 'təč tí:ča m ptič: tá:kle 'təč je biu tut na lesté:ncə

utor = utò:r utò:ra m utor: izdè:lk je i'mou tá:kle utò:r nar'jen (→ žila, žleb)

veriga = verí:ga -e ž veriga: lé:pa uerí:ga s špirà:lco (→ ketna)

vez = uè:z uèzì: ž vez: uè:s mò:re bí:t natà:nčna

vezica = uèzì:ca -e / uè:sca -e ž vezica, spoj: uèzì:ce dè:lat; dè:lane uèzì:c; rà:zne uèzì:ce; ta prà:ua kouá:na uè:sca

vogel = uò:gu uò:gla m vogel: lè:p uò:gu rà:ta; uò:glə so s'é:kan

vzorec = uò:rc -a m vzorec: tapè:ru s mò:gu uò:rc nar'dət; s'tar uò:rc

vzorček = uò:rčək -čka m vzorček: nar'dət uò:rčək

zakovica = zakò:uica -e ž zakovica: zakò:uice rà:bəm; tá:ke zakò:uice so ble s ští:roglá:təm glá:uəm (→ net)

žebelj = žbəl žbə'la m žebelj: ž'bəl za okò:uje

žila = ží:la -e ž žila: ží:le nar'dət; prè:x so se ží:le tó:ukle 'uən (→ žleb, utor)

žleb = žlè:b žlè:ba m žleb: žlè:b za ží:co j u rá:m; žlè:p mò:re là:ufat (→ žila, utor)

O motivaciji poimenovanj izdelkov

Kroparski umetnokovaški izdelki imajo zanimiva imena – predvsem tista, ki so tu predstavljena kot podiztočnice in so s skladenjskega vidika stalne besedne zveze, sestavljene iz uvrščevalne pomenske sestavine (samostalniško jedro besedne zveze) – UPS in razločevalne pomenske sestavine (levi ali desni prilastek) – RPS.

Predvsem RPS desno od UPS so zanimive po motivaciji svojega nastanka.

Tako je poimenovanje lahko motivirano z imenom:

- načrtovalca izdelka, npr.: svečnik Plečnik;
- kovača, npr.: svečnik AK/aka;
- naročnika, npr.: lestenec Kocijančič, svetilka Šmitek.

Na poimenovanje lahko vpliva oblika izdelka:

- način izdelave, npr.: triramni svečnik enkrat pretaknjen, svečnik dvojček ipd.
- značilni sestavni del, npr.: svečnik kodrček, knjižni opirač OV/ove, opirač glavica, stenski svečnik violinski ključ, taka poimenovanja imajo pogosto v RPS predložno zvezo, npr.: leščerba s ptico, lestenec na deset ram, lestenec na dva obroča, pepelnik na pet.

Pogosta so poimenovanja po namembnosti, npr.: stojalo za rože, kljuka za vrata.

Izjemna so poimenovanja po skladiščni številki: svetilka stoenaštirideset.

Razlogov za poimenovanje nekaterih izdelkov se tudi kovači sami ne spominjajo več, a tudi taka imena izražajo zanimiv odnos do poimenovanega, saj v njih ne manjka šaljivosti in iznajdljivosti, s katero je imenodajalec označil tak izdelek, npr.: luster pumpreža.

Primer: navijanje storža

K jasnejši predstavi o pomenu strokovnih izrazov (tako knjižnih kot narečnih) veliko pripomore tudi jasna skica/slika – avtor tu objavljene skice je Janez Šmitek, z njegovim dovoljenjem je vzeta iz njegovega rokopisnega/tipkopisnega dela *Osnove tehnologije umetnega kovaštva* (20. Izdelava storža).

– delovni postopek

navijanje storža = nauí:jane stó:rža

– orodje na skici:

šravbštok 'primež' = š'roupštok

ploščate klešče = ploščá:te klé:še

– material:

kvadratno železo = kuadrá:tən želé:s

– delovne faze:

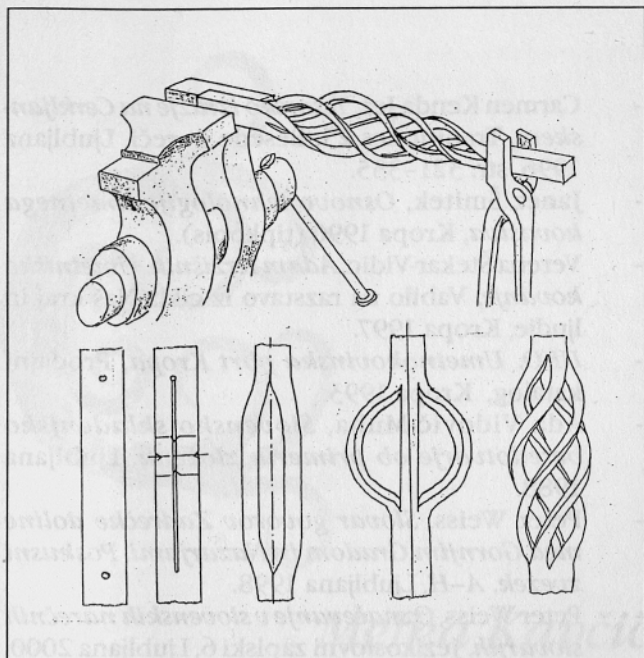
zagravirati 'otočkati' = zagrau:rat

prebiti = prebí:t

presekat 'precepiti' = presé:kat

odpreti 'razpreti, razširiti' = otpré:t

zaviti = zauí:t

Navijanje storža

Kovačev komentar ob izdelavi storža lahko zapišemo na tri načine:

– v natančni fonetični transkripciji, kot je uveljavljena v sodobnem slovenskem narečjeslovju:

Uzá:meš materjá:l, pó: ga pa zagraú:raš, pó: ga pa presè:kaš, ta pè:ru na é:no strà:n skò:s, pó: ga pa /... smo ga prebí:l s tèt: strani: pa z gù:ne, 'zej žè útpè:rt, z ga presè:kou .../, g z ga tjkæt ìmou tokò:le presè:kaŋga, z ga pa uotp'rou, ta pè:ru na 'tə strá:n, na polouí:c, d'ne, pó: z ga pa ubaŋ'rou, s pa ú:du samò: tò: strà:n, pó: z ga pa 'še k'le, d'ne, otp'rou, da j biv pó:j tokò:le útpè:rt. Pó: ga pa zbé:ləš pa zaú:ješ.

– glasovno poknjiženo s črkami slovenskega knjižnega jezika in posebnim znakom za polglasnik (ə), kar je za bralca nejezikoslovca seveda lažje berljivo, žal pa se izgubijo podatki o naglasu in izgovoru:

Vzameš material, po ga pa zagraviraš, po ga pa presekaš, ta pəru na eno stran skozi, po ga pa /... smo ga prebil s te strani pa z gune, zej je že odprt, s ga presekov .../, k s ga enkat imov tokole presekaŋga, s ga pa odprov, ta pəru na tə stran, na polovic, ane, po s ga pa obrnov, s pa vidu samo to stran, po s ga pa še kle, ane, odprov, da j biv poj tokole odprt. Po ga pa zbeləš pa zaviješ.

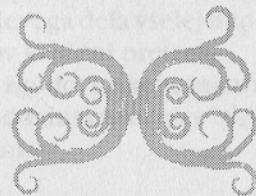
– prevedeno v slovenski knjižni jezik:

Vzameš material, potem pa ga zagraviraš, nato ga presekaš, najprej na eni strani skozi, potem pa ga

/... smo ga prebili s te strani in z one, sedaj je že odprt, si ga presekal), ko si ga imel enkrat takole presekanega, si ga pa odprl, najprej na tej strani, na polovici, kaj ne, potem si ga pa obrnil, si pa videl samo to stran in si ga še tukaj odprl, kaj ne, da je bil potem takole odprt. Potem pa ga zbeliš in zaviješ.

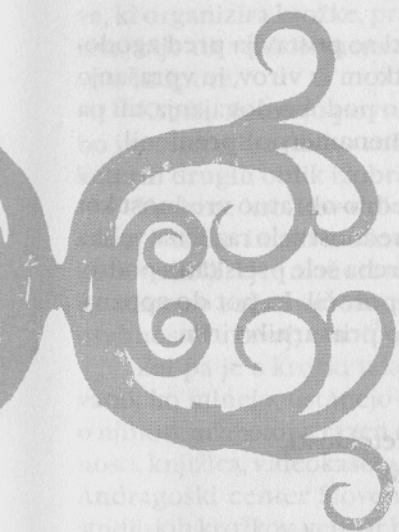
Za konec

V letih 1936–1952 je v Kropi s presledki delovala triletna strokovna šola za vajence Kovinarska strokovna nadaljevalna šola, ki je bila prva takšna šola v Jugoslaviji. V njej so se izobraževali tudi umetni kovači (ob splošnoizobraževalnih predmetih so bili pomembni predvsem še umetnostna zgodovina, risanje, modeliranje in praktično delo pri domačih mojstrih). Ti umetni kovači so zadnji Kroparji, ki obvladajo svojo stroko od načrtovanja izdelka do končne izdelave. Sedaj so kovači, ki so zaposleni v podjetju UKO (Umetno kovinska obrt), po poklicu večinoma industrijski kovači, ključavničarji ipd., za umetno kovaštvo pa se lahko specializirajo šele v svojem podjetju. Ker torej (vsaj na Gorenjskem) ni več izobraževalnega programa za kovaško stroko, ta nazaduje, to pa hkrati pomeni tudi nazadovanje strokovnega izrazja, ki postaja površno, nenatančno, prevzemajo ga iz drugih strok (železarstvo, strojništvo) in drugih jezikov; ko iz tujih, zlasti nemških strokovnih revij prevzemajo tehnologijo, ideje, vzorce ..., z njimi prevzemajo tudi strokovna poimenovanja. Ta razprava tako želi biti del prizadevanja za ohranitev kroparskega umetnega kovaštva in njegove terminologije.

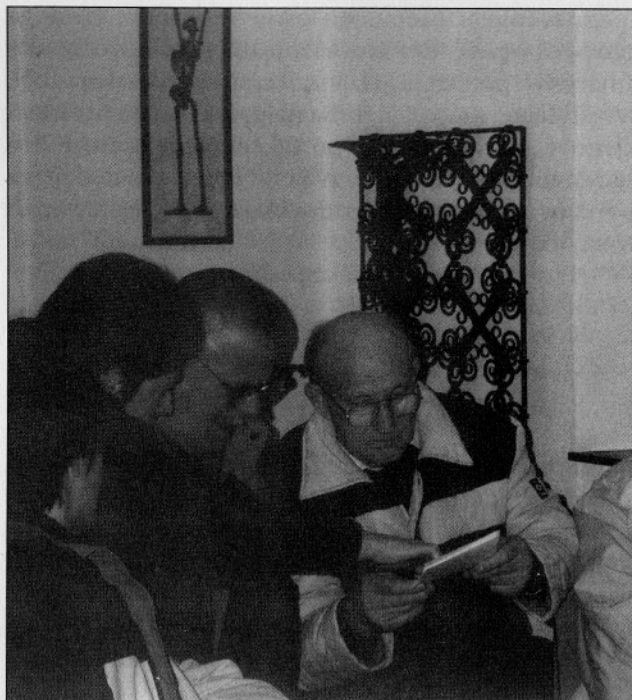

Literatura

- Maruša Avguštin, *Pregled umetnega kovaštva v Kropi*, Radovljica: Muzeji radovljiške občine, 20 str. (tipkopis).
- Joža Bertonec (avtor ni podpisan), *Nekaj misli in nasvetov k izdelavi programa za vzgojo umetnokovaškega kadra*, Kropa, 1962, 3 str. (tipkopis).
- Tatjana Dolžan Eržen, *Umetno kovaštvo*, Enciklopedija Slovenije 14: U-We, Ljubljana 2000, str. 36.
- Jože Gašperšič, Tipkopis učbenika za umetno kovaštvo. Kropa, Arhiv UKO, 87 str.
- Velemir Gjurin, *Načela sodobnega izrazijskega slovarja*. Slovenski jezik v znanosti. Zbornik prispevkov s simpozija. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1986, str.151-187.
- Marjeta Humar, *Pomenski opisi v novejših slovenskih terminoloških slovarjih*, Jezikoslovni zapiski 4, Ljubljana 1998, str. 123-137.
- Carmen Kenda-Jež, *Tesarsko izrazje na Cerkljanskem*, Traditiones 25. Besede in reči, Ljubljana 1996, str. 321-335.
- Janez Šmitek, *Osnove tehnologije umetnega kovaštva*, Kropa 1990 (tipkopis).
- Verena Štekar-Vidic, *Adam Kržišnik. Umetniško kovanje*, Vabilo na razstavo iz cikla Naš kraj in ljudje, Kropa 1997.
- UKO. *Umetnokovinska obrt Kropa*, Prodajni katalog, Kropa 1993.
- Ada Vidovič-Muha, *Slovensko skladiščno besedotvorje ob primerih zloženik*, Ljubljana 1988.
- Peter Weiss, *Slovar govorov Zadrebke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami. Poskusni zvezek. A-H*, Ljubljana 1998.
- Peter Weiss, *Označevanje v slovenskih narečnih slovarjih*, Jezikoslovni zapiski 6, Ljubljana 2000, str. 27-44.

Metka Kavčič

ŠTUDIJSKI KROŽEK KROPARSKO UMETNO KOVAŠTVO

Pomen ustnega vira pri raziskovanju kroparske zgodovine

Zbiranje virov

Začetek preiskave katerega koli zgodovinskega vprašanja je povezan z iskanjem in zbiranjem virov.

Iskanje virov in – kadar jih je mnogo – odbiranje pomembnejših ali manj pomembnih spada med najvažnejše sestavne dele zgodovinskega preiskovanja, kajti preteklost je mogoče spoznati le po njenih sledovih.

Iskanja virov zgodovinar ne sme prepustiti naključju, ki mu utegne ponuditi le postranske vire in skriti poglobitve. Ne sme se ustaviti le pri naključnih najdbah in mora težiti k smiselnemu odkritju čim pomembnejšega gradiva.

Posameznega vprašanja ni mogoče reševati le s pomočjo ene vrste virov.

Predvsem od zgodovinarjeve metodološke usposobljenosti in poglobljenosti v vprašanja, ki jih obravnava, je odvisno, ali bo iztrgal virom nove podatke in ali bo znal najti nove vire zanje.

Zgodovinarjev zadnji cilj in najvišje vodilo pri delu je ugotavljanje zgodovinske resnice.

Kako stvar imamo za zgodovinsko resnično, če je poročilo o njej prestalo poskus zgodovinske kritike.

Zgodovinska resnica more biti trdna le toliko, kolikor je trden postopek in prve kritične preiskave.

To je tudi temelj dejstva, ki se ga zgodovinar nikdar ne more preveč zavedati in ga poudarjati, namreč da mora biti podlaga zgodovinarjevega dela vselej neposredni vir, dokument in njegov kritični pretres.

Relativnost in omejenost zgodovinske resnice se izraža tudi v dejstvu, da se zgodovinska resnica lahko z novimi preiskavami spremeni.

Zgodovinska resnica je v ugotavljanju zgodovinskih dejstev.

Vprašanje zgodovinske resnice je končno zvezano še z vprašanjem "objektivnosti" zgodovinarjevega dela innjegovih koncepcij.

Zgodovinski viri in njihove vrste

Zgodovina kot dogajanje v preteklosti je objektivno dejstvo, ki ga nobena stvar ne more spremeniti.

Toda zgodovina ni pristopna v tej objektivnosti in vsa, marveč toliko kolikor se je ohranilo njenih sledov, ki jih imenujemo zgodovinski viri.

Le s posredovanjem zgodovinskih virov more zgodovinar spoznavati preteklost in znova obnavljati njeno podobo ter analizirati njeno notranjo strukturo in zakonitost.

V tem svojevrstnem načinu zgodovinarjevega spoznavanje je utemeljen osnovni pomen virov za zgodovinopisje. Ker more izhajati vsako novo zgodovinarjevo spoznanje le iz vira, temu seveda ni mogoče verjeti takoj, ampak je treba najprej kritično pretresti njegovo vrednost. Šele po takšnem pretresu more zgodovinar preiti k ugotavljanju dejstev in ta dejstva povezovati v razvojne zgodovinske vrste dejstev in jih analizirati.

Postopek zgodovinskega spoznavanja sestavljajo tri stopnje:

- iskanje virov,
- kritika virov,
- ugotavljanje ter povezovanje dejstev.

Splošna delitev zgodovinskih virov izhaja iz njihove vrednosti za spoznavanje preteklosti ter iz temeljnih nalog in oblik kritičnega pretresa virov.

Tako vire delimo na tri načine: dva sta povezana z mestom na katerem stoji vir med dogodkom in zgodovinarjem, tretji pa z naravo vira

Prva takšna splošna delitev izhaja iz razmerja vira do dogodka ali stanja, o katerem priča.

Viri tako imenovane prve in druge roke

O virih prve roke govorimo, kadar je mogoče ugotoviti neposredni stik vira z dogodki ali s stanji, ki jih izpričuje ali opisuje, o virih druge roke pa, kadar tega neposrednega stika ni in je med dogodki ali stanji nedvomno eden ali več posredovalcev.

Za presojanje vrednosti vira za zgodovinarja je prav ta stik med dogodkom in virom hkrati z okoliščinami tega stika bistvenega pomena.

Pri virih druge roke, torej pri virih, ki ne temeljijo na neposrednem opazovanju avtorja, gre za vprašanje, preko koliko posrednikov se je prenašalo določeno sporočilo. Ne gre več za vprašanje, kolikor je priča opisala dogodek po svoje, marveč, tudi koliko se je poročilo prapriče spremenilo s prenašanjem tega sporočila od človeka do človeka.

Poleg tega se pri pretresu vira druge roke pridruži kritiki pravira povsem tuja naloga, ugotoviti razmerje vira, ki ga ima zgodovinar na razpolago, do izgubljenega pravira in morda 8 do morebitnih posrednikov, vmesnih členov. Dokončna rešitev tega vprašanja pomeni seveda rekonstrukcijo izgubljenih členov.

Sekundarni viri nimajo nobene vrednosti kot priče, kajti pripoved, povedana večkrat, ni zato nič bolj resnična, kakor če je bila povedana le enkrat.

Interpretacija virov in ureditev podatkov

Končna stopnja pri pripravljanju virov za ugotavljanje zgodovinskih dejstev je njihova "interpre-

tacija", to je točna ugotovitev tega, kar morajo zgodovinarji povedati.

Osnovno vprašanje, ki se postavlja pred zgodovinarja pred vsakim podatkom iz virov, je vprašanje ali ta podatek daje resnično podobo dogajanja, ali pa je to podobo namerno ali nenamerno spremenil.

Primarni viri imajo vedno obratno vrednost kot priče, čeprav more biti ta vrednost zelo različna, velika ali majhna. To vrednost je treba šele preiskati s podrobnim pretresom njihovih poročil. In pot do spoznavanja preteklosti vodi le po primarnih virih.

Vrsta poročil:

- ustno izročilo o preteklosti,
- pisani literarni viri,
- publicistični viri.

V spominih avtor opisuje svoje življenje, delo in dogodke, v katerih je sodeloval. Poleg tega, da pretirava pri opisu lastne vloge, pogosto tudi namerno prikrojuje dogodke. Včasih prihaja zato do sporov med nosilci spomina.

Načelno seveda za vrednost vira ni bistveno ali se spomini hranijo v pisnem ali ustnem izročilu. Vendar pa je to omejeno le na tiste primere v ustnem izročilu, ko je mogoče določiti avtorja, pretresti njegov značaj in spominsko sposobnost in preveriti, v koliki meri ima ustno izročilo še tisto obliko, ki mu jo je dal sam.

Študijski krožek

Študijski krožki so neformalna oblika izobraževanja, zasnovana tako, da kar najbolj ustreza potrebam odraslih. Drugače kot v tečaju, na katerega se prijavimo in s tem tudi privolimo, da se bomo izobraževali po že poprej določenem in nespremenljivem programu, si v študijskem krožku udeleženci sami določijo cilje, ter predlagajo delovne metode.

Projekt je naravnani v osebnostni razvoj vseh udeležencev, z njihovim delovanjem pa tudi v razvoj skupnosti, v kateri živijo. Člani krožka si poleg izobraževalnega zadajo tudi akcijski cilj, v našem primeru je to zbrati in dokumentirati izdelke umetnega kovaštva v Kropi, narediti razstavo ali pa zbrane podatke predstaviti v zloženki ali katalogu.

Krožek vodi usposobljen mentor ali mentorica. Za uresničevanje ciljev so pomembni dobri medsebojni odnosi, družabnost in spodbudno vzdušje na srečanjih, za kar je odgovoren animator, ki ga člani izberejo izmed sebe. Učenje poteka spontano in svobodno, povezano je z izkušnjami, željami in potrebami članov krožka. Največja odlika projekta je spodbujanje sodelovanja in druženja v prizadevanju za doseg skupnega cilja, ki je v korist posamezniku in družbi.

Projekt Študijski krožki vodi Androgoški center Slovenije. Ta od leta 1993 usposablja mentorje in

vodje, ki imajo licenco. Ta je potrebna, če želi ustanova, ki organizira krožke, pridobiti sredstva za njihovo izvajanje na vsakoletnem razpisu Ministrstva za šolstvo in šport.

Krožki delujejo povsod po Sloveniji, projekt pa bo izpolnjen, ko jih bo več delovalo na področju, na katerih drugih oblik izobraževanja odraslih ni.

Vsebine krožkov določijo navadno mentorji, ki vedo, kakšne imajo možnosti za izvedbo in poznajo ljudi v okolji, kjer nameravajo krožek imeti. Priljubljene teme so ročne spretnosti, izobraževanje oziroma osebnostni razvoj, etnologija in zgodovina.

Žal pa je s krožki tako kot z muzejskimi razstavami; ko minejo, ostanejo le redki materialni dokazi o njihovem obstoju, razen če je bila izdana o tej dejavnosti, knjižica, videokaseta, zloženka oziroma katalog. Andragoški center Slovenije hrani v arhivu izdelke študijskih krožkov, vendar bi ti zaradi svojega ustvarjalnega bogastva bolj sodili v javen arhiv, npr. Šolskega ali katerega drugega muzeja.

Študijski krožek Kroparsko umetno kovaštvo:

Kovaški muzej v Kropi je osrednja ustanova, ki skrbi za bogato dediščino kraja. V njem obiskovalec spozna kroparsko rudarstvo, oglarstvo, fužinarstvo in žebtlarstvo, v tako imenovani Bertonclevi sobi pa delo in dosežke Joža Bertoncleva, najbolj znanega kroparskega umetnega kovača; drugi ustvarjalci umetnega kovaštva v muzeju niso predstavljeni.

Kovaški muzej hrani v svoji fototeiki bogato zbirko fotografij kroparskega umetnega kovaštva v 2. polovici 20. stoletja. Te fotografije pa niso opremljene s podatki, o tem kdo je avtor risbe določenega izdelka, kdo ga je koval, kdaj, kateremu kupcu je bil namenjen, koliko časa se je obdržal na tržišču. Poleg fotografij obstajajo tudi katalogi in ceniki, s pomočjo katerih je postajalo jasno, da bi se to gradivo lahko dokumentiralo.

Seveda je obstajala tudi možnost, da se gradivo nahaja tudi na terenu in da živi generacija oblikovalcev in umetnih kovačev, ki lahko veliko pove o tem. S stališča zgodovinarja sekundarni viri, ki pa so kot edini viri postali primarni in pri raziskovanju zelo pomembni. Edini so lahko odgovorili na zastavljena vprašanja.

Leta 2001 praznuje Kropa stoto obletnico rojstva mojstra Joža Bertoncleva in petinštirideset letnico tovarne UKO. Kovaški muzej je želel počastiti ta dva dogodka in se je odločil za študijski krožek.

Ker Kovaški muzej nima delavca z licenco za vodenje krožkov, kar je pogoj, da Ministrstvo za šolstvo in šport projekt finančno podpre, je bil k sodelovanju povabljen Gorenjski muzej iz Kranja delo mentorice je prevzela mag. Tatjana Dovžan Eržen iz Gorenjskega muzeja iz Kranja, strokovno vodstvo pa Saša Florjančič in Metka Kavčič iz Kovaškega muzeja v Kropi.

Kovaški muzej je povabil k sodelovanju domačine iz Kroke in okolice, večina med njimi je ustvarjala v tovarni UKO, drugi so odgovorni za ohranjanje dediščine kraja. Naloga študijskega krožka je bila zbrati in dokumentirati gradivo o umetnem kovaštvu v Kropi v 20. stoletju.

V študijskem krožku so sodelovali: Jože Dobre, Adam Kržišnik, Joža Eržen, Jože Gašperšič, Marjan Gašperšič, Jožica Škofic, Kozma Gašperšič, Anita Habjan, Saša Florjančič, Janez Gašperšič, Zdravko Štalc, France Kordež, Štefka Gašperšič, Draga Kordež, Metka Kavčič, Tatjana Dolžan Eržen, France Jelenc, Zdena Resman in Tilka Pavlič.

Krožek je imel 18 srečanj. Potekala so od septembra 2000 do februarja 2001 v Bertonclevi sobi Kovaškega muzeja. Namen krožka je bil na podlagi obstoječega fotografskega gradiva, ki se hrani v Kovaškem muzeju in ki je bil pridobljen v tovarni UKO ali med ljudmi dokumentirati izdelke umetnega kovaštva. Pri dokumentiranju so pomagali tudi prodajni katalogi podjetja UKO in ceniki v njih.

Vsako od srečanj je bilo posvečeno določeni temi, in sicer:

- svečnikom,
- svetilom,
- pohištvenemu okovju
- uporabnim predmetom
- kovanim mrežam
- vratnim in balkonskim ogrodjem
- kovanim vratom
- okrasnim elementom
- horoskopskim znamenjem

Vsako srečanje, potekalo je ob torkih zvečer v Kovaškem muzeju, je bilo razdeljeno na dva dela – delovni in družabni.

Za delovni del so muzealci pripravili izdelke po sklopih. Fotografije so s pomočjo episkopa projicirali na platno in potem so člani krožka skušali določiti, kdo je avtor risbe, kdo je izdelek koval in kdaj. Pri tem so se mnenja članov razhajala. Ta razhajanja je bilo treba preveriti tudi na terenu, pa potem pretehtati različne vire, jih dopolniti in kritično presoditi. Na srečanjih je bilo pregledanih okrog 1000 fotografij in skupna ugotovitev je bila, da mnogih izdelkov, ki so jih v UKO izdelovali na njih ni. Ti izdelki so razkropljeni po državah nekdanje Jugoslavije, ki je bilo eno od pomembnih tržišč zanje, in pa po drugih evropskih državah, zato se jih najverjetneje ne bo dalo dokumentirati in bodo ostali le v spominu oblikovalcev in kovačev. Pri pregledovanju fotografij so na dan prihajali tudi različni spomini, zanimivi za etnološko obdelavo. Kovači so se spominjali svojega šolanja, začetkov v delavnici, svojih vrhuncev in razočaranj. Zanimive so bile zgodbe o tem, kako so izdelki dobili ime. Dobili so jih namreč po svojih oblikovalcih, po kovačih, ki so jih kovali, po prvih naročnikih, po umetnostnih slogih, na katere so spominjali ali pa po živalih. Pri

tem so se kovači spomnili Marije Lazar po domače Matičkove Micke, tudi ona je bila namreč "kriva" za ime kakega izdelka. Kovači se je radi spominjajo tudi zato, ker jim je bila kot druga mama. Dokler je bila ona v službi, jih je vsako leto obdaril Miklavž, in to vse enako. In tako je ob prijetnem druženju in obujanju spominov prvi, delovni del srečanj prešel v družabni.

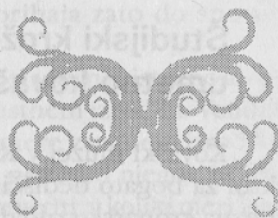
Kovaški muzej je za člane Študijskega krožka v novembru organiziral obisk razstave v Cankarjevem domu v Ljubljani, posvečene arhitektu Danilu Fürstu. Danilo Fürst je s Kropo in umetnim kovaštvom tesno povezan... Pred vojno in v njenih prvih letih, ko je služboval na Bledu, so v umetno kovaški delavnici po njegovih načrtih nastajali izdelki, ki še zdaj sodijo med prepoznavne izdelke kroparske kovačije. Danilo Fürst je člane krožka osebno sprejel in popeljal po razstavi. Skupaj z njimi je obujal spomine na svoje delo na Bledu in v Kropi.

Februarja sta bili za člane krožka pripravljene dve predavanji. Gostja prvega je bila arheologinja dr. Verena

Vidrih Perko, kustodinja Gorenjskega muzeja iz Kranja. Predavala je o železu v antiki in o svojem študijskem obisku na Švedskem. Tega predavanja se je poleg članov krožka udeležilo tudi precej Kroparjev, med njimi tudi nekaj mladih, ki jim dediščina kraja in delo ter življenje muzeja precej pomenijo.

Gost drugega predavanja je bil arheolog Andrej Valič, upokojeni sodelavec Gorenjskega muzeja. Predaval je o rudnih sledih na Jelovici. Andrej Valič se je s Kropo in kroparskim železarstvom pri svojem muzejskem delu veliko ukvarjal in nam je pripravil zanimiv večer.

Študijski krožek je zaključil svoja sestajanja in raziskave marca 2001. Opravil je veliko delo. Kovaški muzej je pridobil veliko koristnih podatkov, ki pa jih bo potrebno čimprej še podrobno obdelati, preveriti in kritično oceniti. Pomenil je uvod v nadaljnje strokovno delo, t.j. raziskav na terenu, zbiranja gradiva, fotografiranja in dokumentiranja. Ugotovitve iz dela krožka so uporabljene tudi v člankih pričujočega glasila.

Študijski krožek

Kovaški muzej Kranj je bil ustanovljen leta 1982. Njegov namen je shranjevanje, raziskovanje, izstavljanje in popularizacija kovaškega dediščine. Muzej je bil ustanovljen na podlagi želje kovaških mojstrov, ki so želeli ohraniti in predstaviti svoje delo. Muzej je bil ustanovljen na podlagi želje kovaških mojstrov, ki so želeli ohraniti in predstaviti svoje delo.

Kovaški muzej Kranj je bil ustanovljen leta 1982. Njegov namen je shranjevanje, raziskovanje, izstavljanje in popularizacija kovaškega dediščine. Muzej je bil ustanovljen na podlagi želje kovaških mojstrov, ki so želeli ohraniti in predstaviti svoje delo.

Kovaški muzej Kranj je bil ustanovljen leta 1982. Njegov namen je shranjevanje, raziskovanje, izstavljanje in popularizacija kovaškega dediščine. Muzej je bil ustanovljen na podlagi želje kovaških mojstrov, ki so želeli ohraniti in predstaviti svoje delo.

Kovaški muzej Kranj je bil ustanovljen leta 1982. Njegov namen je shranjevanje, raziskovanje, izstavljanje in popularizacija kovaškega dediščine. Muzej je bil ustanovljen na podlagi želje kovaških mojstrov, ki so želeli ohraniti in predstaviti svoje delo.

Povzetki

Zusammenfassungen

JOŽA BERTONCELJ (1901–1976)
Meister der Schmiedekunst

Joža Bertoncelj gilt als bedeutendster Kunstschmied Sloweniens. Seine Schmiedekunst entstammt der Tradition der Eisenverhüttung bzw. des Schmiedehandwerks in Kropa. Sein Lebensweg enthüllt eine außergewöhnliche Zähigkeit und Ausdauer, die in der Erkenntnis der eigenen schöpferischen Kräfte gründeten, die ihn beim Schmieden von Nägeln in der Esse, bei der Arbeit und Ausbildung im Rahmen der Nägel- und Eisenindustriegenossenschaft bzw. der Fabrik Plamen* und in der Zeit der reifen künstlerischen Gestaltung leiteten, die ihm 1955 die Mitgliedschaft im Verein bildender Künstler des slowenischen und jugoslawischen Kunstgewerbes einbrachte. Die Nachkriegszeit wirkte sich zwar auf ihn auch durch das Gefühl der Benachteiligung im Geburtsort aus, jedoch scheint gerade dies seine rebellische Natur zu noch intensiverer Aktivität angeregt zu haben. Mit den „Geschichten aus Kropa“ (Kroparske zgodbe, 1973) versuchte er, die Erinnerung an das Kropa seiner Jugend mit Leben zu erfüllen, und mit der Schenkung seiner Sammlung künstlerischer Schmiedearbeiten an das Schmiedemuseum (1975) hat er sich ein Denkmal gesetzt.

Bertonceljs Schmiedekunst kann in mehrere Zeitabschnitte gegliedert werden. Zu den wichtigsten zählen die Periode vor dem Zweiten Weltkrieg im Rahmen der Fabrik Plamen (1937–1940), wo er in Jože Gašperšič einen ersten, belesenen Mentor erhielt, der ihn auch in das Studium der Fachliteratur auf dem Gebiet der Schmiedekunst einführte; die Arbeit im Metallurgischen Institut Ljubljana (1950–1956), in dem viele hervorragende Meisterwerke (schmiedeeiserne Gitter, Kronleuchter, Kerzenleuchter, Drachen usw.), auch das Denkmal zu Ehren der Opfer des Konzentrationslagers auf dem Loiblpass (Ljubelj) nach Plänen des Architekten Boris Kobe, eine Verbindung zwischen monumentaler Plastik und Architektur, entstanden; die Periode in Kamna Gorica (1957–1964), in der er von großformatigen Schmiedearbeiten abging, weshalb aus dieser Zeit einige der besten schmiedeeisernen Gitter, Drachen und Grabkreuze stammen. Der letzte Zeitabschnitt in Kropa (1965–1974) bedeutete zunächst eine Fortsetzung der Tradition von Kamna Gorica. Später entstanden Widderköpfe in der speziellen Technik des Schmiedens im Negativ, die er bis dahin nicht anwendete, und vor allem Kleinplastik, die ihm zuletzt mit der Figur des Gekreuzigten die Goldmedaille auf der Handwerksmesse in München (1974) und davor den Prešeren-Preis der Gemeinden von Gorenjska (1969) einbrachte.

* Die Nägel- und Eisenindustriegenossenschaft bzw. die Schrauben- und Nägelfabrik Plamen, bekannt als Plamen Kropa, bestand in verschiedenen Organisationsformen und unter verschiedenen Namen von 1894 bis 1997 und prägte Leben und Arbeit der Einwohner von Kropa.

**JOŽA BERTONCELJS "GESCHICHTEN
AUS KROPA"**

Auf die Idee der Aufzeichnung der „Geschichten aus Kropa“ kam Bertoncelj wahrscheinlich in der Betriebszeitung Zadrukar, in der einige Erinnerungen an das alte Kropa veröffentlicht wurden, und im ersten Jahrzehnt der Nachkriegszeit, als man in Kropa unter der Leitung von Jože Gašperšič und Dr. Franjo Baš intensiv historische Quellen, folkloristische Überlieferung, mundartliche Besonderheiten und Gegenstände der materiellen Kultur für das örtliche Schmiedemuseum sammelte. Damals wurden viele Zeugnisse vor dem Vergessen oder der Vernichtung bewahrt. Unter den Einheimischen, die sich im Museumsverein zusammenschlossen und zur Gründung des Museums beitrugen, befand sich auch Bertoncelj. Einige seiner besten Geschichten aus Kropa entstanden gerade in der Mitte der 50er Jahre. Es folgten noch andere, die in den Kalendern des Hermagora Verlags (Mohorjeva družba) publiziert wurden. Manche von Bertonceljs Aufzeichnungen wurden von Gesprächen mit Wissenschaftlern des Instituts für slowenische Volkskunde bei der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Ljubljana angeregt. Einige kurze Einfälle aus dem ehemaligen Leben in Kropa trug auch die Zeitschrift des slowenischen Vereins für Volkskunde bei.

Das Buch „Geschichten aus Kropa“ umfasst 38 Kurzgeschichten, in denen Bertoncelj die Lebensgeschichten einiger alter Einwohner von Kropa schilderte. Er beschrieb auch örtliches Brauchtum, das Sammeln von Heidelbeeren, Brombeeren und Reisig, Jäger und Vogelfänger, Roma, Bergleute, Köhler und Eisenschmelzer, Lastkraftwagenfahrer, Jägersgilden, die Beziehungen der Einwohner von Kropa zu den Umwohnern und anderes mehr. Um die Leser seiner subjektiven Wahrheit und historischen Aussage näher zu bringen, stützte sich Bertoncelj auf den mundartlichen Wortschatz. Seine Geschichten sind eine wahre Fundgrube für Namen von Gegenständen, Orts- und Flurnamen und Spitznamen. Diese örtliche und zeitliche Determiniertheit verleiht seinen Erzählungen ein besonderes Kolorit und Flair.

Für autobiographische Zeugnisse ist kennzeichnend, dass sie nur über bestimmte Lebensabschnitte des Autors berichten. Der Erzähler präsentiert sich so in den Erinnerungen vor allem als Kind und Jugendlicher, während über seine späteren Jahre nur wenig und nur zwischen den Zeilen zu lesen ist. Auch passte er das Verständnis der Vergangenheit auf seine Weise dem Verständnis der Gegenwart an, in der er die Erinnerungen aufzeichnete. Daher rührt wahrscheinlich auch jene Wehmut, von der die meisten Geschichten von Kropa geprägt sind.

Dr. Jožica Škofic

MUNDARTLICHER WORTSCHATZ IN DEN "GESCHICHTEN AUS KROPA"

In dem Beitrag werden nicht schriftsprachliche – mundartliche bzw. lokal gesprochene Elemente in Bertonceljs "Geschichten aus Kropa" (Kroparske zgodbe) behandelt. Dargestellt wird die Verflechtung zwischen folkloristischer Literatur und ursprünglicher Belletristik in dieser literarischen Arbeit, wobei der größere Teil der Abhandlung die Verflechtung des Schriftsprachlichen und Mundartlichen untersucht – vornehmlich den Wortschatz, den der Autor in seine literarische Arbeit mit dem Zweck einfließen ließ, dem Leser das Ambiente und die Personen wirkungsvoller zu schildern – Kropa, dessen Einwohner und dessen Sprache, die auffällig anders als alle benachbarten lokalen Sprachen ist. Der aufgezeichnete Wortschatz stellt auch ein wichtiges Material für das entstehende Wörterbuch der Mundart von Kropa dar und wird in dem Beitrag in der modernen slowenischen mundartlichen Lexikographie gültigen Form präsentiert.

Joža Eržen

ERINNERUNGEN AN JOŽA BERTONCELJ

Joža Bertoncelj, der Geschichten sammelte und sie auch veröffentlichte, blieb in der Erinnerung seiner Zeitgenossen eine lebendige Gestalt. Die Anekdoten über ihn sind meist lustig und unmittelbar und lassen ihn vor allem als Sonderling erscheinen. Er war ein Künstler, präsent im öffentlichen Geschehen, lebte aber ganz auf seine eigene Weise, nach eigenen Vorschriften. Auch heute ist ein solcher Mensch schwer zu verstehen und bleibt uns fremd. Viele Geschichten handeln von seinem Verhältnis zu den Mitbürgern und der Umgebung, aber auch von seiner Arbeit. Gewiss gibt es noch viele Anekdoten über ihn, die nicht aufgezeichnet sind. Das Sammeln wird deshalb fortgesetzt.

Saša Florjančič

SCHMIEDEKUNST IN KROPA (1901–1991)

Der Beitrag stellt die Entwicklung der standardisierten Formen der handwerklichen Bearbeitung von Eisen und einiger Buntmetalle für Gebrauchs- und Dekorationszwecke in Kropa nach 1900 dar: Schmiedekunst (ab 1901), Gravierung und Ziselierung (ab 1951). Diese Handwerkszweige wurden bis 1947 planmäßig entwickelt im Rahmen der Nägel- und Eisenindustriegenossenschaft bzw. der Metallgenossenschaft Plamen, dann in der Schrauben- und Nägelfabrik Plamen Kropa und seit 1956 im selbst-

ständigen Unternehmen Kunstgewerbliche Metallbearbeitung UKO Kropa. Die erste Werkstatt für Kunstschmiedearbeiten nahm ihren Betrieb 1936 mit rund 9 Handwerkern auf. Zunächst waren dies Nagelschmiede, dann überwiegend Kunstschmiede, die in der Lehrlingsschule der Metallgenossenschaft ausgebildet wurden. Im Zweiten Weltkrieg kamen beinahe alle ausgebildeten jungen Handwerker ums Leben. Nach dem Krieg setzte die Schmiede ihren Betrieb im Rahmen der Fabrik Plamen fort. Um die Erhaltung und Hebung der Qualität der Schmiedekunst von Kropa waren Jože Gašperšič, der ehemalige Direktor der Genossenschaft, und der Meister Joža Bertoncelj sehr bemüht. Die Schmiede gewann Arbeitskräfte zunächst in der Industrieschule für Metallbearbeitung Plamen Kropa und dann bis 1954 in der Schule für kunstgewerbliche Metallbearbeitung mit der Abteilung für Schmiedekunst, Gravierung und Ziselierung. Die Erzeugnisse aus dem ersten Jahrzehnt der Nachkriegszeit wurden Standardmodelle und kennzeichnen die Schmiedekunst von Kropa unverkennbar noch heute. Typisch sind massive, reich gegliederte, modellierte Erzeugnisse aus Stabeisen. Am umfangreichsten war damals das Fertigungsprogramm der Lampen, häufig waren Aschenbecher, Buchstützen, Kleiderhaken, Kamin garnituren und Körbe für Brennholz, Einfassungen von Glasvasen und einige Baubeschläge, unikal geschmiedete Geländer, Fenstergitter und Kronleuchter renommierter Architekten für bekannte Besteller. Einige Kunstschmiedearbeiten stellte man auch für die Tito-Residenzen her. In der Abteilung für Gravierung und Ziselierung wurden aus Messing, aber auch aus Kupfer- und Silberblech zahlreiche formvollendete, in der Fertigung anspruchsvolle Schatullen, dekorative Schalen, Töpfe und Teller, Anhänger, Anstecknadeln und Pokale hergestellt. 1956 wurde die Abteilung für Schmiedekunst, aus der das Unternehmen UKO entstand, selbstständig, da ihre Produktion kleiner Serien von Gebrauchsgegenständen und Unikaten mit der Haupttätigkeit der Fabrik Plamen nicht zusammenpasste. Das Unternehmen UKO stellte im kunstgewerblichen Rahmen der Schmiedekunst, Gravierung und Ziselierung weiter Erzeugnisse aus Eisen und anderen Metallen her. 1981 beschäftigte es die bis dahin größte Zahl von Schmieden (49). Die Schmiedekunst war in dem Unternehmen immer die wichtigste Tätigkeit. Zu dem Standardprogramm kamen große schmiedeeiserne Tierfiguren und Tierkreiszeichen für die Wanddekoration oder als Einbauelemente für Geländer sowie schmiedeeiserne Blumen hinzu. In den 70er Jahren entstanden diese neuen Erzeugnisse vor allem für ausländische, vornehmlich deutsche Abnehmer. In den 80er Jahren ging der Export zurück, und auch auf dem Inlandsmarkt kam es nur mehr vereinzelt zu größeren Bestellungen. Der Anteil der maschinellen Arbeit vergrößerte sich allmählich, insbesondere bei der Herstellung von Baubeschlägen für die Holzindustrie, die zu einem wichtigen Produktionsteil von UKO wurde. Auch in der Ab-

teilung für Gravierung und Ziselierung verringerte sich die Produktion auf ein paar gehämmerte Kupfererzeugnisse, der wichtigere Produktionsteil dieser Abteilung bildeten Stempel und Petschaften, Schablonen und Druckstöcke. Nach der Unabhängigkeit Sloweniens verändert sich die Struktur des Unternehmens; seine Tätigkeit besteht noch immer aus dem Standardprogramm, das außer einigen neueren Erzeugnissen noch aus den 50er Jahren stammt, aus der Herstellung von Baubeschlägen für die Holzindustrie und aus der Lohnarbeit für einen deutschen Kunden, während es bei Erzeugnissen für die öffentliche Beleuchtung eine neue Identität sucht.

Mag. sc. Tatjana Dolžan Eržen

SCHULE FÜR METALLBEARBEITUNG IN KROPA (1936–1954)

Eine gewerbliche Fortbildungsschule bestand in Kropa von 1912 bis etwa 1930. Dann organisierte die Nägel- und Eisenindustriegenossenschaft in Kropa in der Erkenntnis, dass für ihren Fortschritt Handwerker mit größeren Kenntnissen gebraucht werden, eine eigene gewerbliche Fortbildungsschule, verschiedene Kurse und Vorträge. 1936 erreichte sie die Gründung der dreijährigen öffentlichen Fachlichen Fortbildungsschule für Metallbearbeitung, die Schüler für die Berufe Maschinenschlosser, Bau-schlosser und Schmied ausbildete. Verwalter der Schule wurde Jože Gašperšič, deren Gründer und der Direktor der Genossenschaft. Von 1936 bis 1942 diplomierten zwei Generationen (30–40) Schüler.

1946 wurde Jože Bandelj, ein Ingenieur der Fabrik Plamen, Verwalter der Fortbildungsschule, der auch Lehrfächer unterrichtete. Diesem werden von den ehemaligen Schülern die größten Verdienste um die solide Berufsausbildung und den guten Ruf der Industrieschule für Metallbearbeitung IKŠ Plamen Kropa zugesprochen. 1947 ging die Fabrik Plamen in Staatsbesitz über, und die Schule in Kropa wurde in die große Gruppe der Industrieschulen für Metallbearbeitung, Hüttenwesen und Bergbau eingegliedert, die die Hauptdirektion der Metallindustrie des Ministeriums für Arbeit im damaligen Slowenien finanziell und administrativ leitete. 1948 wurde ein Internat für die Schüler errichtet. Es waren dies unruhige Zeiten; im Hinblick auf die sog. Planeinschreibung gab es zu wenig Schüler, und ab 1949 hatten diese keinen guten Fachlehrer. Sonst erreichten sie alljährlich auf den Wettbewerben der Industrieschulen für Metallbearbeitung Sloweniens im praktischen Teil den ersten Platz. Der Verwalter der Schule war Branko Torkar und nach ihm der aus Kropa stammende Ludvik Šmitek. Der Stoffverteilungsplan wurde von der Hauptdirektion der Metallindustrie vorgeschrieben; auch Zeichnen und Modellieren und Geschichte der Stile für die Ausbildung der Kunstschmiede. In der Industriesschule Plamen Kropa diplomierten von 1945 bis 1951 rund

100 Schüler. 1951 wurde die Schule von der Hauptdirektion aufgelöst.

In Kropa wurden in der Schule für kunstgewerbliche Metallbearbeitung weiter nur Lehrlinge für Schmiedekunst, Gravierung und Ziselierung ausgebildet. Zum ersten und zugleich letzten Mal wurde in Slowenien eine derartige Schule eingerichtet. Ihr Stoffverteilungsplan war im Vergleich zur Industrieschule für Metallbearbeitung IKŠ stark gekürzt. Alle pädagogischen Bemühungen waren auf die Entwicklung der Handfertigkeit und des Schönheitssinns ausgerichtet. Von 1951 bis 1954 diplomierten 25 Schüler.

In den 60er Jahren bildete Meister Jože Dobre im Unternehmen UKO Kropa und einige Jahre auch an der Lehrlingsschule in Radovljica Lehrlinge in der Schmiedekunst aus. Bis in die Mitte der 80er Jahre wurden in rund 15 Jahren 13 Lehrlinge ausgebildet. Noch mehr Handwerker erlernten dieses Kunsthandwerk selbst, was in Slowenien auch noch heute die einzige Möglichkeit ist.

Dr. Jožica Škofic

AUS DER TERMINOLOGIE DER SCHMIEDEKUNST VON KROPA

In dem Beitrag werden die Art und Weise und die Ergebnisse der Erfassung der mundartlichen Terminologie auf dem Gebiet der Schmiedekunst von Kropa dargestellt. Die Fachausdrücke – erfasst wurden vor allem die Benennungen schmiedeeiserner Erzeugnisse und deren Bestandteile – werden in der Form des für ein Wörterbuch verwendeten Materials dargestellt. Ein Teil der erfassten Dialektausdrücke ist auch im Wörterbuch der slowenischen Schriftsprache zu finden, nur etwa ein Fünftel (oder sogar weniger) stellen Lehnwörter dar – vornehmlich aus der deutschen Sprache, was aufgrund der starken historischen Verbindung des Ortes und vor allem des Fachgebiets (des Schmiedens von Nägeln in der Vergangenheit und der modernen Schmiedekunst) mit dem deutschen Sprachraum verständlich ist. Die meisten übernommenen Ausdrücke sind Substantive, die Werkzeuge und Erzeugnisse und deren Bestandteile bezeichnen, weniger gibt es unter den Verben und Verbalsubstantiven, die Arbeitsprozesse bezeichnen.

Die Benennung der Erzeugnisse ist unterschiedlich motiviert – meist geht es um die Form des Gegenstands oder um die Ähnlichkeit mit etwas, der Gegenstand kann nach einem Bestandteil benannt sein, einige Schmiedearbeiten sind nach dem Besteller oder Entwerfer bzw. nach dem Schmied benannt, der den Gegenstand herstellte. Die Motivation einiger Bezeichnungen war nicht mehr möglich (ausgesprochen scherzhafte Benennungen, die sich im Jargon der Schmiede über mehrere Jahrzehnte erhielten).

Einer der Arbeitsprozesse (Aufschrauben eines Zapfens) wird in dem Beitrag auch mit einer Skizze

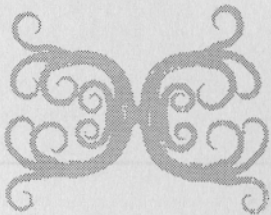
und einem mundartlichen Text dargestellt (Schilde-
rung der Herstellung eines Zapfens durch einen
Schmied).

Metka Kavčič

**ARBEITSKREIS SCHMIEDEKUNST VON
KROPA**
**BEDEUTUNG MÜNDLICHER ÜBERLIEFERUNG
BEI DER ERFORSCHUNG DER GESCHICHTE
VON KROPA**

Der Arbeitskreis Schmiedekunst von Kropa fand
im Schmiedemuseum Kropa statt. Die Mitglieder des
Kreises stammen aus Kropa und Umgebung. Einige
waren an der Herstellung von Kunstschmiedearbeiten
im Unternehmen UKO direkt beteiligt, andere sind zur
Erhaltung des Erbes beruflich verpflichtet. Bei ihrer
Arbeit halfen auch ehemalige und heutige Mitarbeiter
des Unternehmens UKO.

Der Zweck des Arbeitskreises war, das 100-
jährige Erbe der Schmiedekunst von Kropa zu
dokumentieren. Mithilfe erhaltener Fotografien und
Katalogen und mit Zeugnissen ehemaliger Kunst-
schmiede wurden Daten von nahezu 1000 Erzeugni-
ssen gesammelt. Die großteils sehr nützlichen
Informationen werden bei der weiteren Arbeit im
Schmiedemuseum verwendet, die eine Sammlung
und Veröffentlichung des Materials über die
Schmiedekunst von Kropa in Form eines Katalogs
und einer Ausstellung zum Ziel hat.

<i>Uvodna beseda, Metka Kavčič</i>	5
<i>Joža Bertanecel (1891 - 1970), mojster krovne kovačice, Marinka Avguštin</i>	7
<i>Kroparske zgodbe Joža Bertanecela, dr. Zvezdana Šmolec</i>	13
<i>Narečno besedilo v Kroparskih zgodbah, dr. Jozica Skoflj</i>	17
<i>Spomini na Joža Bertanecela, Joža Eržen</i>	31
<i>Slikovna priloga</i>	37
<i>Umetno kovaštvo v Kropi 1901 - 1991, Sada Horjancič</i>	51
<i>Kovinarska šola v Kropi, mag. Bogomir Galčar Eržen</i>	61
<i>Iz kroparske umetnokovarske terminologije, dr. Jozica Skoflj</i>	77
<i>Študijski krožek Kroparsko umetno kovaštvo, Metka Kavčič</i>	89
<i>Povzetki / Zusammenfassungen</i>	93

KAZALO

Uvodne besede, <i>Verena Štekar-Vidic</i>	5
Joža Bertoncelj (1901 - 1976), mojster kovaške umetnosti, <i>Maruša Avguštin</i>	7
Kroparske zgodbe Joža Bertonclja, <i>dr. Zmago Šmitek</i>	13
Narečno besedje v Kroparskih zgodbah, <i>dr. Jožica Škofic</i>	17
Spomini na Joža Bertonclja, <i>Joža Eržen</i>	31
Slikovna priloga	37
Umetno kovaštvo v Kropi 1901 - 1991, <i>Saša Florjančič</i>	51
Kovinarska šola v Kropi, <i>mag. Tatjana Dolžan Eržen</i>	61
Iz kroparske umetnokovaške terminologije, <i>dr. Jožica Škofic</i>	77
Študijski krožek Kroparsko umetno kovaštvo, <i>Metka Kavčič</i>	89
Povzetki / Zusammenfassungen	93

Kranj

P GORENJSKA

revije

VIGENJC 2001

069:682(497.4 Kropa)(061)

190101193

COBISS

COBISS

MUZEJI RADOVLJIŠKE OBČINE

